This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

EÖTVÖS KÁROLY

A JÓKAY-NEMZETSÉG

Digitized by Google

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Eötvös Károly Munkái
XVIII. KÖTET

A JÓKAY-NEMZETSÉG

Digitized by Google

EÖTVÖS KÁROLY MUNKÁI

XVIII.

A JÓKAY-NEMZETSÉG

BUDAPEST MDCCCCVI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Digitized by Google

EÖTVÖS KÁROLY

A JÓKAY-NEMZETSÉG

BUDAPEST MDCCCCVI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Digitized by Google

LOAN STACK

AZ ÖSSZES JOGOK FENTARTÁSÁVAL.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII. ker., Üllői-út 18. szám.

Digitized by Google

PRESERVATION
COPY ADDED
ORIGINAL TO BE
RETAINED

N19 1995

PH3241
E6
1901
v.18

TÁJÉKOZÓDÁS.

I.

(A nemes y. — Mit tesz ez a szó: ük? — Honnan származik az ó-gyallai birtok? — A Konkoly-Thege atyafiság. — Valami a nemesi levélről. — Jókay Dorottya. — Az 1654-iki vármegyegyülés. — Dorottya kisasszony ellenmondása. — A példabeszéd.)

A nagy költő 1848-ik évi márczius 15-én örökre lemondott a nevében szereplő egyetlen y betü használatáról. A kipödrött bajuszu nemes, nemzetes és vitézlő y betü helyett a békés i betüt öltötte magára és könyveire és örököseire. Jókay helyett Jókai lett. Inkább használta utóbb a dr betüket is. Dr. Jókai Mór. Hejhhujh! A nagy költő teremtő lánglelke dr betükkel jelezve, mint valami lódoktoré. Ez csak olyan dolog, mintha a Szentháromság egy örök istent valaki tekintetes Atyának, nemes Fiunak és nemzetes Szentléleknek nevezné. Azonban az y betüt se az i, se a dr nem pótolja. Lemondás bizony az y elejtése. De ez a lemondás a nagy költő őseire ki nem terjedt, ki sem terjedhetett: azért hát én e művemben mindenütt Jókay nevet használok az y-nal, a mint a régi Jókayak is

Digitized by Google

kivétel nélkül e nevet használták. És pedig fiágon is, leányágon is.

Másként is vitába kell bocsátkoznom Jókayval és Nagy Ivánnal a Jókay-nemzetség történetének néhány kérdése fölött. Mert arról győződtem meg, hogy a nagy költő őseiről se ő maga, se a magyar családok történetének ama nagy buvára felette sok dolgot nem tud s a mit tudnak is, azok közül igen sokat nem jól tudnak. Illő tehát, hogy emlékezésem folyamán mindazt kiigazitsam, a mit az igazság okáért ki kell igazitani. Megmondtam a nagy költőnek. Nevetett rajta.

— Jó lesz biz az öregem.

A nagy költő azt irja valahol, hogy édes apját ugyan Józsefnek keresztelték, de azon túl valamennyi nagyapját, ősapját, dédapját, ükapját mind Sámuel néven ismerte az anyakönyv.

Ez állitásban két hiba van.

Az egyik hiba az, hogy ükapja nincs s nem is lehet, mert az ük szó csak nőnemü őst jelenthet. Hogy ez miért van igy: nem bizonyitgatom. Bizonyitsák a finnugor és török-tatár tudósok. Annyi bizonyos, hogy a mi nemzetségi jogunk s a magyar nyelv igy tanitja s igy parancsolja. Zádor Györgytől, a legnagyobb magyar jogtudóstól igy tanultam.

Jókaynak, a nagy költőnek, ükanyja a 18-ik század közepén élt és Madary Zsuzsánnának nevezték, dédükanyja Gazdagh Jánosné, dédükanyai ősükanyja Konkoly Thege lány, dédapai ősükanyja pedig Pesthi Zsuzsánna volt, nemes Pesthi István uram nővére és előbb

Digitized by Google

meghalt, semmint Budavárát a töröktől visszavivhattuk volna. Erről azonban eddig se Nagy Iván, se a most élő Jókay-nemzetség nem tudott semmit.

A másik hiba már nagyobb hiba, mert a nagy költő minden apai és fiági ősét csakugyan nem Sámuel névre keresztelték. Nagyapja, ősapja és dédapja ugyan Sámuel volt, de dédősapja már a szintén tisztes Mihály nevet viselte, attól kezdve, a mikor megkeresztelték, haláláig. Erről se tud Nagy Iván, pedig ez az ős volt a nemességszerző.

Azt is irta a nagy költő, hogy nemzetségi, családi vagyonuk komáromvármegyei Ó-Gyalla községben volt ősidők óta s a régi kuria ma is unokahuga birtokában van.

Ez is eltűr egy kis helyreigazitást.

Az ó-gyallai Jókay-birtok Konkoly-Thege örökség s Jókay I. Sámuel feleségével jutott a Jókay-család birtokába ugy 1716 körül. Nagy költőnk dédanyjának öreganyja ugyanis Konkoly-Thege Zsófia volt s ennek osztályrésze s öröksége gyanánt van meg az ó-gyallai birtok és kuria.

Ez a Konkoly-Thege Zsófia Konkoly-Thege Györgynek volt a lánya s 1650 körül született. Feleségül vette Gazdagh István, ennek fia volt Gazdagh János, ettől származott az a Sárika lány, kiben a nagy költő dédanyjának nevét hagyta ránk a nemzetségi hagyomány.

Csak mellékesen jegyzem itt meg, hogy ama Konkoly-Thege Györgynek három fia és három lánya volt. Tudni kell ezt, hogy jobban megérthessük a nagy költő őseinek történetét.

Digitized by Google

A legidősebb fiu volt János, kinek ágán a Tajnay, Ernyey és Ordódy családok kapcsolódnak a Konkoly-Thegékhez. De a Jókayakhoz is. A Tajnayak, Ordódyak egyébként nagy birtoku előkelő családokként szerepelnek a Jókayak történetében is.

A második fiu volt István, kitől a ma is élő Konkoly-Thegék s lányágon a Pajorok származnak.

Harmadik fiu volt Mihály, kitől lányágon a Móroczörökösök származnak, egy Aranyoson elterjedt nagy nemesi család tagjai, mely más uton is rokonságba keveredett a Jókayakkal. Valami költőféle is akadt köztük.

A legidősebb Konkoly-lány Erzsébet, a Szabó, Fekete és Hollósy rokonokkal.

A második lány Katalin, a Sátori és Nemess rokonokkal.

A harmadik lány Zsófia, kitől származik elvégre a nagy költő, együtt az Iványos-család tagjaival, e Zsófiának egyik unokalányát Jókay I. Sámuel, másik unokalányát (az idősebbiket) Iványos Miklós vevén feleségül.

Ime, ükanyai ágon e családokkal áll vérrokonságban a nagy költő. E családok sok tagjáról sok érdekes tudnivaló halmozódott össze-vissza emlékezésem és családi hagyományaim tárházában, de én csak azok közlésére szoritkozom, melyek a nagy költő őseire közelebbről vonatkoznak.

A nemesi levél s a nemesi czimer eredetére se értek egyet se a Jókayakkal, se Nagy Ivánnal.

A nemesi levelet én soha se láttam s erről a Jókay-

Digitized by Google

rokonokkal soha se is beszéltem. De Nagy Iván azt irja, hogy I. Leopold király adta egy Jókaynak azért, mert az Esztergom várának védelmében mint tüzér, vitézül harczolt s midőn egyszer a törökök hirtelen rohammal akarták a várat elfoglalni, ez a Jókay odafutott egymaga a bástyára, egy ágyuval czélbavette a törökök vezérét, egy nagyfejü agát s annak ellőtte egyik karját. E jelenet van berajzolva az Ásvai Jókay-család czimerébe.

E jelenet megtörténhetett ugyan, de I. Leopold alatt semmi esetre. A hagyomány forrását, eredetét, alakulását nem közli Nagy Iván s én se ismerem. A nagy költő jól érthető kegyelettel valódi történetnek hitte a hagyományt. A kétségek azonban felette sulyosak.

Esztergom várát kétszer ostromolták s vették be a törökök. Először 1543. évi augusztus 10-én s akkor I. Ferdinánd volt a király. Másodizben pedig 1605. évi október 2-án s akkor II. Rudolf volt az uralkodó. A miből nyilván következik, hogy I. Leopold alatt egy Jókay se védelmezhette Esztergom várát, mivelhogy éppen ez uralkodó alatt 1683. évi október 27-én foglalták azt másodizben vissza a törököktől. S az is megjegyezni való, hogy 1543-ban spanyol, 1605-ben pedig német őrsége volt a várnak s mindkét izben ugy árulták azt el a töröknek.

Még egy más fontos körülményt is föl kell hoznom Nagy Iván közlése ellen.

Ha a nemesi levelet és czimert csakugyan I-ső Leopold adományozta: ez 1657. évi április másodika előtt nem

Digitized by Google

történhetett, mert hiszen III. Ferdinánd ekkor halt meg s a trónra I. Leopold ekkor lépett, noha már 1655 junius 27-én fejére tették a karok és rendek a szent koronát.

Ámde egy Jókay Dorottyát Komárom vármegye közönsége már 1654-ben nobilis domina-nak, nemes urnőnek nevez, ez pedig 1596-ban született s a nagy költő dédősapjának, Jókay Mihálynak, édes testvére is lehetett, de nagynénje is. Lehetett egészen más családbeli Jókay-ivadék is. S ez a valószinü. Hiszen a nagy költő nemzetségén kivül még két egészen más nemes Jókay-nemzetségről is tudnak a vármegyék. A miből mulhatatlanul következik, hogy Jókay-családot illető nemesi levél és nemesi czimer már I. Leopold előtt is keletkezhetett, — továbbá igen is lehetett olyan vitéz Jókay, a ki Esztergom vára védelmében 1543-ban vagy 1605-ben részt vett s hogy czimerében a bástya, a vártorony, a védő sereg, az ágyu s az ostromló törökhad szerepelhetett. És következik végre az is, hogy a nemességszerző csakugyan nem Jókay I. Sámuel volt, mint Nagy Iván művéből vélhetnők, hanem ennek valamelyik elődje, talán éppen édes apja.

Nobilis Domina Dorothea!

Mielőtt a nagy költő valódi őseit ismertetném, erről az urnőről elmondom, a mit tudok.

Az 1654-ik évben Szent Pál apostol megfordulása ünnepének második legközelebbi fériáján közgyülést tartottak nemes Komárom vármegye karai és rendjei avégből, hogy a vármegyének dolgai fölött tanácskoz-

Digitized by Google

nának és döntenének. A közgyülés, mint rendesen, in oppido Rév-Comaromio, magyarán mondva: Rév-Komárom városában tartatott. Akkor még legalább e megyei közgyülésen nem nevezték libera-regia civitasnak, szabad királyi városnak.

A főispán hol volt, hol nem volt: nehéz volna megmondani, de az alispán és pedig egyetlen alispán tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő Szeghy János alispán ur jelen volt s természetesen ő vezette a közgyülést.

Jelen voltak az összes judliumok, magyarul szolgabirák is, nevezet szerint Nagy András, Fekete Mihály, Balogh András és Ódor Péter s az esküdtek közül Drebanáts Mihály és Gálócsi János.

Ez a Gálócsi János mókás ember volt.

A gyülés alatt ugyanis egy tisztes agg hajadon jelentkezett, hogy neki valami ügyes-bajos dolga van, mert az ő birtokát Csep és Ete falvakban az ő kaján szomszédjai minden oldalról meg-megtámadják, ő emiatt kárt és rövidséget szenved s ő ez esetben minden áron protestálni akar.

Ez a tisztes agg hajadon Nobilis Domina Dorothea Jókay volt.

Az én családi irataim és jegyzeteim szerint ez az első Jókay a nagy költő egyenes ősei vagy legalább névrokonai közt, kiről a nemzetségi hagyomány valami megemlitésre méltó dolgot számunkra fentartott. A mi bizony nem kis dolog. Dorottya kisasszony ez időben már 58 éves volt, tehát — mint emlitém — 1596-ban született. Valami háromszáz esztendeje mult ennek

Digitized by Google

innen-onnan s bizony kevés ember van most élő hires barátaink közt, ki háromszáz esztendő előtti őseiről tudna valamit, vagy a kiről háromszáz esztendő mulva is megemlékeznék valaki az unokái közül.

Vajon Jókay volt-e a neve? Vajon vér szerinti rokon volt-e a nagy költő nemzetségével? Kétségek támadhatnak s azoknak elejét kell vennem.

Az egyik kétség, hogy az 1654-iki megyei levélben a név ép ugy olvasható Akaynak, mint Jókaynak. Hátha csakugyan Akay és nem Jókay Dorottya?

A másik kétség abból áll, hogy a nagy költő őse kétségtelenül 1668-ban szerezte a nemességet, Dorottya kisasszony pedig 1654-ben már kétségtelenül nemes volt, mert különben a vármegye nemesnek el nem ismerte volna.

Ugy kell tehát lenni, hogy a nagy költő dédősapjának valamelyik nagybátyja már előbb szerzett nemességet s ennek leánya lehetett Dorottya kisasszony.

De hogy Jókay volt és vérrokon volt: ez bizonyos azért, mert a nagy költő ősei igy tudták. Jókay III. Sámuel ugyanis pörösködés végett vagy kilenczven év előtt a családi iratok egy részét s köztük Dorottya kisasszony levelét is átadta Karácson János nagyon tudós és tekintélyes ügyvédnek s az iratjegyzékbe, mint legrégibb Jókay-iratot igy vezették be kölcsönösen:

1. Testimonium de protestatione Dorotheae Jókay Comitatus Comaromiensis. Datum 1654.

Ők pedig csak tudhatták, hiszen III. Sámuel gyermekkorát alig nyolczvan év választotta el az élő Dorottya

Digitized by Google

kisasszonytól. Én magam is családi szóbeli hagyomány utján nem egy dolgot tudok ősapámról, a ki Nagy-Kőrösön százhetven év előtt született. A hagyományok üdesége s a jó emlékezet jó szokás volt a régi nemesi családoknál.

Dorottya kisasszony nem ment férjhez. Ennek okát valószinüleg ama testi fogyatkozásában kell keresni, hogy az orrában valami polipus nőtt vagy állandóan nagy náthával vesződött s emiatt bizonyos betüket és szavakat nem tudott jól kiejteni.

Ezt pedig bizonyosan tudom két körülményből.

Az egyik az, hogy egy későbbi levél őt »az istenben boldogult néhai ümmögő leányzó«-nak nevezi.

A másik körülmény Gálócsi János esküdt uram mókája.

E gonosz csont ugyanis jól ismerte Dorottya kisasszonyt. Csep közel van Komáromhoz. Nemesek fészke. Ott birnak a Micskyek, Csajághyak, Thalyak, Takók, Nebojszai Baloghok s más nemes atyafiak. Ott lakik Dorottya kisasszony is. Határos szomszédságában fekszik Ete is. Még a kisasszony nyilasait is jól ismerte Gálócsi. Azt is tudta vagy legalább gondolta, hogy a kisasszony az ásvai Jókayak nemzetségéhez tartozik. De mindamellett, mintha soha hirét se hallotta volna, hivatalos módon megkérdezte tőle: hogy hivják, hova való és mit akar?

— Ejnye no öcsém uram, ezt bizony kérdezés nélkül is tudhatná.

Dorottya kisasszony e szót: Jókay, ama testi fogyat-

Digitized by Google

kozás miatt nem tudta jól kimondani. E helyett azt mondotta, hogy ő Ókay Dorottya és hogy a rossz emberek ellen protestálni akar.

Gálócsi rögtön jelenté és pedig éppen igy jelenté az esetet Szeghy János alispán uramnak, a ki azt felelte rá:

— Ókay nemzetséget nem ismerek, hanem ismerek Jókayt és Akayt, kérdezze meg tehát kend esküdt uram amaz asszonyembert még egyszer és pedig citissime, hogy Jókay vagy Akay-e valósággal?

Gálócsi kiment. Dorottya kisasszonyt ujra megkérdezte, a felelet ismét az volt, a mi előbb s az alispánnak megint csak Ókay Dorottyát jelentett.

Az alispán nem feleselt többé, hanem most már a vármegye nótáriusára ráparancsolt, hogy a protestáló levélbe: »Nobilis Domina Dorothea Akay« irassék, de minekutána se az nem mondatik, hogy kik ellen protestál, se pedig az nem mondatik, hogy miféle sérelemre vagy támadásra nézve protestál: ennélfogva a levélbe csak az irassék bele, hogy a nemes urnő mindenki ellen és mindenre nézve keményen protestál.

Igy kapott azután Jókay Dorottya kisasszony a nemes vármegyétől egy protestáló levelet, melyben se a neve jól nem volt megirva, se a lakása jól meg nem volt jelölve, se a megprotestált rossz szomszédok és kaján rokonok nevezet szerint föl nem emlittettek. De minthogy a levél diáknyelven iródott s az alispán és négy szolgabiró és két esküdt aláirásával ellátódott s ezenfelül a vármegye czimeres pöcsétje is ráütődött; ennélfogva abban Dorottya kisasszony teljesen megnyugodott.

Digitized by Google

Természetesen nem vette levelének semmi hasznát, pört senki ellen annak segitségével nem indithatott, sőt minél többször mutogatta: annál többet nevettek rajta az istentelenek, a tudatlanok és a rossz emberek. Utóbb is közpéldabeszéddé vált Komáromban, de még a vármegye nemes falvaiban is, mikor valami hiábavaló pörös lépést tett valaki:

— Annyit ér az, mint Jókay Dorottya protestácziója.

E közpéldabeszéd alatt a későbbi nemzedékek, kik ennek eredetét nem tudták, egészen másnemü viszontagságot értettek. Valami olyat, mely Dorottya kisasszony szeplőtelen személyén esett volna meg s mely ellen ő a nemes vármegyén extra dominium protestált volna. Azonban minden más magyarázat ellenkezik az igazsággal és tökéletesen hiában való dolog. Ama protestáló levélben semmi istentelen erőszakról szó sincs, hanem a »protestáns domina« csak azokat inti és tilalmazza universos et singulos, tam nobiles quam ignobiles, kik netalán őt az ő possessiójában, dominiumában, occupatiójában, ususában, usus-fructusában, emolumentumaiban és utilitásaiban Csepen és Etén háborgatnák. Nyilvánvaló tehát, hogy itt semmiféle merényletről, mely bájai ellen követtetett volna el, még elburkolt szavakban se történik emlékezés.

Hogy ennyi rossz latin szóval kell nyájas olvasóimnak vesződniök: ne vegyék rossz néven. Annak a kornak ezelőtt kétszázötven évvel ez volt a rossz szokása.

Vajjon a közpéldabeszéd él-e ma még Komárom körül, a Duna partjain: nem tudom.

Digitized by Google

Annyi bizonyos, hogy ezelőtt százhusz esztendővel, a mikor Tajnay János uram — leányági Jókay rokonság — az ő ó-gyallai kuriájában háborgatva, az ó-gyallai nemes fiatalság ellen pert inditott s különösen tilos legeltetés miatt a Karácson-gyerekeket hajszolta: e közpéldabeszéd még élt s ismerte is mindenki. Illetlen alkalmazása sok keserüségnek és perpatvarkodásnak volt szülőoka.

II.

(Mese az ősi urodalmakról. — Az 1715-iki országgyülés a Maholányi és Jókay örökségről. — Kik voltak a Maholányiak és báró Jókayak? — Bars vármegye Jókay-családai. — Ezek más nemzetségek. — Tud-e a természet rögtönözni lángelmét? — Virágillat a tengeren.)

Folytassuk a vitát és az igazitást.

A nagy költő az »Arany Ember« utóhangjaiban igy ir:

— Rokonságomnál fogva nagy összeköttetéssel birtam. A Jókay-családnak a birtokviszonyait a mult — tizennyolczadik — századnak az elején külön törvényczikk rendezte, deputácziót küldve ki annak a Maholányi bárókkal folytatott perében az eldöntésre. Egyszer megkérdeztem a Károly bátyámtól, a ki maga egy élő krónika, hogyan történhetett az, hogy mig a dédapáink olyan nagy urak voltak, mink már, az apánkon elkezdve, olyan kis urakká lettünk, a kik munkájuk után élnek?

A bátyám aztán megmagyarázta.

— Megvan az a nagy birtok most is. Vedd a kezedbe a krétát és számits utána. A szépapánknak volt egy fia és öt leánya. Az öt leánynak a virtualitását felvásárolta a hires pécsi püspök, a ki szintén családunkhoz tar-

Digitized by Google

tozott s az iskolákra, jótékony alapitványokra forditotta. Nagyapánk már csak egyhatodrészt örökölt. Annak megint volt két fia és két leánya. És igy édes apánkra már csak egyhuszonnegyed része jutott az ősi birtoknak. Mi pedig hárman vagyunk testvérek: mindegyikünkre jutott az ősbirtokból egy-hetvenketted rész. Azt megkaptad, most is megvan nálad.

Ezt irja a nagy költő.

Egyetlen szó se felel meg a történetnek. De ő szentül hitte, hogy őseiről s ősei birtokviszonyairól ez a való igazság. Az ő arany lelkének soha eszébe nem jutott volna a történeti igazság forrásait fölkeresni s a hagyományt azoknál a forrásoknál tisztába hozni. A mit leirt: azt ugy hitte és ugy tudta a nagy költő Károly bátyja is, Jókay Károly, de ugy hiszik és tudják a ma élő ivadékok is.

E szerint a Jókay-ősök valamikor 1700 körül a Maholányi bárókkal örökösödési perben állottak, tehát osztályos rokonok voltak.

E szerint a szépapának egy fia és öt leánya lett volna.

Nem tudom, kit értett a nagy költő az ő szépapja alatt. Szépapát általában nem ismer a magyar nemzetségi jog, de magán társalgásban beszélnek »szép«-apáról is. A nagy költő valószinüleg dédapját, Jókay I. Sámuelt értette.

De ennek se egy fia és öt lánya volt, hanem három fia és három lánya. A legifjabb lánya Katalin, ennek a fia volt a hires pécsi püspök, Király József. A három fiu közül II. Sámuel volt a nagy költő ősapja.

Az ősi birtok értékében is téved a nagy költő, a mikor azt hetvenkétszerte mondja nagyobbnak, mint

Digitized by Google

az ő öröksége volt. Az ő öröksége ma megérne hatvanezer koronát, az ősi birtoknak tehát ma meg kellene érni ötödfél millió koronát. Más szóval a nagy költő őseinek nagy mágnás birtokjuknak kellett volna lenni.

Dehogy volt. Minek is lett volna. Nagyobb kincset gyüjtött a nagy költő az ő nemzetségének és a mi jó magyar nemzetünknek. Valamennyi mágnásnak nincs akkora kincse a kerek világon.

Hanem hát magyarázzuk meg a Jókay-hagyományt.

Az 1715-ik évi országgyülés 67-ik törvényczikkének ez a czime:

— A Jókay-örökösöknek és utódoknak a Maholányi-utódok elleni ügyében pörös eljárás rendeltetik.

A törvény szövege pedig igy szól:

— Egyrészről a néhai Jókay János örökösei, másrészről a néhai Maholányi báró királyi személynök és tanácsos hátramaradt örökösei közt régóta folyó peres ügy tekintetében a karok és rendek ő felsége jóságos beleegyezésével is eként határoztak.

1. §. Hogy ugyanis a gyorsabb igazságszolgáltatás végett ezt az ügyet a nádorispán ur a kir. itélőtábla kézhez kapható biráinak s ülnökeinek alkalmazásával rendkivüli joggal — — vizsgálja meg s végképen döntse el, a vesztes félnek birtokon kivül csupán perujitást engedvén.

A nagy költő e törvényre hivatkozik, a mikor a Jókay-hagyományt leirja.

Az a Maholányi, a kiről itt szó van, volt Pohroncz-Szelepcsényi báró Maholányi János. Eleintén csak köznemes, 1694-ben királyi személynök, 1695-ben kap

Digitized by Google

bárságot s 1699-ben meghalt. Három fia maradt. Tamás, Antal és József. Ezek azok a Maholányi örökösök, a kikkel folyik a Jókay-örökösök pöre. Folyik pedig apjuk halála óta, 1700 óta. Tehát a mikor az országgyülés hozzászól, folyik már 15 év óta. A mi békés időkben se hosszu idő a régi kor örökösödési pöreiben; ebből a tizenöt évből pedig kilencz évet a kurucz háboru foglalt el, a mi alatt Jusztitia istenasszony mélyen aludt.

Tudni kell, hogy Szelepcsényi György esztergomi érsek és ország primása szintén Pohronczi-Szelepcsényi volt, tehát névleg is, de valósággal is Maholányi báró vérrokona. Meg is emlékezett róla végrendeletében, melyet 1684-ben csinált. A végrendelet megvan a budapesti egyetem könyvtárában a Hevenessy-gyüjteményben. Valamikor magam is olvastam.

A primás gonoszlelkü labancz volt országunk legszomorubb korszakában. Sok birtokot harácsolt össze; — a magyarság irtása mellett csak erre ügyelt. Fő örököseivé végrendeletében Maholányi Jánost és a két Jókay testvért, Jánost és Jókay Andrást tette.

Itt jön elő a Jókay név. De ezek a nagy költő ősei közé nem tartoznak. Az ő ősei közt a nemességszerző óta János és András nem fordul elő.

Annak a két Jókaynak nem Ásvai a nemesi előneve, hanem Pograneczi. Miféle atyafiságban volt az átkozott emlékü primással: nem tudom, nem is törődöm vele. Hogy a Maholányiakkal is miféle rokonságban álltak: ez se tartozik a mi dolgunkra.

Valószinü, hogy a Szelepcsényi örökség miatt tört

Digitized by Google

ki a Maholányi- és Jókay-örökösök közt a nagy pör. A király, III. Károly, különösen ügyelt erre a pörre. Már 1710-ben megsürgette s egyuttal megparancsolta, hogy extra ordinarie soron kivül intézzék el. Az egyik Jókay-testvért, Jókay Jánost, báróvá is tette utóbb. Ez a Jókay-család nemsokára ki is halt. Százötven év előtt már fiágon se Maholányi, se Jókay bárók nem éltek.

Hogy az örökség nagyértékü volt a primás után: kétségtelen. Az az érték megfelelt a Jókay-tradicziók számitásának, a mint azt a nagy költő leirja. Ahhoz az örökséghez tartozott a litoviczi vár s a primás morvaországi uradalmai. Ahhoz tartozott Eberhard is Pozsonymegyében, most Apponyi birtok.

De volt még egy másféle nemes Jókay-család is Bars vármegyében.

Bars vármegye Jókay-nemeseinek se történetét, se családi leszármazását magam nem vizsgáltam, egykori jó ismerősöm Szombathy Ignácz tanár közölt erről velem adatokat.

Ez adatok szerint már a mohácsi csata előtt is voltak nemes Jókayak. Bars vármegye fönmaradt nemesi összeirásai közt legrégibb az 1577-ik évről szóló. Ebben egymás mellett áll Jókay István és Jókay Mihály neve. Testvérek voltak-e ezek, vagy nem: erről az irás nem szól. Ha nem testvérek voltak: akkor itt már két Jókay-családról lehet szó. Jókay István 1577 után hamar elhalhatott, mert az 1580-iki nemesi összeirásban helyette már nagykoru fia, Jókay Mátyás szerepel. Kétségtelen, hogy ennek öregapja éppen a mohácsi csata idején lehetett java férfikorában.

Digitized by Google

Az 1620-iki nemesi összeirás Jókay Pált emliti föl mint egy telkes nemest. Nobilis unius sessionis. Ez az összeirás csak az egytelkes nemesekről szól. Két év mulva, 1622-ben általános nemesi összeirás készült, ebben Jókay Pál megint egytelkes nemesnek, de Jókay Benedek birtokos nemesnek van fölvéve. Több nemes Bars vármegyében ezentul, mint nekem mondják, elő nem fordult.

A barsi nemesi összeirás megkülönbözteti az egytelkes nemest a birtokos nemestől. Hogy Bars vármegye mit értett e megkülönböztetés alatt: előttem nem egészen világos. Közjogilag nemes és nemes közt nincs különbség. A bárók, grófok, herczegek is csak később verekedtek az országgyülésen több jogra, mint a köznemesek. A vármegyéken sohase volt több joguk, mint a köznemeseknek. S ha a köznemesnek semmi birtoka nem volt is, közjogi joga mégis ugy megvolt, mintha urodalmai lettek volna. Ez állapoton a barsi nemesi összeirás se tudott változtatni s valószinüleg nem is akart.

Hanem hát a nemesi világban birtok és birtok közt is afféle különbség volt, mint nemes és nemnemes közt. A nemesnek lehetett saját kezelésü birtoka és lehetett jobbágygyal megszállt birtoka.

A saját kezelésü nemesi birtok neve hajdan possessio, kuriális telek, dominium, allodiatura volt. Az ily birtokot sessionak nem lehetett nevezni. A sessio jobbágybirtokot jelentett s az ily birtokot coloniális és urbariális birtoknak is nevezték. Az »egytelkes nemes« tehát azt is jelenthette, hogy nemzetes Jókay Pál uramnak nem

Digitized by Google

volt több jobbágya egyetlen egynél, de azt is jelenthette, hogy dominális birtoka nem volt, csak urbariális.

Azonban mindegy, akármit jelentett. Néhai barátom Szombathy tévedt abban, hogy a nagy költő nemes ősei tulterjedtek a mohácsi csata idején. Ezt már ezek az ősök maguk jobban tudták.

A nagy költő első nemes-őse 1668-ban szerezte a nemességet. Ez az ős 1622-ben már élt. Bars sincs messze Komáromtól, sőt tőszomszédok. Ha ő vagy az ő apja vagy öreg apja nemes lett volna: tudta volna azt jól s számon tartotta volna biztosan. A nemesi jogot száz év mulva se szokták elfeledni a koldussá lett utódok se. Bizonyára Jókay Mihály uram nem fogadta volna el az 1668-iki kutyabőrt, legalább oly szöveggel semmi esetre. Arra ugyan volt eset, saját családom is olyan, hogy a nemesség ősi volt ugyan és kétségtelen, de a kutyabőrt vagy megették az egerek vagy az a háborus idők viharai közben elkallódott, de ezt aztán az uj vagy ujitott nemesi oklevélbe a kanczellária be szokta iktatni. De a nagy költő nemesi levelében ez nincs benne, sőt ellenkezőleg, egyenesen az van benne, hogy Jókay Mihály uram a nemnemesi osztályból és állapotból az ország igazi, régi és kétségtelen nemességü seregébe emeltetett.

A szelepcsényi és bars-vármegyei Jókayakkal tehát semmi dolgunk. Én se foglalkoztam volna velük annyit, ha a családi hagyomány tévesen össze nem kapcsolná az ősöket a báró Jókayakkal s ha maga a nagy költő is nyilván történeti valóságnak nem mondta és irta volna a téves hagyományt.

Digitized by Google

A nagy költő ősei igy is nagy erdő. Apját, öreg apját, ősapját, dédapját, dédősapját saját családom jegyezeteiből meglehetősen ismerem. Sokkal jobban, mint ő maga vagy testvérei vagy azok ismerték, a kik élő nemzedékéhez tartoznak. S az apák és dédősapák mellett ott vannak az anyák és dédükanyák is. A nagy erdőnek sok lombja, sok vén törzse, sok elfeledett hajtása, sok ifju virága van. Mind élt s él ez a hagyomány emlékezetében. De valamennyi még se él az én agyamban. Annyit örökitek meg, a mennyit én tudok. A többit gyüjtsék össze mások. A nyomokat megtöröm hozzá, mások munkája könnyebb lehet. De a nagy költőről és nemzetségéről örökké emlékezni kell, a mig magyar emlékezni tud.

A dédősapa a nemességszerző. A dédapa a vagyonszerző. Az ősapa a nagy pereskedő. A nagyapa elmegy birtokhóditani szomszéd vármegyékbe. Győrbe, Fehérbe, erre-arra. Az apa visszatelepiti a családot Rév-Komárom városába, a hol ezelőtt harmadfélszáz évvel szerzé hirét, nevét, vagyonát, nemességét az első ős. Minden ősnek minden házassága érdekes és fontos. A szép Kőrössy Margit asszony emléke különösen édes. A büszke Konkoly-Thege Zsófia összekapcsolja a családot az áruló Szluhával, a labancczá lett kurucz főtiszttel, a pragmatica sanctio hires alkotójával, a bárónő lett udvari szolgával. Az ősanyák fentartják és emelik a család fényét és befolyását s őrzik szigorun komor kálvinista erkölcseit. És gyüjtik össze hat nemzedéken keresztül azt a lángelmét, mely rászáll a nagy költőre, mely örökké

Digitized by Google

ragyogó kincseket nyujt a magyar nemzetnek. Melynek fénye visszavilágit a rég elhunyt elődökre, kiket e nélkül ugy elfeledett volna a világ, mint a hogy elfelejtjük vagy meg se látjuk a repülő madár nyomát a levegőégben.

Lángelme sok van, örökre világitó lángelme kevés van. Van egy gondolatom, melynek már alakot adtam Deák Ferencz emberségéről irt műveimben. Bizonyosan másoké is az a gondolat. Nincs oly apa és anya, ki rögtönözve tudna nagy lángelmét adni a világnak. Vagy az apában, vagy az anyában, vagy mind a kettőben több nemzedéken keresztül kell gyülni az emberi lélek ama nagy és nemes és csodálatos erőinek, melyek elvégre egy gyermek agyában egyesülnek, fokozódnak, alakot öltenek s korszakot teremtő nagy alkotásokban nyilvánulnak. Nem csupán az apának és anyának érdeme, hanem az ősök hosszu sorának érdeme is az a kincs, melyet a nagy költő lánglelke által élvez nemzetünk.

Nem puszta hivalkodás az, ha a kutató elme a nagy férfiak őseit a multak ködéből kikeresgéli. A teremtő elmének szerkezete a természet minden titkával van tele. Oly titkokkal, melyek soha se lesznek előttünk tökéletesen világosak. Roppant alkotmány a teremtő elme, melyet nem ismerünk jobban, mint a csillagvilágok alkotmányát. De törekszünk megismerni. Hisz a Siriust is mérjük és elemezzük immár. Pedig távolabb van tőlünk, sem mint képzelettel megmérhetnők a távolságot. Csak élettelen számokkal tudjuk mérni.

A teremtő elme pedig köztünk él, társalog velünk, részt vesz játékainkban, együtt sir, együtt kaczag azokkal,

Digitized by Google

a kiket szeret, gyöngeségeit is láthatni engedi, sőt szereti, ha gyöngeségeit is észrevesszük: hogyne törekednénk tehát megtudni, hogy a lángelme alkotmányának egyikmásik szerkezete melyik apától vagy ősapától, melyik anyától vagy ősanyától szállott le arra, a kiben kipattant és lángragyult? Hunyadi János őseit és a nagy Napoleon őseit komoly és nemes elmék még ma is kutatják. A természettudománynak fönséges fejezete az az anyag, a melyet ez a kutatás halomra gyüjt.

Gyakran virágillatot érez a tengerész, midőn minden szárazföldtől távol vitorláz a tenger magasain. Önkéntelen körülnéz s kérdi, honnan jön a virágillat? És mi önkéntelen kérdjük, honnan jön a nagy költő lángelméje? Honnan a gondolatok, eszmék, érzések, ábrándok és sejtelmek ama tündérvilága, az alakok, képek, hangok, villámlások ama csodálatos gazdagsága, a mely még eddig nem volt, a melyről még nem is álmodhattunk s a melylyel nemesebbé és jobb móduvá lett nemzetünk s gazdagabbá minden gondolkodó és érző lélek?

A tengerész egy kicsiny, névtelen szigethez ér, melynek elzárt völgyein és sziklás bérczei közt megtalálja az illatsugárzó virágot és mi egy kicsiny névtelen családhoz érünk, mely maroknyi birtokán harmadfélszáz év óta él Rév-Komárom és Ó-Gyalla bozótos sikjain. Dolgozik, szeret, vágyakat táplál, viaskodik, mindig szegény, néha nagyon szegény, de mindig magyar, mindig nemes, mindig együtt él és együtt érez nemzetével s világra hozza ezelőtt nyolczvan évvel Jókay Mórt.

Áldott legyen a család örökké!

Digitized by Google

ÁSVAI JÓKAY MIHÁLY.

I.

(Az első ős. — Jókay Mihály a nemességszerző. — Életkora és életmódja. — Első felesége Pesthi Zsuzsánna. — Nemes lány volt-e? — A nemesi levél. — Az első házasságból származott lányok. — Mit jelentett hajdan a nemesség? — Volt-e katona Jókay Mihály? — Az első Jókay-ház Komáromban. — Hol feküdt? — A Kajtor-utcza. — Második feleség a szép Körösy Margit. — Az első ős családfája. — Az Ásvai név.)

Ez a neve az első ősnek. Ivadékai se tudnak róla, Nagy Iván se tud róla semmit. Pedig szülővárosának, Rév-Komáromnak, évkönyveiben 1650-től kezdve, szentül hiszem, életének nyomait meg lehet találni.

Első ős! Mi az?

Az ős nemcsak természettudományi fogalom, hanem jogi és közjogi fogalom is. A magyar nemesség életében csupán csak közjogi.

A fejedelmek, főrendek, uralkodók büszkék őseikre, kivált ha azok sora hosszu. A magyar nemes is büszke. Pedig hiába büszkélkednek. Az utolsó zsákoló parasztnak, részeg tót napszámosnak, kéregető betegnek is annyi őse van, mint ti néktek Habsburgok, Nádasdyak,

Digitized by Google

Szemerék és Montmorencyak! Egygyel se kevesebb. A ti ősötök is csak ugyanaz a szőrös képü, szőrös hasu, mezitlábos majomember volt, a melyik a részeg tóté.

A mi más szóval azt jelenti, hogy az ősök nem ott kezdődnek, a hol azokat a természet kezdi, hanem ott, a hol az emberek szokása és törvénye kezdi.

A ki szolga, a ki paraszt, a ki nem nemes: az nem lehet ős. Az ős ott jön a napvilágra, a hol a kutyabőrre szépen leirt, szépen lerajzolt nemességet hozhatja magával.

Ki volt Ásvai Jókay Mihály apja-anyja: nem tudom. Nem találtam semmi nyomát. Talán meg se találhatnám. Bizonyos, hogy egyik se volt nemes. A nem nemes ember és asszony hajdan nem jutott papirosra név gyanánt, hanem csak szám szerint.

Hárman voltak testvérek. A legidősb: Ásvai Jókay Mihály, a középső: Ásvai Jókay Ferencz, a legifjabb: Ásvai Jókay Jakab. Apul-anyul testvérek, fratres carnales et uterini. Mindnyájan komáromi lakosok, czéhbeliek, polgárok, kálvinisták és magyarok. A mit meg kell jegyeznünk azért, mert hajdan feles számmal laktak Komáromban németek, ráczok, görögök, tótok is, a kik természetesen nem kálvinisták voltak. Kálvinistaság és magyarság hajdanta egy dolog volt.

Mihály, a nemességszerző ős 1610—15 körül született és pedig a hogy minden jelenség bizonyitja: Komáromban. Pontos adatom nincs rá. De 1690 körül halt meg, mintegy 80 éves korában. 1695-ben már osztoznak

Digitized by Google

örökösei. Olyan ipari foglalkozása volt, sőt valószinüleg szüleinek is, a melyet csak városban érdemes és szokás folytatni. Falusi paraszt ember ötvösnek, aranyművesnek abban az időben éppen nem adta fiát városra. El se fogadták volna. Papnak pap a fia: ez a közmondás. A mi azt jelentené ma is, hogy czéhbeli mesterember rendesen a maga mesterségében oktatja fiát egész emberré. Ezért tartom valószinünek, hogy apja is ötvös volt s hogy Komárom volt székhelyük, szülővárosuk.

Életkoráról is fontos jelek tájékoztatnak. 1668-ban szerzi a nemességet. Akkor hát már vagyonának és tekintélyének kellett lenni. Nyáladék-koru, fiatal, tekintélytelen iparos akkor se lehetett nemes emberré. Legalább volt ötven-ötvenöt éves. Első neje csakhamar meghalt, voltak felnőtt leányai, noha ezek — ugy látszik — még akkor nem mentek férjhez. De felnőtt leányok voltak már, mert az 1695-iki osztálykor már nagykoru unokája is szerepel.

Ipari foglalkozása, életmódja az ötvösség volt. Az ötvös abban az időben is aranymives, ezüstmives, ékszerkészitő, aranyba foglaló, aranyolvasztó volt. A latinos régi világban aurifex, aurarius, bracteator, aurifaber, argentarius volt az ötvösök neve. A komáromi szokás, — egyébiránt országos szokás is az ötvös czéhet latinul Contubernium seu Ceha artis mechanicae aurifabrinae névvel jelölte meg. Ennek a czéhnek volt tagja Jókay Mihály uram is. Tehát rendes mester volt. Az inaséveket, legény-éveket és vándorló-éveket át kellett szol-

Digitized by Google

gálnia, a remekmunkát meg kellett csinálnia s a czéhbe való fölvétel költséges lakomáját ki kellett állania.

Az ötvösség nagy tisztességgel járó tekintélyes mesterség volt. Nagy egyházaknak, papi fejedelmeknek, nagy uraknak udvari ötvösei is voltak. Az emberek szerették az ékszereket, gyürüket, arany-lánczokat, fülbevalókat, kar- és nyakékeket. A heverő tőkék nagyrésze arany- és ezüstmivekben, szobabeli és asztali disztárgyakban feküdt. Sok czéh tagjainak ünneplő ruhájáról, a vagyonos nemesség dolmányáról és mentéjéről az ezüstgombok, csatok, lánczok, filigrán munkák nem hiányozhattak. Nagy vásároknál az ötvösök ép ugy kirakodtak a sátorban, mint más iparüzők. Még a nadrágszijakat is tömör, értékes ezüstcsatok kapcsolták össze. Okos és szerencsés ember kezében kincsesbánya volt az ötvösség. Az a korbéli szebb ötvösművek, zománczok, foglalások ma is nagy értéküek.

Az első Jókay-ős okos és szerencsés ember volt. Bizonyitja ezt vagyona, nemessége, házassága, boldog, hosszu élete. Az a század, melynek elején született s végén halt meg, viharos század volt; Bocskay, Bethlen és Rákóczi harczai, a vallásujitás háboruságai, török és német hadak járása, Thököly kurucz csatái s végül a törökök kiverése: egyetlen század se volt oly viharos, mint ez. De Komárom és környéke nyugodt maradt bevehetetlen hires várának árnyékában. Tata, Győr, Esztergom, Érsekujvár, mind nyögte a török lófarkát s a németek dulásait, mindenütt lengett a kuruczok büszke lobogója is, köztük Komárom szigetként csöndes

Digitized by Google

maradt. Duló hadak, török és német martalóczok Jókay Mihály uramat soha föl nem dulták.

Mikor nősült: évét, napját nem tudom pontosan.

Kétszer nősült. Első neje Pesthi Zsuzsánna volt.

Nézzük csak meg kissé nemesi levelét.

E levélben 1668. évi február 5-én ezt mondja a király:

— Ugyanezen Ásvay másként Jókay Mihályt tehát és általa hitvestársát Pesthi Zsuzsánnát és leányait, Katalint és Zsuzsánnát és apai, anyai testvérjeit, Ferenczet és Jakabot a nemnemes osztályból és állapotból Magyarországunk valóságos régi és kétségtelen nemeseinek seregébe és összességébe fölvettük.

E szerint Pesthi Zsuzsánna eredetileg nem lett volna nemes, mert hiszen férje által kapta volna a nemességet. Itt valami hibának kell lenni. Erős a gyanum, hogy az első Jókay-ős első neje már nemes ágyból született.

Pesthi néven két nemes nemzetség élt már akkor. Az egyik 1583-ban, a másik 1651-ben szerezte meg a nemességet. Mindkettő kiterjeszkedett Komáromra és Komárom vármegyére is. Jókayné asszonyom testvérje volt Pesthi István. Ennek rokona volt Pesthi Imre, 1656-ban komáromi lakos s alsó-eörkényi birtokos. Az én családi irataim közt éppen a Jókay-nemzetseg iratcsomójában 1692-ben Pesthi Andrásról s két nőtestvéréről van szó, mint marokházi birtokosokról. Mindezek a Jókay, Konkoly-Thege és Mórocz családokkal összeköttetésben voltak s kétségtelenül nemesek,

Digitized by Google

másként birtokjukat zálogba nem adhatták volna. Azt kell tehát következtetnem, hogy Pesthi Zsuzsánna neve tévedésből vagy legalább szükségtelenül került Jókay Mihály uram nemesi levelébe.

E kérdésnél azonban ne késlekedjünk. Pesthi Zsuzsánnától két leánykája született Jókay Mihály uramnak. Mint a nemesi levél mondja: Katalin és Zsuzsánna. Katalinról családi jegyzeteim közt nincs emlékezet. Vagy férjhez se ment, vagy korán és gyermektelenül halt el. Az 1695-iki osztozáskor már név szerint se szerepel se maga, se maradéka.

De Jókay Zsuzsánna férjhez ment és pedig nemsokára a nemesités után ugy 1675 körül, talán egy-két évvel előbb is. Férje Vörös Gergely volt, komáromi lakos, tisztes birtokos és czéhbeli polgár. 1695-ben már nem élt se a férj, se a feleség, csupán egy leányuk élt: Vörös Zsuzsánna. Hajadon, árva leányka. Később még elmondok róla egyet-mást.

Azonban térjünk vissza a nemességre.

Ezelőtt harmadfélszáz évvel a nemesség nem üres czim s nem puszta hivalkodás volt, mint most már 1848 óta. Most egyenlő joga, egyenlő törvénye van mindenkinek, de hajdan a nemes embernek más törvénye, sokkal több joga s mérhetlenül becsesebb szabadsága volt, mint a nemnemes embernek. Csak a nemes viselhetett köztisztséget, csak ő lehetett követ és vármegye ura, csak ő volt mentes a közterhektől, a katonáskodástól s a hivatalnokok és birák zaklatásaitól. Csak ő volt a nemzet és az igazi magyar. Nemességre

Digitized by Google

törekedni tehát jogos, észszerü dolog volt, sőt vagyonos, gyerekes apának szent kötelessége volt. Maga a nemesség már szép s néha nagy örökség volt a gyerekek részére.

Jókay Mihály uram ugyan tisztes városi polgár, czéhbeli remekes mester s tekintélyes ember volt s nem tartozott a parasztrendhez, de jogai és szabadságai még se értek annyit, mint a nemes emberé s a város határán túl nem terjedtek. A vármegyében már senki sem és semmi sem volt. Szinte természetes, hogy ott is névhez, tekintélyhez, befolyáshoz jutni törekedett.

Nemessége tehát tiszteletreméltó törekvés eredménye volt.

Vajjon miként szerezte?

Kétségtelen, hogy nem ingyen kapta. A nemességet akkor se kaphatták ingyen az emberek.

A törvények szerint s az ősök szokása szerint haza iránt szerzett érdemekért s kivált hadi uton szerzettekért kellett nemességet adni. Igy avatták föl a derék embert magyarrá s a szent korona tagjává. A Habsburgok uralkodása alatt megváltozott ez a szokás. Fizetni vagy szolgálni kellett a nemességért vagy legalább a magyar Kanczellária valamely befolyásos tagjának kegyeit meg kellett nyerni.

Jókay Mihály uram nem volt hadakozó ember.

Nemesi czimerét már emlitettem. A Jókayak családi hagyományai szerint Esztergom várának védelmében szerezte egy Jókay a vitézi érdemet.

Ezt a czimert Komárom vármegyének egy 1820-iki irata igy ismerteti:

Digitized by Google

— Paizs alsó harmadán török sátrak, köztük fegyveres, lándzsás törökök. Középső harmadán bástya, balról egy, a törökök felé forditott ágyuval. Felső harmadán kék mezőben a bástyán áll egy veresruhás magyar vitéz, jobbjában fölemelt kivont kard, baljában két águ veres lobogó. Paizs fölött koronás sisak; a korona középső czifrájára könyököl egy veresruhás kar kivont karddal, mellette jobbról-balról két-két lobogó. Foszlány balról arany és sötétkék, jobbról vörös és zöld.

Ime, ezen alapszik a családi hagyomány.

Szép czimer s egyáltalán nem egyszerü. A czimerfestő iródiák nagy figyelemmel készitette. De Jókay Mihály uramat ki is tüntette vele. A Jókay-család lobogójának szine is gazdag lett. Aranysárga, sötétkék, vörös és zöld.

Jókay Mihály uram, most már Nemes és Nemzetes uram sietett a nemesi levelet a vármegyén bemutatni. Még ugyanezen 1668-ik évben feria secunda proxima post Dominica Rogate tartott megyei generális gyülésen a nemesi levelet kihirdették. Vágner Jakab megyei nótárius kapta meg a kihirdetésért az egy aranyat.

Én azt hiszem, holmi arany »marhába« került a nemesség maga is. Akkor a közéletben az arany-ezüst jószágot marhának nevezték. Komárom várának kapitánya, hadi parancsnoka, mindig nagy ur volt Bécsben. Lehetett hiu felesege, férjhez menő lánya vagy szépséges barátnője. Násfa, kösöntyü, nyaklánez aranyból, zománczból, ékes kővel ragyogóbbá téve mindig jó

Digitized by Google

szószóló az asszonyoknál. Sokszor többet ér a nemesi levélnél. Jókay Mihály uram különben is ötvös volt, jó módu, egy-két száz forintos ékszer elég volt a boltban, műhelyben. Azt hiszem, igy készült a nemes levél.

De bizonyosnak nem merem állitani.

Ugyan a nemesség elnyerésének évében házat vett, uj házat. Kiszemelte magának Fricsi Ferencz uram házát, mely is feküdt a Kajtor-utczában, akkor Kaytornak irták. Feküdt pedig felülről Káposztás Mihály, alulról Nyitray János szomszédságában. Ezt a házat Fricsi Ferencz 225 magyar jó és kelendő pénzért vagyis forintért felvallotta a városi tanácsnál éppen Simon-Judás napján nemes Jókay Mihály és felesége, Pesthi Zsuzsánna részére.

Ime, ez az első Jókay-ház Rév-Komárom városában. A Kajtor-utcza ma is megvan, csak a neve más. Ujabb neve Széchenyi-utcza, de alig negyven év óta. A Kajtor név régen kihullott az emlékezetből, az utczát utóbb Barátok utczájának nevezték, minthogy ott laktak a Szürke-barátok. De ott lakott egy csomó szijgyártó is. Érdekes pör teszi ezt emlékezetessé. Szijgyártó legények valamely ünnepnapon jól beborozva azt danolgatták utczahosszat:

Ez az élet szijgyártoké,
Nem a Szürke barátoké.

A barátok nem türték ezt. Kegyetlen büntetést kértek a szijgyártó legények ellen. Az érdemes czéh azonban pártját fogta legényeinek. Évekig huzódott a pör, felekezeti kérdés is lett belőle, a kálvinistákra fogták a

Digitized by Google

dalt s utóbb is minden pajkos inas gyerek, ha barátot látott, ezt a dalt énekelte.

Ebben volt hát az első Jókay ház. Komárom város jegyzőkönyvei oly pontosak, hogy belőlük azt is meg lehet tanulni, hogy az a ház mikor esett ki a Jókayak birtokából s most ki a tulajdonosa. A főlevéltárnok tisztelt barátom megmondhatja.

Még az se lehetetlen, hogy a ház a régi állapotjában áll fenn. Jókay Mihály uram özvegye, a szép Kőrössy Margit asszony második férjével együtt nyolczszáz forintot épitett bele a házba. Ez akkor nagy pénz volt, az épitkezés szilárd lehetett s az épület kiállhatta az azóta lefolyt századokat.

A nemesség után a jó Pesthi Zsuzsánna asszony nem sokáig élhetett; ugy látszik, négy-öt év mulva már meghalt. De Jókay Mihály uram se sokáig maradt özvegy ember. A gyászév letelte után nyomban megházasodott, feleségül vevén a szép és fiatal Kőrössy Margit hajadon leányzót.

Szép volt-e hát?

Bizonyosan szép volt s még inkább nagyon kedves volt, mert szegény leány létére is nemes Jókay Mihály uram sietett őt feleségül venni. A mikor pedig már több mint tizenöt év mulva özvegyen maradt: ime, a gazdag és tekintélyes Kazay András uram sietett szivét és kezét elnyerni, noha nem is volt gyermektelen, mivelhogy Jókay Mihálytól két eleven erős fiugyermeke volt.

Abban se lehet semmi kétség, hogy az uj menyecske nagyon fiatal volt. Erre már sok tanubizonyság van.

Digitized by Google

Első Jókay-gyermekét 1675 körül szülte, utolsó Kazay-gyermekét 1700 után. Tehát még 1700-ban is legföljebb 45 éves lehetett, minthogy pedig 28 évvel előbb ment férjhez, tehát tizenhét éves lehetett körülbelül, a mikor Jókay Mihály uram házánál hajadoni pártáját letette s menyecske-főkötőjét föltette.

Bizony délczeg, magabiró férfiu volt Jókay Mihály uram, a mikor a második házasságra elszánta magát. Elmult már ötven éves s mégis boldog házasságot tudott alapitani s fentartani a tizenhét éves Kőrössy Margittal.

Margit asszonynyal is szépen gyarapodott a gazdaság. Jól jövedelmezett az aranyművesség s bár a gyermekek szaporodtak, csakhamar vettek mégis együtt egy értékes kertet Pető Balázs és Vigh János uraim szomszédságában. Ez a kert Fürst János utczájában feküdt. Igy hivták akkor az utcza nevét. Hogy most hogy hivják: ezt bizony a régi protokollumokból kell kipuhatolni.

A házasságból két fiu született. Az idősebbik: Mihály, az akkori s mai szokás szerint apja nevét kapta a keresztségben. Felnőtt a fiu, meg is házasodott. Felesége Mórocz Erzsébet lett, a Csallóközben, kivált Aranyoson s környékén igen elterjedt nemes, birtokos Mórocz-nemzetség egyik leánysarjadéka. Ez a Jókay Mihály aránylag korán elhalt. Voltak-e gyermekei: nem tünik ki családom jegyzeteiből. Ha voltak is: nagy korra alig jutottak.

A fiatalabb s második gyermek Sámuel volt. E mű folyamán mindenütt I. Sámuelnek nevezem. Ez egyene-

Digitized by Google

sen őse és pedig dédapja a nagy költőnek. Erről tehát többet kell mondanom, mint Mihályról.

Születése idejét 1678-ra kell tennem. Gondos nyomozásaim születési évül ez évet találták. Egyik keresztapja volt a szent keresztségben Hollósy Mátyás, másik pedig Muraközy Márton. Mind a ketten köztisztséget, esküdt hivatalt viselő férfiak. Egyik keresztanyja Hollósy Mátyásné született Király Zsuzsánna, a másik pedig Vajda Márton megyei esküdt uram felesége, született Cserkó Judith.

A család történetében ennek a fiunak nagy szerep jutott. Voltaképpen ő tette vagyonossá s tekintélyessé Komárom vármegyében a Jókay-családot. Azonban alig volt 12—13 éves, a mikor édes apja 1690 körül elhalálozott.

Édes anyja, a szép Kőrössy Margit asszony özvegyen maradt s gyermekei árván. De nem sokáig. Özvegységére jutásakor még alig volt 38 éves s rögtön rávetette szemét Kazay András uram, nemes, birtokos, előkelő férfiu. Komárom vármegye táblabirája, különben komáromi lakos s mihelyt lehetett, feleségül is vette. Érdekes véletlen, hogy mind a Kőrössy, mind a Kazay nemzetséggel az én nemzetségem is leányági osztályos atyafiságba keveredett Veszprém vármegyében Szilas-Balhásón és Mező-Szent-Györgyön.

Kazay András 1692-ben vette el néhai Jókay Mihály uram özvegyét s ekkor csak 34 éves volt, tehát három évvel fiatalabb, mint az ifju özvegy asszony. Ebből a házasságból is származtak gyermekek.

Digitized by Google

A nemességszerző ős Jókay Mihály családfáját első izen igy állithatjuk föl:

Jókay N.
ismeretlen apa, anya.

Mihály — Ferencz — Jakab

szül. 1615 körül, † 1690-ben Komáromban.
Első neje: Pesthi Zsuzsánna † 1671-ben.
Második neje: Kőrössy Margit.

Gyermekei:

első nejétől: Katalin, Zsuzsánna, Vörös Gergelyné Zsuzsánna

második nejétől: Mihály Mórocz Erzsébet, Sámuel A nagy költő dédapja.

Azért is közlöm e leszármazást, mert Nagy Iván tudása s a nagy költőnek, valamint a ma élő Jókayaknak emlékezete csak I. Sámuelig ér föl, pedig az ő apja volt a nemességszerző ős s annak is szép a története. Azt bizony meg kellett ismernünk.

Valamit meg kell jegyeznem a névről is.

A Jókay-név bizonyára helynévvel függ össze. Kis-Jóka és Nagy-Jóka a Csallóközben fekszik, nem is nagyon messze Komáromtól. Vagy a családi névből származott a helynév vagy megforditva. Nagyon elterjedt népmese is van Jóka ördögéről.

Ásva helynév nincs tudtommal az országban, hanem van Ásvány Győr vármegyében Hédervára mellett. De a köznép az ásványi embert nem ásványinak mondja, hanem röviden és kényelmesen ásvainak épp ugy, mint az örkényit örkeinek, a szabadjait szabadinak. Ugy hiszem, igy kerekedett a Jókayak előneve Ásványiból.

Digitized by Google

II.

Özvegy Jókay Mihályné ujra férjhez megy Kazay Andráshoz. — Az osztozás nehézségei. — Hétféle vagyon és háromféle gyerek. — Az 1695-iki osztálylevél. — A becsületes és okos osztozást közférfiak eszközlik. — Az osztályos egyezség pontjai. — Az osztóly megállt örökké. — Jókay Ferenczről és Jókay Jakabról nem tudunk semmit.)

— — A mint Jókay Mihály uram özvegye, a szép Margit asszony, ujra férjhez ment: egy-két év mulva meg kellett lenni az örökségül maradt vagyonban az osztálynak. Kazay Andrásné asszonyom maga is szükségesnek látta az osztozást mielőbb megejteni. Hiszen második férjétől is származhattak gyermekei, a mint később valósággal származtak is. Minden jel azt bizonyitja, gondos anya volt. Mint gondos anyának pedig érdekében állott, hogy a háromféle testvér közt a jogviszonyok össze ne bonyolódjanak.

Jókay Mihály uramnak ugyanis két felesége volt s mind a kettővel voltak közös szerzései s közös gyermekei. A szép Margit asszonynak is két férje volt s mindegyikkel szintén közös szerzései és közös gyermekei. Ily módon most már négyféle sőt többféle vagyon is és háromféle testvér származott.

Akkor virágjában volt az ugynevezett ősiség, a melyet eleink latinul aviticitásnak neveztek. A mi egyebek közt azt jelentette, hogy a vagyonok közt eredetük szerint az osztozásnál különbséget kellett tenni.

Ime, itt van a Jókay Mihály-féle, a Pesthi Zsuzsánna-féle, a Kőrössy Margit-féle s a Kazay András-féle ősi vagyon. Ez négyféle. Ezután a Jókay Mihály első házas-

Digitized by Google

ságával szerzett vagyon s a második házasságával megint külön szerzett vagyon s azután második feleségének második házasságával szerzett vagyona. Ime, hétféle vagyon s ugyanannyiféle örökség.

S az örökös is sokféle. Jókay ősi vagyonából egyenlőn örököl mind a négy gyermeke. Első felesége ősi vagyonából csak két leánya. Második felesége ősi vagyonából örökölnek már a Jókay-fiuk is, a Kazay-fiuk is, de Kazay ősi vagyonából csak a Kazay-fiuk. A közösen szerzett vagyonból megint külön örökölnek a Jókay-Pesthi-leányok s a Jókay-Kőrössy fiuk. S a testvérek is sokfélék. Vannak Jókay-gyermekek, a kik apul-anyul testvérek és vannak, a kik csak apul testvérek. Igy vannak Kőrössy Margit gyermekei is, a kik részint apul-anyul, részint csak anyul testvérek.

Hát hiszen ha a bonyodalom csak eddig tartana, csak ebből állna. Hát még a vagyonelkülönités! A műhely szerszámai s aranyának-ezüstjének nagy része Jókay-dolgok. A Kajtor-utczai házat Jókay Mihály és Pesthi Zsuzsánna együtt szerezte, de ugyanabba a házba Kazay András és Kőrössy Margit fektetett igen sokat. Igy van a dolog a Fürst János-utczai kerttel és telekkel is.

Tiz ügyvéd tiz esztendő alatt meg nem csinálta volna az igazságos osztályt. Olyan per kerekedett volna a háromféle testvérség és a hétféle vagyon között, hogy annak élő ember nem látta volna végét. Addig pöröltek volna, mig iró-biró az egész vagyont utolsó fillérig föl nem emésztette volna. A gyerekek mehettek volna koldulni vagy földönfutónak. Nagy a világ!

Digitized by Google

De hát nem bizták tiz ügyvédre, sőt egyetlenegyre se. Az igaz, hogy akkor nem is volt tiz ügyvéd Komárom vármegyében, de még hat vármegyében sem.

Volt akkor egy nevezetes előljáró ember Komáromban; neve, czime, hivatala szerint Skaricza György, Rév-Komárom szabad királyi városának esküdt Nótáriusa. Ez később a vármegyénél is magas hivatalra emelkedett. És ott volt Vajda Márton vármegyei esküdt, a kinek felesége a kis Jókay Sámuelnek keresztanyja volt. És ott voltak még Hajnal Márton és Oroszvéghy István szintén nemes Komárom vármegye esküdtjei. Kazayék és a Jókay-gyerekek ezekhez fordultak, ezeket kérték meg, tegyenek köztük igazságot s osztoztassák meg őket emberségesen.

Valóban jó helyre fordultak.

Különösen Skaricza György tartotta szükségesnek, hogy a vármegye esküdtjei is ott legyenek az osztálynál, minthogy az osztozó felek nemcsak városi polgárok, hanem egyuttal nemes emberek is és vármegyei birtokosok s néhai Pesthi Zsuzsánna rokonsága nem is a város területén lakik. Ő tehát maga nem volna elég az osztályt megvizsgálni, bármily bölcsen végezné is.

Maguk ezek a fölkért tiszti személyek s tekintélyes városi és megyei urak igy adják elő szórul-szóra a hozzájuk intézett kérelmet:

— Anno Domini 1695. Die vero tertia mensis May. (Azaz: Az urnak 1695-ik esztendejében, még pedig május hónap harmadik napján.) Mi alább subscribált személyek recognoskáljuk vigore praesentium. Hogy

Digitized by Google

minket Nemzetes Kazay András ur és Hites Társa Nemzetes Kőrössy Margit asszony egy részről, ugy istenben boldogul kimult Jókay Mihály ur fiai, tudniillik Jókay Mihály és Sámuel, hasonlóképpen unokája, Vörös Zsuzsánna, emlitett Nemes Kazay András ur mostohái, más részről, — stipulatis manibus megbirálván, kértenek azon bennünket, hogy jövendőben ő kegyelmek között néhai Jókay Mihály ur megmaradott javacskái végett valamely izetlenkedések, pörpatvarkodások és gyülölséges veszekedések ne suboriáltathassanak, sőt egymásnak atyafiui szeretetökben tovább is megmaradhassanak, azért azon néhai Jókay Mihály ur megmaradott javait ő kegyelmek között helyesen és Istenesen subdividálnánk és elintéznénk. Mely ily helyes és igazságos intentióikat ő kegyelmeknek tehetségünk szerint secundálni akarván, azon megnevezett Jók (javak) iránt tettük ő kegyelmek között a rész szerint következendő Divisiót.

Ez a levél bizony kétszáztiz év előtt kelt, van benne tehát latinosság elég. De mai felfogásunk szerint sok furcsaság is. De ez mind semmi a mellett, hogy igazsággal és őszinteséggel van tele, a mit bizony minden királyi közjegyzői iratról el nem mondhatnánk.

Ezt a régi levelet, a Jókay-nemzetség legelső osztálylevelét nem közlöm egész terjedelmében. De tartalmát hiven ismertetem, minthogy ez már szorosan a nagy költő őseinek történetéhez tartozik.

Először is inventáriumba vették a készpénzt és pénzértékeket, ide nem számitva a műhelyt, szerszámokat s műhelybeli kincset.

Digitized by Google

Ma az inventáriumot valami furcsa szóval leltárnak nevezzük, akkor összeirásnak nevezték; — a jogász urak még nem rontották ugy el nyelvünket. A házat és kertet nem vették föl az összeirásba. Minek is. Hiszen azok elmozdithatlan dolgok, azokat csak a földrengés tudná megingatni s be is vannak a városnál irva örök időre.

A készpénzt és pénzértéket 2625 forintnak és 94 dénárnak találták. Nem csekély összeg. Ezelőtt kétszáz évvel egy forint többet ért, mint most. Körülbelül ugy áll az arány, hogy a mit most tiz forintért lehet megvenni, akkor meg lehetett venni egy forinton. Ez a készpénzvagyon tehát ma mintegy huszonhat ezer forintnyi értéknek felelne meg.

Mikor a készpénz-értékkel tisztában voltak, azt vizsgálták, vajjon ezt az elhunyt Jókay Mihály ugy örökölte-e vagy feleségével együtt szerezte? S ha együtt szerezte: vajjon melyik feleségével?

Kitünt, hogy ez mind szerzemény, melyet rész szerint első feleségével, Pesthi Zsuzsánnával, de sokkal nagyobb részben Nemzetes Kőrössy Margit asszonynyal együtt aquirált és keresett volt.

Itt már hézag van a birák urak munkájában, mert bár megállapitják, hogy az első feleség is közszerző volt, mindamellett az ő közszerzeményének mértékét meg nem szabják. Pedig azt le kellett volna vonni az egészből s annak felét át kellett volna adni örökségként az első feleségétől maradt gyermekeknek. Katalinnak és Zsuzsánnának vagy maradékaiknak s Margit

Digitized by Google

asszony közszerzeményét csak azután lehetett volna meghatározni s kiadni.

Csakhogy a birói munka se tökéletes. Az is csak emberi munka. Azután Margit asszony, nemzetes Kazay Andrásné asszonyom szép asszony volt és uj menyecske, a mit akkor is figyelembe vettek a birák urak. Végre a valóságos igazságot látszólag még se sértették meg.

Ugyanis megvizsgálták, hogy az első feleségtől való unoka atyafinak, a kis árva Vörös Zsuzsánnának mekkora osztályrészt adjanak. Vizsgálat folytán kisült, hogy a mikor néhai Jókay Mihály ur az ő most már szintén elhunyt másodszülött Zsuzsánna lányát néhai Vörös Gergelyhez feleségül adta: ugyanakkor leányát nemcsak kiházasitotta, de vele vejének 378 forintot is adott hozományul, tehát a kis árvának most már osztályrész nem jár.

Mi volt akkor a kiházasitás? Öregéből az, a mi most. Butor, ágybeli, fehérnemü, konyhaszerek, fejős vagy borjas tehén, két rendbéli viselő, egy rendbéli ünneplő ruha, menyasszonyi öltöny, lakodalom, ékszer, néhány forint költőpénz. Mindez összesen legalább százötven forint. Az örökség tehát ki lett adva.

— Mindazonáltal — igy szólnak a birák urak — édes atyafiai Nemzetes Kőrössy Margit asszony, Jókay Mihály és Jókay Sámuel körösztyéni és igaz atyafiui szeretettel viseltetvén, maguk szabad jóakaratukból és tetszésükből, azon fölül specifikált 2625 forintokból és 94 pénzből álló summából excindáltanak és adtanak Vörös Zsuzsánnának 150 forintokat, mely summa Nem-

Digitized by Google

zetes Kazay András uram kezeihez adattatott, az mikor kivántatik, Vörös Zsuzsánnának tartozik ő kegyelme kézhez adni. — Hoc tamen observato, hogy ha casu quo Vörös Zsuzsánna e világból sine semine (mag nélkül) kimulnék, tehát eo casu neki adatott 150 forint édes anyjának kiházasitásakor vele adatott mindennémü parafernumokkal együtt szálljon megnevezett Jókay Mihályra és Sámuelre. Casu vero quo azok is (kitől isten ójjon) sine semine ez világból kimulnának, mindazok szálljanak megint nemzetes Kőrössy asszonyra, successoraira, legatariusaira és utriusque sexus maradékaira.

Igy gondoskodtak az árváról. És csak ezután került a sor az anyára, tudniillik az özvegyül maradt második feleségre és a férfigyermekekre. És pedig oly módon, hogy a megmaradt összeg fele 1234 forint 97 pénz Margit asszonynak, másik fele egyenlő két részben Mihály és Sámuel testvéreknek jutott. Igy örökölt a nagy költő dédapja ezelőtt kétszáztiz évvel 618 forintot és 97 dénárnyi készpénzt. A házbeli és műhelybeli osztályrészével együtt ez volt apai-anyai öröksége. Azonban édes anyjától, most már Kazay Andrásnétól bizonyára szépen fog még örökölni.

A házra nézve különös és szép rendelkezés történt.

Elmondtam, hogy a házat a nemességszerző ős 1668-ban vette s hogy azt Kazay András uram Margit asszonynyal együtt ujra épittette s elköltött rá az elmult esztendőkben nyolczszáz forintot. Minthogy pedig ez a ház most se ér többet: ennélfogva ebből a gyermekeket

Digitized by Google

semmi osztályrész nem illetné, hanem ez Nemes Kazay András uramat, feleségét és utriusque sexus maradékát concernálná.

— Mindazonáltal — igy szól az irás — hogy Jókay Mihályhoz és Sámuelhez atyai és anyai igaz szeretetüket annyival inkább nyilvánságosabban contestálhassák és ők is ily jóakaratjukról jövőben is megemlékezvén, maradékjukhoz hasonló jóakarattal és atyafiui szeretettel lennének, nemcsak azon háznak épületére költött 800 forintokat condonálták, sőt még a Nemzetes Kőrössy Margit asszonynak jutott 1237 forintokat és 97 pénzt is azon házban levő vagy lehető rész portiókkal együtt Jókay Mihálynak és Sámuelnek adták és in perpetuum conferálták.

Ez szép adomány volt és tetemes. Ez már a nagy költő dédapjának nem öröksége, hanem szerzeménye volt. Ezzel Margit asszony gyöngéd, jó és bölcs anyának bizonyult. De ez azt is bizonyitja, hogy Kazay András uram is, a mellett, hogy tehetős ember volt, fölötte kedvelte nemcsak feleségét, hanem annak fiait, a Jókay-gyermekeket is. Bizonyos, hogy Kazayék jó móduak voltak. Ez az átengedett érték, akkori időben több mint kétezer forint, ma Komáromban a kétszáz év előtti értékarányok szerint tiz gyöngébb háznak az ára volna. Hiszen a Kajtor-utczai ház eredeti vételára csak 225 forint volt.

Azután a birák urak itt megint nem gondoltak a kis árvára, Zsuzsánnára. Azt a házat ugyanis néhai Jókay Mihály az első feleséggel, Pesthi Zsuzsánnával,

Digitized by Google

együtt szerezte s a város kettőjük nevére iratta. A háznak vagy legalább eredeti vételárának fele tehát öreganyai örökség gyanánt a kis árva Zsuzsánnára háramlott volna s másik feléből is apja jogán egyharmad részben neki kellett volna örökölnie. Mindettől elesett s ezzel mintegy 150 forint kárt szenvedett.

Margit asszonynak s férjének a Jókay-gyermekek iránt való ezen nagy jóindulatát és értékes adományát némi föltételekhez kötötték.

Első föltétel, hogy ha a két fiu közül az egyik mag nélkül halna el, kitől Isten oltalmazzon, akkor az egész ház s egyéb osztályrésze szálljon az életben maradt testvérre. Ha pedig mindketten mag nélkül halnának el, egész osztályrészük szálljon vissza Kazay András uramra, feleségére Margit asszonyra, s mindkét nembeli maradékaikra, örököseikre s hagyományosaikra.

Második föltétel, hogy a Jókay-gyermekek tartoznak eltürni és elszenvedni, hogy abban a házban Kazay uram és Margit asszony és gyermekeik mindaddig békében lakhassanak, mig a Jókay-fiuk vagy meg nem házasodnak, vagy más ok miatt reájuk adandó tisztség vagyis hivatal miatt ezen házban ő kegyelmükkel meg nem férnének.

Harmadik föltétel, hogy ha Jókay Mihály és Sámuel a házat bármely szin alatt vagy praetextus alatt bármikor és bárkinek el akarnák egészben vagy részben adni: az elővételi jog Kazay András uramat és praescriptusait vagyis azokat illesse, a kiket ő erre megjelel. Contradictione, protestatione, inhibitione vicinorum, con-

Digitized by Google

sangvineorum ac aliorum quorumlibet nihil suffraganti. Vagyis, magyarán mondva, a szomszédok, rokonok s mások ellenzése, ellenmondása, intése és tiltakozása semmit se ér.

Negyedik föltétel a Fürst János-utczájabeli kertre vonatkozik. E kertet, a boldogult, Margit asszonynyal együtt szerezte, fele tehát ugyis ezé volt. Ezenkivül ezt Kazay uram ékes keritéssel, fák és virágok ültetésével s pihenő épitésével diszessé és értékessé tette. Ez okokból a kert Kazay András uramnak s utána firól-fira, nemzetségről-nemzetségre örökbe átadatott.

Ötödik föltétel, hogy a mint Kazay uram és Margit asszony az ötvösműhelyt, a szerszámokat, az arany és ezüst míveket s más egyéb házi eszközöket a Jókay-gyermekeknek valósággal átadták: ennélfogva ezek se Kazay uramon, se Margit asszonyon, se életükben, se holtuk után semmit nem követelhetnek és se őket, se maradékaikat semminemü jussal vagy igénynyel nem turbálhatják.

A hatodik és utolsó föltétel igy szól:

— Valamelyik fél pediglen vagy maradékjuk közül valamelyik most vagy ennek utána succesivis temporibus ezen egyenlő akaratból és kézadásból lett divisiot és végezést in toto vel in parte felbontaná avagy csak felbontani akarná, tehát azon violans fél totiesquoties száz arany büntetésben maradjon eo facto. Melynek fele a megálló félé, másik fele pediglen az executor biráké legyen!

Ime, a bölcs gondoskodás! A birónak is legyen

Digitized by Google

haszna, ha igazságos itéletet hoz. A mai felfogás visszaborzad ettől. Talán van is némi igazsága. Hajdan nem járt bélyeggel és illetékkel a birákodás. Hanem a meghozott itéletért a biró kapott dijat. A melyik biró szorgalmas volt: volt jövedelme. A melyik rest volt, nem dolgozott: hoppon maradt. Hajdan igy látták jónak őseink.

A Jókay-osztály összes föltételeivel együtt megfelelt a kétszáz év előtti szokásnak és törvényeknek. S ezt az osztályt a két Jókay-fiura nézve előnyösnek kell tartanunk. Édes anyjuk érdeme.

Az osztálylevelet se a Jókay-fiuk, se Kazayék nem irták alá. Ez hibája az okiratnak. Ez a hiba sokféle pörösködésnek lehetett oka később. Csak a három vármegyei esküdt: Vajda Márton, Hajnal Márton és Oroszvéghy István irta alá és Skaricza György, a város esküdt nótáriusa. Mind a négy rányomta az okiratra a pöcsétjét is, a czimereset. Ennek ekkor igy kellett lenni. Tehát Skaricza György is nemes ember volt. Másként nem lett volna szabad neki czimeres pöcsétnyomót használni.

A két Jókay-fiu csakhamar megnősült. Nősülésükről s életük történetéről még sok mondani valóm lesz. De előre is megjegyzem, hogy Jókay Mihály, az idősb fiu, mag nélkül halt el, de még életében felvallotta házbeli részét feleségének. Az osztálylevélben megkötött harmadik föltételt tehát nem tartotta meg s Kazay András uram elővételi jogát nem vette figyelembe. De Kazay uram azért nem törődött e jogával. Hanem a nagy

Digitized by Google

költő ősapja: Jókay II. Sámuel emiatt pert inditott s a per az osztály után mintegy hetven esztendő mulva ért véget. Talán e per érdekes részleteiről egyet-mást elbeszélek.

Az osztályt magát azonban soha se bántotta meg senki. Se a két Jókay-gyermek, se maradékaik. Sőt I. Sámuel mind végig tökéletes bizalommal s fiui szeretettel volt Kazay uram és Margit asszony iránt. S a mikor halálát közeledni érezte: ezekre bizta gyermekei sorsát.

Az első Jókay-háznak, a Kajtor-utczainak, történetét csak 1762-ig ismerem annyira-amennyire. Megvan-e még, melyik az s most kié: ki lehet puhatolni, de nem könnyedén. Nekem már nincs időm hozzá.

A második Jókay-háznak Komáromban azt mondhatnók, a melyben a nagy költő született. Erről később lesz szó. Ez már nincs meg s voltaképen nem is Jókayak tulajdona volt. A mikor a kálvinistákat tűzzel-vassal üldözték, pusztitották s Komáromban nem engedték meg nekik a templomépitést: akkor egy ideig ez a ház volt a kálvinisták titkos istenháza. S talán a nagy költő éppen azon a helyen született, a hol egykor buzgó ima, éneklés és sürü könyhullatás közben jó magyar véreink az uri szent vacsorában magukhoz könyörögték a Mindenható segitségét. Maguk üdvösségére s hazájuk és nemzetük mentésére.

De a nagy költő szülőtanyája nemcsak a vallásüldözés korában, hanem később is volt kegyes áhitatnak háza. A komáromi nagy tűz 1848-ban elhamvasztotta

Digitized by Google

a zsidók imaházát, ők hát ideiglenesen ezt a házat rendezték be maguknak imaházul. Zsinagóga lett a szoba, a melyben a nagy költő először látta meg a napvilágot épp ugy, mint ugyanakkor Söjtörön az a szoba, a melyben Deák Ferencz született.

A Jókay-nemzetség első izének történetéhez kevés mondanivalóm van még.

A nemességszerző ősnek még két szintén nemessé lett férfitestvérje volt. Ásvai Jókay Ferencz és Ásvai Jókay Jakab. Mi lett ezekkel, ki volt feleségük, maradtak-e utódaik, hol telepedtek meg, élnek-e maradékaik: mind erről hallgatnak az én családom jegyzeteim. Mindegyik két más Jókay-nemzetségi ágnak lett volna törzsapja épp ugy, mint Mihály bátyjuk, a nagy költő ágának.

Ezelőtt száz évvel vagy tizenöt Jókay-család élt Komáromban és környékén. Ma is sok él s köztük nem egy a fővárosban is. Vannak már katholikus Jókayak is, de azok is tökéletes, jó magyarok. Hirneves bátyjuk, Király József, pécsi püspök, Jókay-leányági sarjadék valóságos téritést folytatott a Jókayak között. A katholikus vallásra térő Jókayak számára csinált is országos alapitványt. Valószinü, hogy a kálvinista és katholikus Jókay-családok közül nem egy az első izbeli Ásvai Jókay Ferencz és Jakab testvérek ivadéka. Nyomozásaimat ezekre ki nem terjeszthettem.

Folytassuk csak a nagy költő ágának történetét.

Digitized by Google

A HÁROM SÁMUEL.

I.

(Jókay II. Mihály. — Felesége Mórocz Erzsébet. — A bekstfalvai Mórocz-nemzetség. — A nagy költő ősapjának Jókay II. Sámuelnek költeménye. — Költői ér buzog a családban. — Jókay Zsuzsánna költeményei elvesztek.)

Ásvai Jókay I., II. és III. Sámuel. A nagy költő dédapja, ősapja, öregapja. Ezekről már Nagy Iván tudósunk is tud valamit, a nagy költő is tudott, a Jókay-család hagyományai is tudnak. Ha ezek története lepörög előttünk: akkor jutunk csak el a nagy költő édes apjához. Mielőtt azonban ezek történetébe fognék: Ásvai Jókay Mihálytól, a nemességszerző ős elsőszülött fiától néhány szóval bucsut kell vennem.

Ez a Mihály, mint már emlitettem, mag nélkül halt el. Nem is ért nagy kort. 1675 előtt nem születhetett s 1725 körül neje már özvegy. Alig élt hát ötven évig. Szinte kivétel a nagy költő ágában, melynek férfiai hosszu életüek. Csöndes természetü, jámbor ember lehetett. Az örökös jószágperek ama különös korszakában a családi irások sehol se emlegetik nevét, mint pereskedőt. Felesége volt ur a háznál. Rá is iratta

Digitized by Google

Kajtor-utczai házrészét, noha ezzel Sámuel öcscsének s mostoha apjának, Kazay András uramnak jogát is megsértette. De az asszony szava erős volt,

Igazán erős volt. Olyan nemzetségből származott, melyről a nemesi világban azt szokták mondani: »a jussát nem hagyja, ha ég-föld összeszakad is.« Ez a Beketfalvai Mórocz-nemzetség.

A nemzetség csalóközi és komárom-vármegyei. Régi nem, a mohácsi csata idején már szerepel. Egyikmásik ága időnként hatalmas. Vannak köztük alispánok követek, országos biztosok, viczepalatinus, alországbiró. Mórocz Ilonát gróf Széchenyi György veszi el, a kivel ily módon sógorsági állapotba keveredik Jókay Mihály uram. Egyik se látja semmi hasznát ez állapotnak. A komárommegyei ág régi birtokos Aranyoson. Az aranyosi határ Bodófölde nevü birtokrészét Bodó Jakabtól már 1582-ben megszerzi egyik Mórocz István. Mórocz Mihály 1601-ben megszerzi Osztopa földjét. Királyi adományt kapnak 1635-ben Páthon és Tagyoson. A tizenhetedik század folyamán ujabb birtokot szereznek Aranyoson, Alsó-Örkényben, Alsó-Bökön. Tót-Örkényben vagy Ó-Örkényben már 1495-ben birtokosok. Nagy birtokuk sehol sincs, de apró birtokuk százfelé is van. Leveleiket gondosan őrzik. Két holdnyi zálogos birtokról is rendes levelet szereznek. Az esztergomi káptalan száz felvallásukat őrzi.

E nemzetségből származik Mórocz Erzsébet, Jókay Mihályné asszonyom. Apja idősb Mórocz István, hatalmas ember, országgyülés előtt perel. Anyja Vincze

Digitized by Google

Erzsébet 1684 körül születik s anyja nevét kapja a keresztségben. Tizenkilencz év mulva eljegyzi Jókay Mihály uram s hazaviszi a Kajtor-utczai Jókay-házba. Együtt élnek békén több mint husz éven át, gyermekük nem születik s 1725 körül özvegygyé lesz. Nem is ment másodszor férjhez. Nagy kort ért. Élt még 1769-ben is, a mikor már kilenczven esztendő felé járt. Sörény gazdaasszony. Testvéröcscsével, ifjabb Mórocz Istvánnal még 1751-ben is bérel Megyercsen gazdaságot.

Ez az ifjabb Mórocz István 1714. év junius havában feleségül veszi Konkoly-Thege Lidiát, Konkoly-Thege Mihály uram szépséges leányát. De már akkor Jókay I. Sámuelnek is Konkoly-Thege ivadék a felesége. Ily módon Mórocz István uram kétféleképen is atyafiságba keveredik a Jókayakkal. Testvérnénje utján is, felesége révén is.

Meg kell emlitenem itt egy hagyományt, mely összefügg a nagy költővel. A nagy költőt Móricz névre keresztelték. De akkortájt épitette házát is a nagy költő édes apja. A még akkor élő Móroczok megemlékeztek a Jókay-atyafiságról, nagy megtiszteltetésnek tekintették, hogy a csecsemőt az ő családi nevükre keresztelték s ennek hálás elismeréseül, mint szekeres gazdák, ingyen szállitották a nagy költő édes apjának az épitéshez szükséges követ, téglát, meszet, épületfát.

Ez az a hagyomány. Igaz-e, nem e, nem tudom. Ma a hajdan hires és számos Mórocz-család nagyon megfogyatkozott. Ugy hallom: Aranyoson, Megyercsen csak hirből ismerik már az öreg emberek.

Digitized by Google

De hát özvegy Jókay Mihálynéról, Mórocz Erzsébet asszonyról, nem ezért emlékezem. Hanem főleg azért, mert 1734-ik esztendei nevenapjára egy verses köszöntőt, egy rimes üdvözletet kapott, mely Jókay-agyból származott.

A költeményt Jókay II. Sámuel készitette s igy szól:

— Nemes és Nemzetes Mórocz Erzsébet asszonynak. Nemes és Nemzetes Jókay Mihály uram Meghagyatott özvegyének, nekem kedves Néném asszonynak öröme napjára irám 1734-ik esztendőben Sz. András havának 19-ik napján.

Csak néhány szakaszát irom ide.

— Cziterák és hárfák zengjétek még egyszer,
Kit az szomoruság háboritott kétszer,
Vigassága napja földeritett hétszer,
Mely immár homályba be nem borul többszer.

— Erzsébet napodat éljed vigasságban,
Mint eddig is éltél te nagy Igazságban.
Többé már te néked a nyomoruságban,
Im nem lészen részed nyughatatlanságban.

— Rajtad felvirradott az vigasság napja,
Kivánom, adja meg az Igazság papja,
Örömed virágját halál el ne kapja,
Mint báránt a farkas, élted el ne lopja.

— Erzsébet örülhetsz, már az napod fénye
Felderült és tisztul annak ő örvénye,
Jaj ne boritsa be szomoruság vénje,
Mint némelyek szivét az Mojzes törvénye.

Digitized by Google

— Többet már nem szólok, ez napon megállok,
Több Erzsébet napokat érni kívánlak.
Ily kevés szócskákkal örömmel táplállak,
Tovább már nem menek, Istennek ajánllak.

Tizenkét versszakból áll az egész, ime, mutatványul öt. Ennek a sornak a megértésére: »Kit az szomoruság háboritott kétszer«, meg kell jegyeznem, hogy édes apja, idősb Mórocz István 1732. évi szeptemberben, férje, Jókay Mihály, pedig az előtt szintén nem sok évvel halt meg. Ez az a kétszeri szomoruság.

Bizony ezek gyönge versek. Az a korbeli kurucz költészetnek szebb és jobb költeményei is vannak. De gyöngébbek is vannak. De még Zrinyi Miklós Zriniásza se jobb verselés külsőleg, mint ez a névnapi köszöntő. Hanem hát azért mégis gyönge.

De hát ezt százhetven év előtt irták. Irta pedig tizenöt éves gyerkőcz, Jókay I. Sámuelnek Sámuel nevü fia. Tehát Jókay irta, a nagy költőnek negyedizigleni egyenes őse, édes apjának fiágon való öregapja.

Ezért érdekes. Mert arról tesz tanubizonyságot, hogy az ősökben is megvolt már az irodalmi, a költői hajlandóság. Megvolt az az ösztön, az a tehetség, az a vágy, az az istenadomány, hogy a gondolatnak, az eszmének, az érzésnek, a vágynak nem szinben, nem kőben, nem hangban, hanem a nyelv szépségeiben, a szavak hangzatosságában, a szósorok összezendülésében költői szép alakot adjanak. Ez a költészet. Ez a legnagyobb magasság, a mely már a csillagokig ér, a hova az ember lelke eljuthat.

Digitized by Google

Természetesen gyönge kisérlet ez a mutatvány. De kisérlet. A mi azt bizonyitja, hogy a családban megvan az ősképesség s egykor a szerencsés viszonyok közt kipattanhat. Hány ezer és millió család él és hal, a melyben soha se mozdul meg semmi kisérlet. A nagy költő csodálatos szellemében világteremtő erővel tört elő a családban szunnyadó ősképesség.

Ennek az ősképességnek nemcsak a kis Jókay Sámuel diák adta jelét.

A nagy költő édes apjának volt egy testvérhuga, Jókay Zsuzsánna, a kit Gózon István vett feleségül. Derék maradékai ma is élnek. Ez fiatal menyecske korában 1805 körül verseket irt. E versek nagyon tetszettek azoknak, a kik megismerték. Elbeszélő költemények voltak. Mesék, balladák, románczok, eseteken alapuló apróbb tanköltemények. Jeles férfiak biztatták a menyecskét: nyomassa ki a verseket. Ám a kinyomatás költséges mulatság volt akkor is s a szükséges kétháromszáz forintja nem volt meg a családnak. Végre a menyecske nagy dologra határozta el magát.

Volt egy gazdag rokonuk, Tajnay János, a kinek az anyja Konkoly-Thege Erzse volt. Jókay Zsuzsánna pedig apja után szintén Konkoly-Thege ivadék. Férjét megbizta, vigye el a kéziratot Tajnayhoz s kérje meg, nyomassa ki a verseket.

Tajnay uram üres lelkü, nyers modoru ember volt. Majd ő költsön háromszáz forintot könyvkiadásra. Hiszen ezen a pénzen tiz termetes tinót vagy százötven juhot is lehet venni. Életében talán soha sem olvasott

Digitized by Google

saját tetszéséből egyéb irodalmi művet, mint a komáromi kalendáriumot, a melynek pedig öt krajczár volt az ára.

Azt felelte Gózon Istvánnak:

— Kinyomatom, uramöcsém, ha egész ágyással lesz!

Hát ez bizony jó élcz volt, de istentelenül durva. Annyit nevettek rajta az emberek, hogy a kinyomatás végkép elmaradt. Minő kár pedig, hogy a nagy költő nagynénjének nem ismerhetjük költeményeit! Vajjon van-e nyomuk azokban azoknak az erőknek, a melyekből a nagy költő lelke megépült?

Tajnay durva ötletének igazi értelmét ma már kevesen értik.

Ágyásnak nevezték azokat a felbontott szalmás gabonakévéket, melyeket a szérün nyomtatás alá egy tömegben egymás mellé raktak. Akkor nem volt cséplőgép, hanem kézi erővel verték vagy lovakkal gázoltatták ki a kalászból a szemeket. Egy ágyás jó két szekérnyi szalmás gabona volt. Ime, Tajnay uram gunyolódó ötletének magyarázata.

II.

(I. Sámuel is ötvös lett. — Tanulása, szabadulása, czéhbe állása. — Felesége Gazdagh Sára. — A Gazdagh és Konkoly-Thege-nemzetség. — A labancz Szluha Ferencz atyafisága. — I. Sámuel gyermekei. — Családfája az első ízen. — A gróf Szluhak ellen indított nagy per. — A pert megnyerik. — Elfoglalnak 23 tótot.)

Térjünk most már át Jókay I. Sámuelre, Mihály ur fiatalabb testvérére.

Ő édes apjának, a nemességszerzőnek, mesterségét követte s az aranyművességben tisztességes, sőt hirneves

Digitized by Google

fokra emelkedhetett volna. 1678 körül született, apja műhelyét kitanulta s azután Pozsonyba ment vándorutra. Járt másutt is, megfordult Bécsben is, de a felszabaditó levelet Pozsonyban kapta meg.

A felszabaditó levelet abban az időkben Emancipatoriálisnak nevezték, természetesen latinul. Pozsony még akkor nem volt oly sült német város, mint most. Az iparosság, kézművesség, czéhrendszer épp oly szigoru és szabályozott volt, mint Németország akármelyik városában. A szabaduló levél 1697. évi szeptember hó 12-én kelt. Hárman irták alá. Wödrédi Pál czéhmester, Zbiskó György kamaratanácsos és Hangoly Jakab királyi biztos. Előkelő nevek, régi nemesek.

A felszabaditó levél nem volt olcsó. Belekerült vagy tizenöt aranyba. Ötvösnek aranyban kellett fizetni.

Nyomban ment haza Rév-Komáromba és sietett magát a komáromi ötvösczéhbe fölvétetni.

Ahhoz, hogy az ötvösczéh fölvegye tagjának, nemcsak hogy remekelni kellett, hanem erkölcsi és származási bizonyitvány is kellett. Anyakönyv akkor nem volt, tehát anyakönyvi kivonattal semmit se lehetett bebizonyitani. Azután fattyugyereket, zsidót, törököt, unitáriust a czéhbe be nem vettek. Több város és több czéh volt olyan, a mely a kálvinistát és lutheránust se vette be. No de a komáromi ötvösczéh nem ilyen volt. Azután és végezetül a czéhnek azt is meg kellett tudni, vajjon az uj ember istenesen meg van-e keresztelve, kik a szülői, kik a keresztszülői, nemes-e, polgár-e vagy paraszt?

Szerencsére Jókay Sámuelt és családját jól ismerték

Digitized by Google

Komáromban, a tanács nem sokat nyomozgatott, 1697. esztendei szeptember 23-án, tehát a pozsonyi szabaduló levél után tizenegy napra kiállitotta Sámuel ur származási, keresztelési és erkölcsi bizonyitványát s kijelentette, hogy ő az ötvös mesterség contuberniumába nyugodtan fölvehető.

Föl is vették.

Folytatta is az aranyművességet néhány évig. Mindaddig, mig meg nem házasodott s azután is még egykét évig. A mikor azonban felesége jószágát átvette Ó-Gyallán: oda költözött a ma is meglévő ősi kuriára s az ötvösművességnek örökre vége szakadt. Se maga, se utódai többé arra vissza nem tértek.

Házasodása abba az időbe esik, a mikor a kurucz háboru, az alkotmányi és függetlenségi harcz megkezdődött. Maguk a Jókayak a harczban fegyveresen nem vettek részt. Se ők, se általában azok, kiknek lakásuk és birtokjuk a komáromi vár ágyuinak torkában feküdt s kik igen könnyen a vár körül csatangoló labancz martalóczok kezeügyébe eshettek. A komáromvármegyei s a csallóközi nemesség csak szinleléssel, álnoksággal és furfanggal szolgálhatta a nemzet ügyét. Hűséget, bizalmat, jó képet mutatni a várparancsnok iránt s kéz alatt, óvatosan a kuruczok ügyét mozditani elő: ez volt Komárom közelében akkor az okos hazafiság. Akadt ugyan labancz is, de a kálvinista nemesség teste-lelke azért kurucz volt s ez az osztály nem lett hűtelen önmagához s őseihez.

Házassága nagyon fontos dolog a nemzetség törté-

Digitized by Google

netében. Ez a házasság emelte ki a nagy költő családját az iparosságból, a czéhből, a városi életből. Ez emelte a Jókay-családot a jelentősebb nemesi családok közé. Vármegye urává és jobbágyok urává, a Konkoly-Thege, az Ordódy, a Pázmándy, a Szluha, a Mórocz s egyéb befolyásos családok sorsának és hatalmának részesévé ez a házasság tette Jókay Sámuelt.

Felesége: Gazdagh Sára.

Gazdagh Fülöp személynöki protonotárius, királyi táblabiró, Vasvármegye követe s országos biztos volt. Ennek fia volt Gazdagh István, a ki feleségül vette Konkoly-Thege Zsófiát 1640 körül. Fiuk lett Gazdagh János már komárom-vármegyei lakos. Ennek leánya volt Sára, a ki 1680-ban született. Ez lett Jókay Sámuel felesége s a nagy költő dédanyja. Megemlitem még, hogy Konkoly-Thege Zsófia kétszer ment férjhez. Első férje, Gazdagh István, korán elhalt. A szép özvegyet Császár Imre vette feleségül. Ezzel semmi dolgunk. Ezt is túlélte felesége, 1690-ben már megint özvegy. Ekkor már öreg asszony. Kölcsönre is szorul. Vásonkeői gróf Zichy Péternek van egy fiatal 35 éves jobbágya, valami Kocsi György nevü. Pénzzel üzérkedik. Ettől vesz fel kölcsönt, 50 forintot, de azért zálogba adja nemes-ócsai kuriáját. Rendes záloglevelet készitenek Konkoly-Thege László judlium s Mohy Imre és Kazay András jurassorok előtt. Ezt a kuriát már 1703. évi április 22-én Jókay I. Sámuel uram váltja ki, szintén ünnepélyesen Csécsy István és Kis Péter birák előtt. A váltsági levél Nagy-Megyeren készült.

Digitized by Google

Gazdagh István testvére Gazdagh Erzsébet, Pázmány Ferencz neje s 1655-ben már özvegye. De fia ifjabb Pázmány Ferencz ekkor már nagykoru. Ez időtájt sok levélben a Pázmándyakat összekeverik a Pázmányokkal. Komárom vármegyében mind a két nemzetség otthonos. A Pázmándy nemzetség szomori és somodori nemesi névvel, a Pázmány laki névvel.

A Gazdagh-családdal s Vasvármegyében volt javaival semmi dolguk a Jókayaknak. E családdal tehát nem is foglalkozom. Annál több dolguk volt a Konkoly-Thegékkel, ezek birtokaival s vérrokonaival.

A Thege-család nagyon régi. Családi jegyzeteim közt ugy látom, hogy Albert király 1438-ban adományozta Thege Balázs fiainak, Györgynek és Orbánnak Konkoly- és Aba-földeket. Ezek Ó-Gyalla határához tartoznak. De más jegyzetből azt is látom, hogy Albert király csak a két Thege fiu közt végbement osztályt hagyta helyben s erősitette meg még pedig akkor, a mikor még nem is volt magyar király, csak feleségének, a magyar királynénak férje volt s azért a Thege fiuk részére kiadott levelének utólagos megerősitését a királyné részére fentartotta.

Ezóta a Konkoly-Thegék zavartalanul birták az ó-gyallai, Konkoly- és Aba-földeket. Birják részben ma is, noha négy-ötszáz év óta a sok osztály sokat elszakitott s a leányág is sokat elvitt belőlük.

Konkoly-Thege Györgynek, a ki Bethlen Gábor idejében volt javakorabeli ember, hat gyermeke jutott élemedett korra. Három fiu és három leány.

Digitized by Google

Harmadszülött leánya volt Konkoly-Thege Zsófia, Jókay Sámuelné öreganyja. Elsőszülött fia pedig volt János, a kinek unokáját, Konkoly-Thege Juliánnát, a szomoruan hires Szluha Ferencz vette feleségül. Szluha utóbb bárónévá lett, felesége bárónévá. Ez a báróné Jókay Sámuelnénak tehát második unokatestvérje, osztályos atyafia, közeli rokona volt. Igy keveredett tehát a nagy költő családja össze az iklódi báró Szluha Ferencz családjával.

Szluha Ferencz fia gróf lett. De a nemzetségnek ez ága a mult század közepe körül kihalt. De a 18-ik században még virágzott s a Jókayaknak sok bajuk volt vele.

Szluha Ferencz ugyanis hatalmas ember lett.

Hatalmát már azzal is megszerezte, hogy dicső fejedelméhez, II. Rákóczi Ferenczhez hütlenné vált s mikor Érsekujvár a labanczoknak kénytelen volt a kurucz háboru befejeztével meghódolni: Szluha áruló szerepre adta fejét. A bécsi német kormány hálás lett érte. Nemsokára protonotárius lett s mint ilyen, az országgyülés tagja. 1723-ban ő buzgólkodott legjobban, hogy a karok és rendek fogadják el a pragmatica sanctiót. A hagyomány azt tartja: ő fogalmazta az erről szóló törvényt. Egy dagadozó czifra beszéde szóról-szóra megmaradt az országgyülésről. Huszezer forintot kapott jutalomképpen. Azután báróságot s Pest vármegyében nagy birtokot adományképpen.

Kedves ember volt az udvarnál. Már ennélfogva is hatalmas. De egyuttal hatalmaskodó is. Rávetette a szemét a Konkoly-Thege birtokokra. Több Konkoly-

Digitized by Google

Thege lány birtokát és örökségi igényét összevásárolta. A Jókay-család másként is érdekelve volt. Jókay Mihályné testvérjének, ifju Mórocz Istvánnak felesége is Konkoly-Thege leány volt, báró Szluha ipának első unokatestvérje. A mindenféle perek, melyek Szluha erőszakoskodásai miatt támadtak, eltartottak 1770-ig. Kihalt azokból I. Sámuel is, II. Sámuel is, sőt a nagy költőnek még öregapjára is maradt belőlük egy csomó.

Jókay I. Sámuel házassága Gazdagh Sárával egyébként szerencsés volt. Isten sok gyermekkel áldotta meg őket.

Hat gyermekről tud a családi hagyomány. Ez a hagyomány a gyermekek születési sorrendjére nézve nem egyezik meg az én családom jegyzeteivel. Megengedem, hogy a családi hagyomány biztosabb s azért a sorrendre nézve ezt fogadom el.

E szerint az első fiu lett volna Jókay Sándor, a ki 1708-ban vagy 1709-ben születhetett. Ez nőtlenül halt el.

A második fiu volt Jókay Mihály. Ez már a III. Mihály. Első volt a nemességszerző, második ennek idősebb fia. Ez a III. Mihály Sátor Katalint vette feleségül. Ez is Konkoly-Thege ivadék s igy atyafiságban volt Jókay Mihály édes anyjával. Sátor Katalin ősanyja Tolnay Kiss Judit volt, a ki pedig Konkoly-Thege Katalinnak volt leánya. Két gyermekük volt. Az egyik: Jókay Pál, de ez mag nélkül halt el. A másik gyerek pedig Jókay Juliánna. Ezt Szokolay János vette feleségül, komáromi kurialista nemes ember. Ennek utódai, ugy tudom, ma is élnek.

Digitized by Google

A harmadik gyermek leány volt. A neve: Jókay Katalin. Ez katholikus vallásu férfiuhoz, Király Józsefhez ment férjhez 1730 körül. Ettől született Király József, az egykori hirneves pécsi püspök 1737-ben. A püspökről, a ki nagy kort ért, lesz még mondani valóm. A nagy költő édes apja még ismerte, sőt Pécsett meg is látogatta.

A negyedik gyermek szintén leány volt. Jókay Zsuzsánna. Kétszer ment férjhez. Első férje Ujváry István volt, nyitravármegyei nemes. Ez korán elhalt. Második férje csallóközi pozsony-vármegyei nemes Szecsey Gábor volt. Az én tudásom szerint gyermekei nem maradtak.

Az ötödik gyermek Sámuel volt. Ez a Jókay II. Sámuel. Ennek történetével bővebben foglalkozom. Ez alapitotta s folytatta tovább a nagy költő ágát. Ez ősapja a nagy költőnek.

A hatodik gyermek: Jókay Éva. Ez Benkovich Jánoshoz, bars-vármegyei származásu nemeshez ment férjhez. Három leánya volt. Az egyiket valami Marklovszky vette el, a másikat Benkovich Zsuzsannát Konkoly-Thege László, a harmadikat, Benkovich Erzsébetet Kovács Sándor. — Unokája, Marklovszky Juliánna, Sopron vármegyébe került s Alsó-szopori Simon Istvánnak lett felesége. Ez száz év előtt régi örökösödési pert inditott a magtalanul elhalt Jókay Zsuzsánna hagyatékáért. Ez a per tovább tartott ötven esztendőnél.

A második izen tehát a nemzetség törzsfáját igy állithatjuk össze:

Digitized by Google

Jókay I. Sámuel
felesége: Gazdagh Sára.

Sándor sz. 1708. † mag nélkül	Mihály felesége Sátor Katalin	Katalin sz. 1708. férje Király József	Zsuzsánna 1. férje Uj-váry István 2. Szecsey Gábor	II. Sámuel sz. 1720.	Éva Benko-vich Jánosné
Pál † mag nélkül	Juliánna férje Szokolay János	Király József püspök szül. 1737.	Juliánna Marklovszkyné	Zsuzsánna Konkoly-Thege Lászlóné	Erzsébet Kovács Sándorné
			Juliánna alsó-szopori Simon Istvánné		

Jókay Sámuelnek, mint már emlitettem, sokat kellett perlekedni. Életre való, szorgalmas ember volt s szivén viselte családjának sorsát. Sok gyereke van, szegényül nem hagyhatja őket. Akkor minden erő és hatalom a birtokban rejlett. Csaknem ugy, mint most, a birtok nyujtott tekintélyt és befolyást, tisztséget és emelkedést, jó házasságot és nyugodt életet. De Jókay-jogon nem perelhetett. Hiszen még csak apja szerezte a nemességet s Jókay-birtok még nem is volt. Felesége jogán kellett tehát pörlekednie.

A Konkoly-Thegék maguk, legalább a legközelebbi rokonok akkor nem igen szerettek patvarkodni. Sok jogukat elhanyagolták. Elnézték például, hogy Jókay Sámuel feleségének második unokatestvérjét, Konkoly-Thege Jánost, kegyetlenül megkárositsa felesége, Blaskovich Erzsébet s hogy ez a kár kiterjedjen a Konkoly-Thege örökösök nagy részére. Régi kérdések merültek föl. Száz év előtt háramlott jogokat kellett visszavivni s

Digitized by Google

érvényesiteni. Az özvegy úrnő, Blaskovich Erzsébet, sehogy se akart békességes megoldást. Hatalmas támaszai voltak: Gróf Szluha György és báró Babócsay Ignáczné született Szluha Eleonora grófnő. Ezek jót álltak mindenért, csak az özvegy állja meg a pört. Nagy darab ó-gyallai birtokról s 22,585 forint 66 dénár elmaradt haszonról volt szó. Abban az időben igen nagy pénz.

Jókay Sámuel összehozta a károsult feleket. Zádory Zsuzsánna utódait, a két Dodok-gyermeket és Csajághy Zsuzsánnát, kidolgozta a kár és követelés eredetét s természetét s meginditották a pert.

Ő maga nem érte végét. A pör önmagában is hosszadalmas természetü volt. Oly hatalmas ellenfelek ellen egyébként se lehetett könnyedén biróskodni. Nem csoda, ha fiára maradt a befejezés.

A pört magát nem mondom el, de végét elmondom. Minden nyájas olvasómat érdekelheti. Özönviz előtti dolog, el se hiszik az emberek, pedig hát akkor olyan volt a világ.

1766-ban, julius hava 11-én hajtotta végre Ordódy Imre azt a pert. És pedig akként, hogy lefoglalta és zár alá vette a pörét vesztett alperes ó-gyallai jobbágyait és zsölléreit. Ez volt a végrehajtás. Hà a mai biró és ügyvéd ezt tehetné!

Készpénzre birói foglalást, erőszakos végrehajtást teljesiteni nem lehetett. Ahhoz az kellett volna, hogy a birói személyek betörjenek a szobákba, fölnyitogassák a szekrényeket és ládafiókokat, kimotozzák a zsebeket és ingaljakat, felturkálják az ágyakat, leveles

Digitized by Google

ládákat, gerendák alját, padlásokat, ragalját. A nemes ember száz halálnak néz inkább a szemébe, semmint ezt elszenvedje. Még az ostoba német elme se találta még föl akkor az efféle végrehajtást. Csak birtokra, lóra, örökre tehette kezét a végrehajtó. Ugynevezett lábas jószágra.

De özvegy Konkoly-Thege Jánosnénak, Blaskovich Erzsébetnek nem volt Ó-Gyallán annyi urasági birtoka, a mennyiből a 22,586 forint 66 denár kitelt volna. Jó ezer hold földnél több kellett volna ehhez. Hanem volt jobbágybirtoka és zsöllérsége. Lefoglalták tehát a jobbágyokat és zsölléreket s ezek házait, telkeit, apró jószágát, kijáróit, asszonyait, gyermekeit.

Jámbor tótok voltak az istenadták. Se nem drótos, se nem üveges, se nem olajos, se nem gyolcsos tótok, hanem csak tótok. Az irások megörökitették nevüket. Én is megörökitem. Mind Szvatopluktól származtak a jámborok. Azok a jobbágyok és zsöllérek, a kiket Jókay Sámuel uram és társai részére 1766 julius 11-én lefoglaltak, a következők: Illcsik, Kaján, Krasznyán, Havrán, Tábszki, Daniss, Zaharecz, Viczeta, Lehotai, Crasztyánszki, Jezsó, Tyatyava, Milova, Hulgó, Lábszki, Risznák, Konszki, Sramó, Slovák, Petrik, Maszadik, Cservenácz, Haburácz. Összesen huszonhárman. Vajjon, élnek-e még utódaik? Bizonyára. Gyermekeikkel a nagy költő már nem járt a falusi iskolába, de még édes apja azokkal járt. Meg is tanult tőlük tótul.

Ezeken a tótokon Jókay uram és társai megosztoztak. Hogy mennyi és melyik jutott neki, mennyi a két

Digitized by Google

Dodok fiunak és Csajághy Zsuzsannának: nem találom jegyzékeimben. Azonban senki ne gondolja ám, hogy Jókay Sámuel uram és társai a tótokat mind asszonyostul, gyerekestül zsákba tömték, kocsira rakták s eladni a vásárra vitték. A nemesi birtokot elkótyavetyélni nem lehetett, tehát a rajta élő jobbágyokat se lehetett. A birói végrehajtás csak zálogba adta a birtokot a nyerő félnek s ha a birtok kitermi és letörleszti az adósságot, az megint csak visszaszáll a régi tulajdonosa kezére. Sokszor száz esztendő mulva unokái kapták vissza, de visszakapták, ha el nem felejtették s a régi adósságot kamat nélkül visszafizették.

Emlitettem, hogy ezt a pört és végrehajtást már Ásvai Jókay II. Sámuel végezte be. Az I. Sámuel 1730 körül halt meg, közel hatvan éves korában. Azzal, hogy a Konkoly-Thege nemzetségbe házasodott és azzal, hogy Ó-Gyallát családi fészekül jól megalapitotta és sok fiát, lányát fölnevelte s valamennyit erős szárnyakra bocsátotta: betöltötte hivatását. Az ó-gyallai kuria ma is áll s a nagy költő világhirt szerzett a névnek.

Élete foglalkozása különben nemcsak nemesi javai őrzéséből, nemcsak gazdálkodásból és pörösködésből állt. Az aranymivességet abbanhagyta, de üzleti szelleme élénk maradt. Borkereskedéshez látott s a neszmélyi és esztergom vidéki szőlők sok becses kincsét gyüjtögette s adogatta el. Társaságra lépett mostoha apjával, Kazay András urammal s mikor ez meg-

Digitized by Google

halt, ennek fiával, Kazay Mártonnal, a ki anyul testvérje volt s az üzlet szépen jövedelmezett.

Kiházasitotta leányait. Az ó-gyallai birtok felesége tulajdona volt. Ennek nagyrészben a férfiörökösökre kellett maradni. Kazay András mostoha apja előbb elhalt mint ő. Ő is sietett utána. Mikor halálát közeledni érezte, gyermekei közt ajándékul kiosztott 300 forintot. Pénzét és ingó értékét, borait, követeléseit feleségének adta át. Feleségének gyámtársul s gyermekei számára gondnokul anyai féltestvérjét, Kazay Mártont rendelte, a ki e tisztet atyafias szivességgel elfogadta. Édes feleségének, Gazdagh Sárának pedig szivére kötötte, hogy a neki átadott pénzekből és értékekből 2000 forintot gondnoki kézen helyezzen el a gyermekek számára. Az asszony gyönge. Szerencsétlenség is érheti. Férjhez is mehet ujólag. Legalább az a 2000 forint legyen biztos.

Özvegye nem tette le a kétezer forintot, hanem annak felét, 1000 forintot csakugyan átadott Kazay Mártonnak, a ki azt hűségesen kezelte. A gyermekeknek 1740-ben számolt be a pénzről, de csak 869 forint 73 dénárról. Édes anyjuk költötte el a többit. Lassanként kiszedegette a gondnoktól.

Az özvegy különben nem ment másodszor is férjhez, noha nagy kort ért. Mindvégig erélyes, vagyontartó és vagyonszerző volt. 1752-ben még invalidationális pert kezdett báró Babóchay Ignácz ellen, az ó-gyallai birtokok egykori megosztása okából. Báró Szluha Ferencz, a mint elmondtam, felesége után

Digitized by Google

rokona volt. Báró Szluha Eleonora lányát báró Babóchay vette feleségül. Az e házasságból született gyermekek voltak valósággal az alperesek. Ime, a 72 éves öreg asszony még olyan pert indit, melynek unokái se érik végét.

Meddig élt: nem tudom egész biztonsággal. 1756. évi márczius 15-én még él és cselekszik. Ekkor hetvenhat éves. Később nem találom nyomát jegyzeteim között.

III.

(II. Sámuel születése, első házassága Madary Zsuzsánnával, gyerekei, második házassága Sándor Juditttal, első isen való családfája. — Ő a nagy pörlekedő. — A Kajtor-utczai ház pőre Mórocz Erzsébet örököseivel. — Milyen ember volt Jókay II. Mihály? — A tanuvallomások. — Borszerető ember volt. — Hogy osztozott unokatestvérével a pécsi püspökkel? — Pörbe szállt fiával is III. Sámuellel.)

II. Sámuel nevü fia 1720-ban született. A Gózon-atyafiaknál ugy maradt meg hagyományul, hogy születési éve 1715. Igy közölte Nagy Iván is, de én az én családi jegyzeteim alapján biztosabbnak tartom az 1720-ik évet.

Kétszer nősült.

Első neje Madary Zsuzsánna volt, Madary Márton leánya, a ki 1718-ban nyerte a nemességet. Komáromi család, de volt udvartelke, nemesi birtoka a megyében is. A család ma is él.

Házasságukat 1746-ban kötötték. Elsőszülött fia, a ki nagy kort ért, Sámuel nevet kapott a keresztségben. Ez a III. Sámuel, a nagy költő öreg apja. Született 1749. évi julius 3-án.

Digitized by Google

Még egy leánygyermeke ért nagy kort. Ez Terézia volt. Hangyás Mihály vette feleségül a nyitravármegyei kis-mányai Hangyás-nemzetségből. Ugy hallom, utódai ma is élnek, de elszéledtek.

Első neje 1760 körül halt meg, de nemsokára ujra megnősült. Második neje Sándor Judit volt, a sághfai Sándorok hires kurucz nemzetségéből. Ettől gyermeke nem született. A Jókay-nemzetség történetében különös szerepe nem volt. Sándor Ferencz leánya volt és pedig második nejétől, Pázmándy Évától. Ebből a házasságból hét gyermek született; és pedig három fiu és négy leány. Judit volt a legutolsó, a legfiatalabb. E házasság által Jókay II. Sámuel a túl a dunai vármegyék több mint száz előkelő birtokos családjával jutott rokoni összeköttetésbe.

II. Sámuel 1790 körül halt meg. Családfáját igy kell összeállitanunk.

Jókay II. Sámuel sz. 1720. † 1790 körül.
1. neje: Madary Zsuzsánna † 1760 körül.
2. neje: Sándor Judit.
Első nejétől gyermekei:

III. Sámuel	Terézia
sz. 1749. jun. 3.	Hangyás Mihályné

Ezt a második Sámuelt a nagy perlekedőnek mondottam. Az is volt. Ugy látom, a tanult, tapasztalt férfiak közé tartozott. Irása gyakorlott kézre vall. Fiatal korában magasabb vágyak, ábrándos eszmélkedések is lakhattak benne. Erre mutat az a kis költemény is, melylyel Mihály nagybátyjának özvegyét köszöntötte

Digitized by Google

meg nevenapján. Nagyban gazdálkodott Ó Gyallán. Volt is hozzá nem nagy, de elég tisztes birtok. A mikor már közel 70-ik életévéhez, birtokait átadja fiának s maga nyugalomba vonul, az ősi kurián kivül a levélben igy számlálják föl a vagyont: »Birtokok, rétek, akármi névvel nevezhető szántóföldek, kertek, erdők, szőlők, szigetek, nádas tók, halászatok és mind kisebb, mind nagyobb haszonvételek«.

A haszonvételek az ugynevezett kisebb királyiak, ugymint bormérés, pálinkafőzés, mészárszék, rév- és vámjog, vásárjog és az ugynevezett közbirtokosságiak, közös legelők, közös erdők s effélék. Szép birtoka volt első felesége után szabad királyi Komárom város határában is. E birtok több részből állott. A dülők nevei a következők: Sindöllő parton. Ez a Duna mellett feküdt. Kákáséren, Érháton, Akasztófán felül, Lukas kövön, Szent-Endrei kert során, Pogácsa föld. Ennek a Pogácsa földnek helyén részben ma a Nádorvonal nevü erősségek feküsznek. Volt még birtoka szintén felesége után a Csergeti, Benei, Gutai uti dülőkben is. E dülőneveket a mai komáromi öreg emberek emlékezetből még mind ismerik.

Kereskedést ő is folytatott, de csak ugy mellékesen. Ő is borral kereskedett, mint édes apja és mostoha öreg apja. Összegben levő pénze mindig volt, a mi nem volt épen általános szokás az akkori falusi nemes embernél.

Pöreit se elszámlálni, se tüzetesen ismertetni nem akarom. Az a világ, melyben azok a pörök termettek,

Digitized by Google

régen meghalt s soha többé föl nem támad. Nagy tudós legyen az, a ki azokat a pöröket, ha elmondanám is, ma megértené. Nem ismerik azt a világot igazán ma már se az ügyvédek, se az egyetemi tudósok.

Egy pörét mégis el kell mondanom, mert az az első Jókay-háznak, a Kajtor utczainak, történetéhez tartozik.

Ez a ház ugyanis fele-felerészben közös tulajdona volt a két testvérnek, Jókay II. Mihálynak és Jókay I. Sámuelnek, de mint emlitettem már, az osztálykor ugy egyeztek, hogy ha valamelyik testvér mag nélkül halna el, házrészét a másik örökölje. És Kazay András urammal, mostoha apjukkal ugy egyeztek, hogy ha valamelyik testvér vagy mind a kettő is házrészét eladná, Kazay Andrásnak elővételi, elsőbbségi joga legyen.

Már most Jókay Mihály uram nagyot gondolt. Az osztályos egyezség 1695-ben készült. Harmincz esztendő mulva, 1725. évi junius 13-án bement az esztergomi káptalanba s elhatározta, hogy az osztályos egyezséget kinullázza s házrészét szerelmes hitvestársának felvallja. Ily felvallást csinált:

— Én, nemes Komárom városában lakozó Jókay Mihály, a — nemes káptalan előtt vallom ez levelem rendén: Hogy a minemü házat Komárom városában Istenben elnyugodott Kazay András mostoha atyám segitsége után szerzettem, az kit most is birok, azt kedves házastársamnak, Mórocz Erzsébetnek, móring gyanánt háromszáz forintokban, az ő hűségét és mel-

Digitized by Google

lettem való fáradságát elmémben forgatván, akármi néven nevezendő ingó vagy ingatlan javaimmal neki örökül felvallom. Mert ugyanis, ha kedves házastársam eleitől fogvást való ügyefogyott állapotomban s betegségemben reám gondot nem viselt volna és az ő nagy fáradságos munkájával engem nem táplált volna és most sem táplálna, az Jókay Samutól, mint megosztozott öcsémtől, semmi segitségem nem lévén, azon házamat több kevés javaimmal együtt el kellett volna adnom.

Egyuttal fölkéri nemes Komárom vármegye tisztikarát, hogy ha Sámuel öcscse ezt a felvallást megtámadná: védelmezze azt meg az ő tekintélyével.

Ime ezt cselekedte Jókay Mihály uram az esztergomi káptalan előtt Nagy-Szombatban. El is áztatta magát istenesen, noha testvérje és mostoha apja jogait igazán megsértette.

Mostoha testvérje, Kazay Márton, nem sokat adott a házra, de azért elővételi jogának megsértése miatt meginte te. Jókay I. Sámuel se törődött a házzal, mert annak használata özvegyi jogon ugyis Mórocz Erzsébet asszonyt illette.

De nem ugy tett Jókay II. Sámuel uram.

Az özvegy sohase ment ujra férjhez és sokáig élt. Ez alatt I. Sámuel régen meghalt. Utóbb azonban a jámbor özvegy is végrendeletet csinál Aranyoson 1760-ban január 1-én. Volt már akkor vagy 80 esztendős.

Hagyott a debreczeni kollégiumnak 150 forintot.

Digitized by Google

Ugyanennyit a sárospatakinak is. Hagyott az aranyosi szent eklezsiának földeket, pénzt, vetéseket. Szunyog János tiszteletes uramnak 50 mérő buzát. Luiza Mihály rektor uramnak 30 mérőt. Ott vannak a vermekben, szedjék ki. A tiszteletes uramnak hagyta azonkivül azt a hasas tehenét, a melyik előbb megborjazik. Összes vagyonát hagyta Mórocz István öcscsének és Ferencz öcscse árváinak. Ezenkivül elhagyta ruháit, ékszereit, tinóit, üszőit, butorait erre-amarra huszonkilencz kemény pontban. Megemlékezett mindenkiről.

Csak épen a Jókayakról feledkezett el!

Ezt eltürni nem lehetett. Azért se legyen az ősi Jókay-ház a Mórocz-örökösöké. Azután az özvegy vagyonának nagy része közszerzemény. Tehát abban néhai Jókay Mihálynak is volt része. Már pedig az a része a Jókay-örökösöket illeti.

Az özvegy asszony meghalt 1760-ban. A pöröket nyomban meginditotta II. Sámuel ur.

A pörökben az a kérdés merült föl, vajjon az a Jókay-ház öröklött vagy szerzett vagyona volt-e néhai Mihály urnak. Ha örökölte: akkor az osztályos egyezség alapján II. Sámuel urnak igazat kellett adni.

Ám Mihály ur Nagy-Szombatban az esztergomi káptalan előtt azt vallotta, hogy ezt a házat mostoha apja, Kazay András segitségével ugy szerezte.

Ez bizony meglehetősen igaz volt, minthogy Kazay uram a házat ujra épitette, sok pénzt beleölt, de azután mégis odaajándékozta mostoha gyermekeinek, Mihálynak és I. Sámuelnek.

Digitized by Google

Csakhogy az eredeti ház mégis öröklött vagyon volt. Azt a nemességszerző ős szerezte. A mit tehát eredetileg megért: azt Kazay uram el nem ajándékozhatta, mert ahhoz nem volt semmi köze.

Fölmerült más kérdés is.

II. Sámuel ur két alperest idézett pörbe. Az egyik volt Mórocz István, a másik volt Hollóssy Ádám hitvese, nemes Laky Ilona urasszony. A házat ugyanis Mórocz István rendelkezéséből ez birta, Mórocz uram Aranyoson lakván, saját nemes uri kuriájában. Ezek gróf Illésházy Józseftől, a királyi kuria birájától, más szóval az országbirótól Compulsoriale Mandatumot szereztek maguknak, hogy bebizonyitsák, hogy néhai Jókay Mihály uram se testileg, se lelkileg nem volt arra képes, hogy valamit szerezhessen. A felesége tartotta csupán és csak a felesége volt a szerző, a Jókay-örökösöknek nincs mit keresniök.

Compulsorium: ez is az özönviz előtti kor szava. Magyarul azt teszi: tanuknak bíróság által való kihallgatására adott feljogositás. Ezt én mondom. A ki el nem hiszi: az ő dolga.

A tanuk kihallgatását Gábor József és Fábics József vármegyei esküdt urak végezték Komáromban 1760. évi április 25-én. Régi dolgokról kellett tanuskodni. Hiszen Jókay Mihály uram már több mint harmincz év előtt meghalt. A Puncta Deutri, a kérdőpontok igy hangzottak:

Ismerte-e a tanu Komárom városában lakozott néhai nemes Jókay Mihály uramat és házastársát, néhai nemes Mórocz Erzsébet asszonyt?

Digitized by Google

Ha ismerte: mondja meg letett hite után, igaz-e, hogy Jókay Mihály uram fölötte borszerető ember volt s majd mindenkor részeg volt?

Igaz-e az is, hogy alkalmatlan ember volt mindenféle kereskedésre s ugy az maga élelmének keresésére is?

Igaz-e az is, hogy részegsége miatt oly boldogtalan sorsra jutott, hogy emlitett házastársa varrásával és az varrásra tanitott leányzóktul szerzett fizetéséből tartotta az konyháját?

Igaz-e az is, hogy szegénységük fölsegélésére Mórocz Erzsébet asszony édes atyja, néhai öreg Mórocz István uram esztendőnkint kenyérnek való buzát, sajtot, vajat, salva venia, ölő sertést életük táplálására administrált Aranyosról?

— Salva venia: sertés! Ezt jelenti magyarul: bocsánat a sertés szóért. Mert tudni kell, ezelőtt másfélszáz évvel tisztes társaságban, uri népek között, kivált nők előtt a sertés és disznó szót kiejteni ép oly lehetetlen volt, mint ma például a nemi testrészek nevét. Ha birósági irásban elő kellett fordulni a szónak, ott is mindig megjegyezte a biró: salva venia, azaz »engedelmet kérek«.

Sok tanut hallgattak ki.

Első sorban nemes, nemzetes Csejtey István uramat és feleségét, nemes Asztalos Éva asszonyt. Igazat adtak a hozzájuk intézett kérdéseknek. Az asszony ugyan csak 11—12 éves volt Jókay Mihály uram életében, de varrni tanult, e czélból járt a házhoz egy hónapig,

Digitized by Google

onnan tudja, hogy Mihály ur »fölöttébb az bort kedvelte«.

A harmadik tanu Kazay Erzsébet nemes urnő, nemzetes Nánay Imre uram hitvese. Első férje Pap Sámuel volt. Jókay Mihály uramnak testi-lelki barátja, gyakorta, mikor barátja ittas volt, ölében vitte haza, hogy utfélen valahogy össze ne törje magát s kárt magában ne tenne. Ő, a tanu is ott tanult varrni Mórocz Erzsébet asszonynál s oda bizony sok leányzó járt s a tanitásért fizetett.

Negyedik tanu Mórocz Istvánné, nemes Boros Zsuzsánna asszony. Tizenkét esztendős korában került Jókay Mihály uram házához s ott volt mint szolgáló leány nyolcz egész esztendeig. Bizony ő sokat tudhat, sokat is mond.

— Bizonyos az, hogy néhai Jókay Mihály uram fölöttébb borszerető ember volt ugy annyira, hogy napjában háromszor is megjózanodott és ismét megrészegedett, sokszor lámpással kereste házaknál és korcsmákon s ugy másod s harmadmagával hozta haza a tanu.

Igazolja e tanu azt is, hogy asszonya volt a háznál a kereskedő s nem az ura. Kereskedett pedig buzával, zabbal s más aprólékkal is, gyertyával, sóval, szappannal, árpakásával s effélével.

Tóma Erzsébet asszonyt is kihallgatták, néhai nemes Tuba Ferencz özvegyét. Rokonságban is volt Mórocz Erzsébettel, bejárós is volt a Jókay-házhoz, innen tud mindent. A kérdéseket mindenben igazolja.

Digitized by Google

Igy vall özvegy Győri Ádámné is. Jókay uram Drásóczy korcsmájában szokott inni, ő pedig szolgáló volt ott hat esztendeig, karjánál fogva sokszor kisérte haza ura parancsolatából. Ily módon vall hit alatt Mórocz István és Sörös Ferencz is.

Igy állott az ügy.

Jókay II. Sámuel uram valószinünek tartotta, hogy pörét elveszti. Egyezségre fogta a dolgot. A házra nézve meg is egyeztek 1761-ben istenesen. Mórocz István fizetett száz kemény tallért, II. Sámuel ur pedig megszüntette mindennémü pörét, keresetét s átadta neki dokumentumait.

Igy került az első, az ősi Jókay-ház idegen kézre. Néhány év hián száz esztendeig birták a Jókayak.

A közszerzemények iránt való perből se lett semmi. Nem is lehetett. Jókay Mihály uramra ugyan rábizonyitották, hogy sok gyöngeség volt benne, különösen nagyon szerette a bort s hogy ennélfogva a főszerző felesége volt. De erre se volt szükség. A házasságból nem született gyermek, tehát az ország sarkalatos törvényei szerint mindenféle közszerzeményt Mórocz Erzsébet asszonynak, mint életben maradt házastársnak kellett örökölni.

Katalin nénjével, a pécsi püspök édes anyjával, se ő, se Mihály bátyja rendes osztályt nem csinált. Jókay Mihály mégis kiegyez Katalin nénjével 1759. évi junius 16-án. Az apai és anyai — ó-gyallai házrészeért azonfelül, a mit már eddig kivett, fizet neki 96 forintot. Ezt a házat akkor — ugy látszik — nem igen

Digitized by Google

becsülték többre maguk között ezer vagy ezerkétszáz forintnál. II. Sámuel urral azonban nem ment ily simán a dolog. Katalin nénjének fia, Király József, felnőtt, pap lett, mocsi plébános, majd kanonok, utóbb pécsi püspök. Mocsi plébános korában osztályos örökségi pert kezdett II. Sámuel ur ellen. Ezt a pert meg is nyerte. 1786. évi októberben került volna végrehajtásra a dolog. II. Sámuel ur kiegyezett s bizony a közös vagyon ötödrészét unokaöcscsének, a később püspökké lett mocsi plébánosnak ki kellett adnia.

1760-ban valami kis részleges örökségi osztályt végeztek. I. Sámuel ur, mint elbeszéltem, kereskedő is volt s az üzletben utolsó elgyengülésekor még 80 körmöczi aranya feküdt. Ezt Sámuel fia után való unokáinak hagyta s ezenkivül felesége hozományából Sámuel fiának 300 forintot, Terézia unokájának pedig ruháját hagyta, de a rajta levő gyöngyökön kivül. Ezt az ügyet, mely időközben vitássá lett, II. Sámuel ur 1760 január 14-én intézte el.

Az ó-gyallai belsőségen Mihály bátyjával 1767. évi április 29-én osztozik. A kuriális ház neki jut, Mihály bátyja másként nyer értékbeli kiegyenlitést. Volt miből: kert, szilvás, kaszáló és más postdomális. Ennek az osztálynak mégis voltak hézagai. Villongás támadt a testvérek közt. Azután meg kellett osztozni nemcsak a belső, hanem a külső birtokokban is. Az összes örökségben 1769. évi deczember 4-én már megyei esküdtek segitségével történik az osztozkodás. Végre 1772. évi május 31-én véglegesen megtörténik az osztály. Bizony

Digitized by Google

ekkor már öreg legény mind a két testvér, Mihály ur is, de II. Sámuel ur is.

Emlitettem már, miféle nagy pöre volt özvegy Konkoly-Thege Jánosnéval, Blaskovich Erzsébet asszonynyal. Ez a pör zálogváltó-pör volt. Meg is nyerte II. Sámuel ur érdektársaival együtt. De most már az eredeti zálogváltó összeget le kellett fizetni, mert különben a bíróság az itéletet nem hajtotta volna végre. Mihály és II. Sámuel urakra a zálogváltó összegből 4000 forint jutott. Akkor nagy pénz, kétszáz hold földnek az ára. Igaz, hogy a birtok, a melyhez hozzájutnak az ó- és uj-gyallai, az abai, az alsó- és felső-konkolyi határokban, pusztákban és praediumokban, megér négyszer annyit.

A pénzt hirtelen kellett letenni, tehát hirtelen kellett valahol kölcsönvenni. A közeli káptalanok és apátságok kálvinistáknak nem adtak pénzt, ott közelben pedig másnak nem igen volt kölcsönadni való pénze. Fölkeresték hát Pápán Csúzy Gáspár uramat, annak sok pénze volt, adott is szivesen, de csak rövid időre. De hát igy is jó volt.

Azonban most már hosszabb lejáratu adósságot is kellett csinálni. Megkeresték Ordódy György uramat, ó-gyallai nagybirtokos és nagypénzü távoli rokonukat, adjon kölcsön 4000 forintot s vegyen tőlük zálogba annyi birtokot, a mennyi erre elegendő lesz.

Megalkudtak.

Átadták neki négy jobbágyukat telkestül és egy zsöllérjüket házastul. A négy telkes jobbágy neve volt:

Digitized by Google

Baranyai András, Graszki Mózes, Dekány István és Habara András, a házas zsöllért pedig Prikkel Józsefnek nevezték. Lett helyettük utóbb elég abból a 23 tót jobbágyból, a kit özvegy Konkoly-Thege Jánosnétól birói uton elvettek. De azért fia, III. Sámuel ur, ezeket is kiváltotta utóbb.

Olyan pöre is akadt II. Sámuel urnak, a milyenre soha nem is számitott.

Madary Zsuzsánna asszony, első felesége, elhunyt 1762. évi április 18-án. Samu fiuk akkor még csak tizenhárom éves lótó-futó gyerkőcz volt.

II. Sámuel ur elhalt felesége vagyonán ezentul is csak ugy gazdálkodott, mint eddig. Adta-vette, csereberélte. A vagyon Komárom városa határában feküdt. Sámuel ur ugyan egy talpalatnyit el nem tékozolt belőle, mert a mennyivel a komáromi birtok kevesebb lett, a gyallai birtok kétszer annyival több lett.

Azonban fia, III. Sámuel, fölcseperedett, utóbb meg is nősült, 1786-ban már 37 esztendős lett s szeretett volna a birtok dolgában is saját szárnyára kelni. Kemény fejü ember volt, de apja is az volt. Sok zsörtölődés támadt köztük a mostoha anya miatt is, az uj menyecske miatt is. Az ősi kurián együtt laktak s ez is sok egyenetlenkedésre nyujtott alkalmat.

Kapta magát az agyafurt fiu, különben embernyi ember s bíróság elé idézte saját édes apját, II. Sámuel urat.

Fiu az apát perli. Ez se mindennapi dolog. Pedig az apa és fiu egy födél alatt laknak. Nős ember már

Digitized by Google

a fiu is. Gyermekei is vannak. Birói segitséggel döntik el azt is, hogy az ó-gyallai kuria melyik részében lakjék az apa az ő második feleségével s melyik részében huzódjék meg a fiu az ifju menyecskével. A fiataloknak természetesen csak a hátulsó szobák jutottak.

A per tárgya az volt, hogy II. Sámuel ur, az apa, az első felesége után maradt Madary-féle javakat egészitse ki és állitsa helyre, a mennyiben azokat megcsonkitotta, részben eladta vagy elzálogositotta. Pedig nem is volt nagy dolog. Az egész csonkitás abból állott, hogy pénzre volt szüksége feleségének, tehát a komáromi határban, az ugynevezett Csergeti-, Beneiés Guta-uti dülőkben levő földjeit Domonkos Andrásnak elzálogositotta.

Bolondság az egész! Miből állitsa helyre? Másból nem lehet, csak saját öröklött és szerzett vagyonából. Ámde ezt is csak fia örökli, valamint az anyai javakat is. A mennyi kell tehát az anyai javak helyreállitására: ugyanannyival megcsonkulnak az apai javak. Más szóval, ha a fiu, III. Sámuel ur, mindent megnyer is: azért egy dénárt se nyer. Ellenben a birászkodás sok költségébe, fáradságába kerül apának is, fiunak is s ezt legeslegutóljára mégis csak a fiu vesziti el. S a mig a pör folyik, a veszteség mellett természetesen a családi villongás is folyik. Egy födél alatt lakó apa és fiu között!

Szerencsére a per nem is tartott sokáig. 1787. évi május 11-én inditotta meg III. Sámuel ur, de még ugyanazon évnek deczember 18-án apa és fiu kiegyez-

Digitized by Google

nek. A szent karácsony ünnepét már teljes rokoni szeretetben ülik meg együtt az apa és fia és leánya, mind az egész atyafiság.

IV.

(III. Sámuel már irói képesség. — A Tajnay-pör iratai. — Bámulatos testi szervezete. — Házassága. — A pécsi püspök téritgető alapitványa. — Mit felel a híres püspöknek? — Családfája az első izen. — Fia: József már ujabb korszak embere.)

Voltaképen belejutottunk most már az utolsó Jókay Sámuelnek, a III-iknak, történetébe.

Ő már tanult, iskolázott ember volt. Komáromban, Győrben szerezte a tudományokat. Jogi tudása is kiváló volt s az elbeszélésben, az esetek, dolgok előadásában világos fejü, folyékony, egyszerü, tiszta gondolkozásu. Könnyen, ügyesen kezelte a magyar nyelvet. Ha ügyvéd vagy biró vagy alispán lesz: nyomot tapos, nyomot hágy maga után.

A nagy költő csodálatos elbeszélő képességéhez kétségtelenül nagy örökséget hagyott unokájára.

Nem pusztán családi hagyomány nyujtotta nekem ezt az értesülést. Irott műve van birtokomban. Igaz, hogy különös tárgyról.

Gyallán nagybirtokos s azonkivül nemesi közbirtokos volt Tajnay János, kiről előbb már megemlékeztem. Jobbágyai, cselédjei, természetesen uraságuk tudtával és akaratával szerették az ökröket a közös tilosban legeltetni. Egy alkalommal, 1786-ban, a közbirtokosság behajtotta az ökröket. Nosza előállottak Tajnay uram

Digitized by Google

cselédei s jobbágyai s erővel meg akarták akadályozni a behajtást. Különösen valami Leták nevü jobbágya vitézkedett keményen. Ám a birtokosság se engedett jogából s különösen egy Hodosi Karácson-fiu, bátor nemes legény, sehogy se türte az ellenállást s erősen összeütközött Letákkal. Leták ugyan csak paraszt volt és tót; valami irtózatos vakmerőség kellett ahhoz, hogy nemes emberrel szembeszálljon, de bizott uraságának nagy hatalmában és szembeszállt.

— Vérem is ontom uraságomért!

Ezt mondta. Több jobbágy társa is csatlakozott hozzá s készek voltak vasvillára fogni. Lett aztán nagy háboru és dulakodás. A nemes legények is fegyverre kaptak s az uraságukért buzgó jobbágyok közt szétütöttek.

Ez történt. Keserves pörök támadtak az esetből kölcsönösen. Hetvenhétféle jogi kérdés merült föl a pörökből. Maga III. Sámuel ur, ámbár még teljes erejében levő fiatal férfi, 37 éves, a hadakozásban nem vett részt, de a birtokosság számára kidolgozta az ügyet, feltüntette a tényállást s leirta az esetet elejétől végig. Sehogy se akart kis művében iró lenni, eszébe se jutott. Csak peres iratot akart esetleg készitени. Művének czime is: Species Facti, magyarul: tényállás. Az egész kis mű magyarul van irva, de becsületére válnék nemcsak minden mai ügyvédnek, de minden mai hirlaptudósitónak is.

Éles észlelés, mély felfogás, erős elbeszélő képesség s a gondolatok egyszerü, világos megalakitása: ezt

Digitized by Google

bizonyitja az a mű. Mi lett volna belőle, ha iró akar lenni: tudós-e vagy szépiró vagy kormányzó szellem: ki tudná azt? Nem gyakorolta, meg se kisértette. A legnagyobb irói képességnek is gyakorlatra van szüksége, ép ugy, mint a ki festő vagy hegedümüvész akar lenni.

Testi szervezete is bámulatos volt. Nem azért, hogy voltaképen sohase volt beteg s nagy kort ért. 1749. julius 3 tól 1829 julius 20-ig, tehát 80 éves és 17 napos volt, a mikor elhunyt. Hanem oly dolog történt vele, a mi legföljebb száz millió ember közül csak egygyel történhetik. 1801-ben, 52 esztendős korában kihuzatta egy zápfogát s nyomban nőtt helyette uj. Ugyanez történt vele 1821-ben is, hetvenkét esztendős kora daczára. 1827-ben, 78 éve daczára minden foga megvolt, de zápfogai már gyöngék s egyszer csak változást érez, fájdalom bántja inye körül s egyszerre öt uj zápfoga nőtt, mint a gyermeknek akként, hogy a régi kopottat kitolta a helyéből.

Minő életerő ez! Kétség nem fér hozzá, mert saját édes fia, a nagy költő édes apja saját szemeivel látta az összes eseteket s messze vidéken példabeszéddé vált. Azt hitték: csodagyermek volt, százötven esztendeig is elél.

Az eset élettanilag nem lehetetlen. A tudomány elő tud hasonló tüneteket számlálni. Noha nagy bőségben a tudomány se. Én egész életemben egyetlenegy hasonló tüneményt tapasztaltam. Gubody Sándorral, az országgyülés képviselőházának 1872-iki korelnökével történt.

Digitized by Google

Hatvanhét éves korában nőtt uj zápfoga. Ő is tökéletes szervezetü erős és szép férfiu volt s ő is nagy kort élt.

III. Sámuel ur 1780. évi január 17-én vezette az ur asztala elé szép menyasszonyát, Vöres Katiczát. A következő év végén már megszületett József fia, a nagy költő édes apja. Vöres Katicza nemzetségéről bővebben megmlékezem majd, a mikor a nagy költő édes apjáról beszélek.

Anyai birtokait 1787-ben akkor vette át III. Sámuel ur, a mikor az édes apja ellen inditott pörében kiegyeztek. Az volt a szándéka, hogy a mig édes apja él, fiatal feleségével állandóan Komáromba megy lakni. Azonban édes apja elöregedett már, elgyengült, a fiával volt villongásokat meg is unta, ez okból 1787-ben az ó-gyallai birtokokat is átadta fiának. Önmagának csak bizonyos haszonvételt és élettartást kötött ki.

Terézia hugával, Hangyás Jánosnéval, tökéletes osztályt még ekkor se csinált, ámbár Ó-Gyallára nézve rendezték a vagyoni viszonyukat. A komáromi anyai birtokot meghagyták még közösnek, sőt ezt 1798. évi január 18-án kelt zálogos levéllel zálogba adták Domonkos Mihálynak és feleségének, Horváth Juliánna asszonynak. Ezek komáromi lakosok voltak, de semmiképen se szabad őket összetéveszteni azzal a Domonkossal, a kinek mesés gazdagsága volt s a kinek története gyanánt irta meg a nagy költő »Arany ember« czimü világhirü regényét.

Ennek a történetét is elbeszélem utóbb.

1790-ben az Ó-Gyalla, Aba, Alsó- és Felső-Konkoly

Digitized by Google

földek egy részét a tatai gróf Esterházyak támadták meg pörrel. Ha tervük sikerül, s pörüket megnyerik: bizony a Jókay-nemzetség is elesett volna javai nagy részétől. De bizony a pört a gróf Esterházyak elvesztették.

Bátyja-urával, Király József pécsi püspökkel föntartotta az atyafiságos jó viszonyt. Ez első unokatestvérje volt, de tizenkét évvel idősebb. Ő neki az apja II. Sámuel ur, a püspöknek pedig az anyja Jókay Katalin voltak testvérek. Mint Jókay-atyafinak, a püspöknek is volt Ó-Gyallán birtoka. Ezt a birtokot 1796-ik év őszén őle kivette bérbe III. Sámuel ur hat egymásután következő esztendőre. Fizetett évenként 120 rénes forint haszonbért. A birtok mintegy 40 hold lehetett. A püspököt I. Sámuel ur gyallai birtokából mintegy tizenketted rész illette. De leányágaktól vett is hozzá. Ebből megközelitőleg meg lehet tudni, mekkora volt eredetileg a Jókay-féle ó-gyallai birtok. Három-négyszáz holdnál nem igen lehetett nagyobb.

Terézia hugával, Hangyásnéval, csak halála előtt két évvel végezte a tökéletes osztályt.

A mikor a pécsi püspök megcsinálta hires alapitványát, mely az 1825-iki országgyülés iratai szerint Király-alapitvány nevet visel, II. Sámuel urat előre értesitette. Közölte vele, hogy a Jókayakról is meg akar emlékezni, azokról se feledkezik meg, azokat is akarja jótéteményében részesiteni. De csak akkor, ha az egyedül üdvözitő római katholikus anyaszentegyházba visszatérnek. Különben nem.

Digitized by Google

III. Sámuel ur törekedett erről lebeszélni. Azt óhajtotta, hogy püspök bátyja vagy hagyja ki a vallás változtatás föltételét, vagy hagyja ki a Jókay-nevet az alapitvány-levélből. Utóbb ezt irta neki:

— Már én csak azt mondom, méltóságos urambátyám, jól meggondolva a dolgot, hogy a pénzen vett Jókay-lélek nem nagy ékessége lesz a mennyországnak, de még azt is ki merném mondani, hogy az ilyen lélek el se jut odáig, valahol lemarad a szekérről.

De azért az alapitvány csak ugy lett, a hogy lett. A nagy költő apai, öreg apai és ősapai ágazatából fiági sarjadék — tudtommal — sohase vette igénybe a jótéteményt.

Takarékos, jó gazda volt, jó férj, de szigoru apa, III. Sámuel ur. Nevelési elveit érintem majd a nagy költő édes apjának történetében. Ezek az elvek helyesek-e, vagy a melyek ezekkel ellenkeznek: vitassák meg a tanitók vagy a nevelők. Nagyon meg lehet vitatni. Annyi bizonyos, hogy az elvek értéke egyénenként, családonként és esetenként fölötte különböző. A világtőzsdék árfolyama nem oly szeszélyes és változékony, mint a nevelési elvek értéke.

Családja, ivadékainak első izen való rendje következő:

Jókay III. Sámuel sz. 1749. † 1829.
Neje: Vöres Katalin.

Apollónia † 1779 csecsemő korában.	József a nagy költő édesapja.	Zsuzsána férje: Gózon István.	Dániel † kis-korában.	Juliánna Tóth Jonathánné.	Zsigmond neje: Mikolay Jusztina.

Digitized by Google

Ezzel befejezem a három Ásvai Jókay Sámuel történetét. Sokat tudnék még róluk irni, de igy is hosszabbra terjedt munkám, mint egyelőre gondoltam.

Sok részletet megunhatott nyájas olvasóim némelyike. Nem is regény, nem is futó olvasmánynak való munka ez.

A XVIII-ik század egyik kisbirtoku magyar nemes nemzetségének életét akartam feltárni másfél századnyi időről. A nemességszerző őstől kezdve a nagy költő édes apjáig. A nagy költő édes apja is a nemzetség folytatása, de annak élete mégis más világhoz tartozik.

Nem ahhoz az uj világhoz, uj nemzedékhez, uj eszmékhez és uj szenvedélyekhez, melyeknek legelső hőse a nagy költő volt. Hőse, vezére, irányzója, tolmácsa és örökké élő dicsősége. De nem is ahhoz a világhoz, mely III. Sámuel urral örökre letünt.

Jókay József, a nagy költő édes apja, annak a középső kornak a fia, a mely 1790-től 1825-ig tartott. Ő már nemcsak nemes ember, hanem egyuttal munkás ember is. Nemcsak vármegye ura, hanem egyuttal városi tisztviselő is. Nemcsak ősi kuriáját, ősi földjeit őrzi egy helyben ülve s pörökkel, foglalásokkal s százados háramlásokkal viaskodva, hanem egyuttal szerény vállalkozó is, a ki takarékoskodik, tőkét gyüjt, belevegyül a sietős útu társaságba s nem zárkózik el a szerény fényüzéstől se.

Az ő történetére már bővebben ki kell terjeszkedni.

Digitized by Google

A NAGY KÖLTŐ ÉDES APJA MINT IFJU.

I.

(A család neve nem Ásvay, hanem Jókay. — Honnan tudom, a mit tudok Jókay Józsefről? — Öregapám vendége 1836-ban. — Apám emlékező tehetsége. — Egyéb forrásaim.)

A mikor született, József névre keresztelték. Apja és anyja tehát eltértek a családi szokástól. A nagy iró téved ugyan, mint már emlitettem, mikor azt mondja valahol, hogy apján kivül minden fiági ősének Sámuel volt a neve, de az igaz, hogy a csecsemő apja, öregapja és dédapja mind a Sámuel nevet kapta a szent keresztségben. Csak ő nála, a negyedik nemzedéknél szakadt meg a családi hagyomány.

Ásvay Jókay József: — ünnepélyes aláirásoknál ezt a nevet használja. Az oklevél, melyben a nemesség adományozása van megirva. Ásvay másként Jókay névre szól. Igy hirdette ki nemes Komárom vármegye közgyülése is 1668-ban a Rév-Komárom városában Dominika után való első ünnepen tartott ülésében. Ebből azt is következtetni lehetne, hogy a nemességszerző családnak inkább Ásvay, mint Jókay volt a

Digitized by Google

neve. Csakhogy ezt az okirati följegyzésnél biztosabban tudja a kétszáz esztendős vármegyei gyakorlat s a nemes urak és atyafiak kényessége. Az a hosszu gyakorlat a család valódi nevének Jókayt tartotta. De ezt a gyakorlatot sehogy se engedte volna megerősödni a nemesség, ha Ásvay lett volna az igazi név. Igaz azonban, az Ásvay név csak a nemességet jelző előnév volt. Igy tudta, igy értette mindenki.

Jókay József a nemességszerző ősnek ősunokája volt, tehát a ötödik nemzedékü ivadéka. A nagy iró különben az Ásvay nemesi előnevet maga sohasem használta, sőt nevében az y betüt is i betüvel cserélte ki 1848-ban. Mert az y betü is nemességet jelentett, azután az y nem is volt magyar betü. Már pedig a mikor ő, mint kezdő iró ez előtt hatvan évvel a világ elé lépett: akkor nem nemes emberre volt épen szükség, hanem emberre és magyarra. Hiszen akkor készültünk a függetlenségi harczra.

A nagy költő apját én nem ismertem. Nem is ismerhettem, hiszen előbb meghalt, sem mint én a világra jöttem. De azért sokat tudok róla. Legalább ahhoz képest, a mi róla a világ elé került s a mit róla Eszter leánya vagy Móricz fia irt, vagy mások irtak, igen sokat. Ezt mesélgetem el mostan.

Érdemesnek tartom elmesélgetni. A legnagyobb magyar irónak, a kerek világ legnagyobb lángelméjü irójának volt apja. Maga is erős irói képességgel, noha ezt egyáltalán nem akarta gyakorolni s az elbeszélésben csodálatos folyékonysággal s gondolatalakitó művé-

Digitized by Google

szettel. Fia sokat örökölt tőle. Határtalan lángelméjének bizonyára tetemes részét. Fiának élete és működése nagy kincse nemzetünknek. Tehát apját is ismernie kell a nemzetnek. Apjának élete története egyéni élettörténetnek is szép és gazdag, kortörténetnek pedig épen bájos és tanulságos.

Azt is meg kell mondanom röviden, honnan tudok én annyit, a mennyit Jókay Józsefről?

Az én családom valami messze távoli izeken és ágakon némi atyafiságban is lehet a Jókay-családdal s nem is egy fonálon. Ha érdemesnek tartanám, ki is tudnám kutatni, de bizony időmből egy napot se forditok rá. Apai dédanyám Takó Mária volt Komárom vármegyéből. Oly családból, mely a komárom-vármegyei Csajághyakkal, Konkolyi-Thegékkel, Szarkákkal s a Konkolyi-Thege vonalon a Jókayakkal sokszoros házassággal volt összekapcsolva. A hires Moltke-generális dédanyja is Takó-leány volt, ugyanabból a családból. Öreg apáink még tudták és tartották az atyafiságot a Moltkékkal, a német sógorokkal. Moltke generális öregapja még megfordult nálunk holmi örökségi elszámolás végett. De bizony én már ezzel se törődöm többet, mint a mennyit a Moltkék törődnek mivelünk. Boldoguljon a jó német sógor, ugy a hogy tud.

Igy vagyok a Jókay-rokonság kérdésével is. Senkinek se vétek, ha ki nem deritem a nemzetségtudósok aprólékosságával. Attól a kortól, a mikor még fontosak voltak az ily kérdések, özönviz választ el bennünket De nem igy voltak az öregek.

Digitized by Google

Biztosan tudom, 1836-ban tartott gyülést nálunk Szilas-Balhásson a szuperintendenczia. Akkor még igy nevezték az Egyházkerületet, valamint a püspököt is csak szuperintendensnek. Bolond világ volt az akkor, ebben a dologban. Görögül: episzkoposz, — latinul: superintendens, — magyarul: püspök. Csakhogy a gyökeres magyaroknak, a kálvinistáknak nem volt szabad a maguk főpapját magyarul nevezni.

A szuperintendenczianak tagja volt, tanácsbeli birája volt tekintetes Jókay József, hites ügyvéd ur is, a ki akkor szabad királyi Rév-Komárom városának fiskusa s ugyanott egyuttal árvák atyja is volt. Neki tehát az egyházkerületi gyülésen meg kellett jelennie. Meg is jelent példás pontossággal. Egyébként is hű fia volt egyházának, el nem maradt volna annak dolgairól a világért se.

Szilas-Balhásson akkor nem volt vendégfogadó, sőt talán most sincs. Nagy hely ugyan, vásárjai is vannak, de fogadója nincs. Van ugyan egy nagy kocsmája, de az is a falu vége felé, a hol a parasztok laknak s vendéglátó szobái annak sincsenek. Az öregek könnyen megoldották az efféle kérdést. Nemes embert ugy is szivesen láttak minden uri háznál, annak ugy se volt szabad fogadóba szállni. A kinek meg se országa, se hazája, se jó ismerőse: ne csavarogjon a világban szanaszét. Ha mégis csavarog: éjjeli szállásul elégedjék meg az óllal, padlással, kazal aljával. Czigány a faluvégen sátorozzon; diák a paphoz, rektorhoz; zsidó a zsidóhoz, paraszt a paraszthoz kérezkedjék. Az öregek

Digitized by Google

el nem tudták gondolni, hogy lehetne olyan bolond ember a világon, a ki még alvásért is, éjjeli szállásért is fizet.

Az egyházkerület sok emberből áll. Egyházi és világi férfiak; papok, esperesek, gondnokok, egyházbirák: százan is vannak. A tanácskozó terem a templom. Eléggé tág. De a gyülés több napig is tarthat. A jövevényeken meg kell osztozni, azokat a nemes uraknak kell ellátniok. Meleg szivvel, meleg szobával, görnyedő asztallal, sok nagy vidámsággal.

Jókay József az én öregapámnak jutott, Eötvös Ferencznek. Már annálfogva is, mert ők még holmi ötven vagy száz év előtti atyafiságról is meg tudtak emlékezni. Hiszen épen öregapám édes anyja volt az a komárom-vármegyei Takó Mária. Öregapámnak tehát több joga volt Jókay Józsefhez, mint a többi vendéglátó szilas-balhási nemes urnak. Igy foglalta le hát saját vendégének.

Apám két huga még akkor otthon volt, Záborszkyné is, Váradyné is. Még leányok voltak. De otthon volt véletlenül apám is. Mindezek meg nem zavarható figyelemmel és tisztelettel hallgatták a messziről jött nemes vendég nyájas beszélgetését.

Apámnak mély, éles és csodálatosan nagy volt figyelése is, emlékezete is. Maga is remek elbeszélő, nagy hatást tett rá Jókay József szerény, szabatos, gyönyörü előadása. Sokszor emlegette. A tőle hallott történetkéket utána sokszor és sokfelé elbeszélte. Kivált a királyi városi élet apró tüneteit. Semmiféle atyámfia

Digitized by Google

se lakott soha királyi városban. A királyi város közélete más volt, mint a vármegyéé. Apám előtt uj volt minden, a mit hallott. Még az is nagy részben, a mit az inzurgensek győri csatájáról, csatavesztéséről és komáromi futásáról hallott. Már akkor közpéldabeszéddé vált ez a kis páros vers:

Retirálj. retirálj!
Komáromig meg se állj!

Jókay Józseftől hallotta ennek igaz történetét, a ki maga is részt vett a világverő franczia seregek ellen a győri csatában.

Nincs az a kőszirt, a mi ugy eltemetné az alatta levő világot, mint a hogy a feledés eltemette volna a komáromi nemes vendég minden szavát, egész alakját, ha nagy fia már ez előtt ötven évvel országos, sőt lassanként világhirü iróvá nem lett volna. Jókai Mór! Ki az a Jókai Mór? Ki volt az apja, anyja, öregapja, öreganyja? Minden ajkon, minden társaságban fölhangzottak ezek a kérdések a messze vidék falvaiban is. Kivált azóta, hogy a Magyar Nábob és Kárpáthy Zoltán napvilágot látott. Ki ne olvasta volna ezeket? De bizony évek mulva is folyt ezekről a tanakodás. Édes búval, de leirhatlan hazafi örömmel olvastuk ezeket a német önkényuralom és elnyomatás keserü napjaiban. Ime tehát mégis élünk! Jókai költészetének napsugarai bearanyozták még a sirokat is s életre hivták a nemzet minden kialudt vágyát és haldokló reményét.

No hiszen eszébe jutott ekkor apámnak Jókay József

Digitized by Google

minden szava, minden beszéde. Sőt nagynénéim is sokra emlékeztek. És Laszly György bátyám, a ki öregapám tőszomszédja volt s Jókay József társalgását szintén végig hallgatta. E bátyám az, a kit Nemzeti Bácsi néven már valahol megénekeltem. Vidám lélek, erős figyelő maga is.

De nemcsak ezektől tudom én Jókay József történetét.

Magát Jókai Mórt is százszor nyaggattam kérdéseimmel. Rossz szokás, de már hiába, fiatalabb koromban ez volt a szokásom. Azután jól ismertem Jókay Károlyt, a legidősebb fiut. Két vagy három izben Komáromban, egyszer Hathalmon gondosan kikérdeztem. Jól ismertem Jókay Esztert, Vály Ferencznét, a nagy költő testvérnénjét. Ő ugyan nekem nem beszélt, de néhány gyönyörü czikket irt a családról, melyben természetesen édes apjáról is sok részletben megemlékezett. Hanem sokat beszélt férje, Vály Ferencz, a ki Pápán kedves tanárom volt; a legnemesebb lelkek egyike, a ki valaha a világon élt s a kit Jókay Józsefhez nemcsak a fiui rokonság csatolt, hanem hozzá s a Jókay-családhoz valósággal rajongó kegyelet is.

Száz más forrás is megnyilt előttem. Élő emberek élő emlékezete. Kissé kutattam is a fenmaradt irásbeli nyomok után. Magának Jókay Józsefnek élettörténeti följegyzéseit is átfutottam. Igy gyülekezett össze róla való tudásom.

Tehát irok róla. Sietnem kell az irással, mert életkorom is siet. A vén czigány is minden nap elfelejt

Digitized by Google

egy nótát, pedig egyéb dolga sincs, mint a nótája. Én is felejtek: — szinte mulatságomra van, a hogy feledékenységem erősödik. Pedig a mit Jókairól és családjáról tudunk: mindazt örökre meg kell őrizni. A nemzet számára őrizzük meg.

Nos hát kezdjük meg Jókay József élete történetét. Természetesen a születésén.

II.

(III. Sámuel felesége Vöres Katalin. — Ennek családfája. — A kis Jóska gyerek három éves korában iskolába jár. — Apja nevelési elvei. — Mikor került a fiu Komáromba? — Németül is meg kell tanulni. — Tanárja vértanuságot szenvedett. — Mi legyen az életben? — Princzipálisa Baloghy szolgabiró. — Mi volt hajdan a patvarista? — Mi volt Baloghy uram patvaristája? — A pecsenye-szeletelés. — Hálótársai a hajdu, a béres, a kotlós tyuk. — Szelid és türelmes legyen a kálvinista gyerek.)

A nemességszerző ős fészke Rév-Komárom volt, de utódai száz esztendőn keresztül Ó-Gyallán voltak otthon. Ott laktak, ott birtak, ott voltak jobbágyaik s onnan pereskedtek, onnan gyakorolták nemesi jogaikat. Jókay III. Sámuel, a költő öregapja is ott lakott. De fia József nem ott született.

Felesége Vöres Katalin volt, én bizony nem tudom, hogy az e néven ismert melyik nemesi családból. Az e nevü nemes családok sokféleképen irják nevüket. Van Vörös és Vöröss, van Veres és Veress család. Van, a ki V helyett W betüvel irja a nevet. Ismerek Győrmegyében Veöreös nevet. A nagy költő öreganyjának családja Vöres néven volt a nemesek összeirásába fölvéve.

Digitized by Google

Valami utolsó rendbeli család nem lehetett; — egy kis nemzedékrend van nálam jegyzeteim között, abból következtetem.

Kutas János fehér-vármegyei lakos volt. Ott birt a velenczei tó környékén, leginkább Nyéken. Ez a péli Nagy-családból hozott feleséget. Péli Nagy Erzsébetet. A péli Nagy-nemzetség előkelő, nagy birtoku és befolyásu nemzetség volt. Leányait nem verte ki az út szélére s nem adogatta boldognak, boldogtalannak. Grófokkal, bárókkal volt összeházasodva. Kutas János mégis kapott leányt belőle.

Két fiuk volt, István és Zsigmond. A két fiu között középen Éva leányuk született. Ezt vette el Vöres András uram Nagy-Peszekről, Hont-vármegyéből feleségül. Ez volt hát a nagy költő apai öreganyja, sőt helyesebben mondom, dédanyja. A hagyomány ugy szól róla, származására kissé büszke asszony volt. Nagy kort ért. Alig száz éve halt meg 1806-ban.

Vöres András Hont-vármegye táblabirája volt a tizennyolczadik század végén és nagy-peszeki birtokos. Két leánya született: Katalin és Zsuzsánna. Mind a kettő nagyon szép leány volt. Katalint elvette Jókay Sámuel, e néven a III-ik, Zsuzsannát pedig dereszlényi Litassy László. A Litassyak ősrégi, árpádkorabeli, előkelő nemzetség ivadékai, házasságok utján sok nagy családdal összekeveredve. Mind e nagy családdal most már a nagy költő is és apja is rokonságba jutott.

Jókay Sámuel Ó-Gyallára vitte ifju szép hitvesét, De napaasszony, Péli Nagy Erzsébet leánya, azért nem

Digitized by Google

vette le kezét leányairól, sőt egyenesen megkivánta, hogy leányai, ha áldott állapotba jutnak, hozzá költözzenek, nála szüljenek s fölépülésig ott maradjanak. Az uj anyának nyugalom, gondtalanság, sima kéz és nyájas, édes szó kell. Az édes anyának édes szava. Ezt csak otthon találja meg. Jókay Sámuel ugy is kemény szivü, házsártos ember volt; — a szülő anyát s az ujszülöttet szivesen elvették tőle kis időre.

Ez az oka, a miért Jókay József nem Ó-Gyallán, az apai házban, hanem Nagy-Peszeken Hont-vármegyében, az öregapai házban született 1781-ben, deczember 27-én. Leányági leszármazásának ezt a fejezetét ideiktatom.

Kutas István
neje: Kalotsa Erzsébet.

János,
neje: Péli Nagy Erzsébet.

István	Éva † 1806	Zsigmond
lakott Nyéken	férje: Vöres András	lakott Nyéken

Katalin	Zsuzsánna
férje: Jókay Sámuel	férje: Litassy László

Jókay József
a nagy költő apja.

A nyájas olvasó meg ne ijedjen ettől a kis nemzetségi tudománytól. Jókairól van szó, az örökké élő nagy költőről s én bizony számlálgatom cseppjeit is, eredetét is annak a vérnek, mely az ő agyában és szivében számunkra oly csodálatos s annyi remek művet alkotott. S azután apjának még mulatságosabb

Digitized by Google

is lesz élettörténete. Maga a születés sohase vidám dolog arra nézve, a ki megszületik. Nem hiszem, hogy az a kis poronty, a ki épen most jön a világra, valami jól érezné magát az első pillanatban.

Jókay József volt az első szülött. Utána gyorsan jöttek a kis testvérek. Zsuzsánna, a kit Gózon István vett feleségül. Juliánna, a ki az öreg anyának minden ébersége daczára is Ó-Gyallán született. Oly hirtelen történt születése, hogy anyja már el nem mehetett Nagy-Peszekre. Ezt kis-tőrei Tóth Jonathán vette hitvesül. Végül megint fiu, Jókay Zsigmond, a ki már fiatal korában, 1830-ban Komárom vármegye esküdtje lett. Történetünk folyamában e testvérekkel ezentul nem lesz semmi dolgunk.

A mint nőtt a kis Jóska: tanitásáról kellett gondoskodni. Tanitás és nevelés dolgában meg volt a maga nézete Sámuel urnak, az édes apának. Bizonyára alapos az a nézet, noha az emberiség épen nem akarja ezt belátni.

A kis Jóskát épen három éves korában beadta az elemi iskolába. 1781. évi deczember 27-én született, 1784. évi deczember 27-én már küldte iskolába. Csak épen azt engedte meg, hogy a karácsonyi szent ünnepeket még otthon töltse, de azután nem, tanulja az ábéabot. Irjon, olvasson, számolgasson.

Nohát ez se mindennapi történet.

Linnéről följegyezték, hogy már ölbeli korában meglátszott rajta a növénytudomány. Már akkor abban hagyta a nyafogást, ha virágot adtak a kezébe. Wes-

Digitized by Google

selényi Miklós báróról bizonyos, hogy csodagyerek volt már három-négy éves korában; — nem valami kis legény, hanem épen Kazinczy Ferencz tett erről tanubizonyságot. Maga a nagy költő, Jókai Mór is már idő előtt gyerkőcz korában megmutatta, mily csodálatos erő kezd lelkében kifejlődni. De azért három éves korban irni, olvasni, számot vetni: mégis furcsa dolog.

Sámuel ur volt az oka.

Ő nagy természetvizsgáló volt, ugy a gazdaság körül. A három éves csikót már be lehet tanitani. A három éves üsző már nem is üsző, hanem tehén; fiakat, leányokat hoz a világra s azokat fölneveli. Sőt még a macska is, mire megéri a harmadik évet, már élemedett, tekintélyes alakká válik, megkeresi a maga kenyerét, nagy gonddal és szeretettel neveli ivadékait. Eljár a szomszédba, egeret és patkányt fogdos.

No lám!

Az ember alább való volna talán az oktalan állatnál? A kit az Isten a maga képére és hasonlatosságára alkotott, a ki a világ ura, a kiben az eszmék és érzelmek világegyeteme honol s rajta kivül nem is honol; hát az ember nem volna képes annyira, mint a csikó, az üsző és a macska? A homo sapiens, mint a tudósok mondják, a bölcs ember? Hát miben áll akkor az ő bölcsesége, ha gyámoltalanabb, esetlenebb, ostobább a csikónál, üszőnél, macskánál?

Igy okoskodott Sámuel ur. Majd ő megmutatja, mit fog ő csinálni a Jóska gyerekből. Balgatag felfogás az, hogy a kölyök csak hat éves korában kezdje a

Digitized by Google

tanulást. Három éves korában kell kezdenie. Hiszen három éves korában már beszélni is megtanult. Nyelvet megismerni pedig mégis nehezebb, mint irni, olvasni, számot vetni. Csak előre! Hiába sirt, hiába zokogott édes anyja, a csöppséget fölvitték az iskolába, a nagy, kamasz, tót kölykek közé. Ó-Gyalla nagy része akkor tót volt, jobbágysága egészen tót. A kis Jóska tanulótársai voltak az Ilcsik, Zaharecz, Matyava, Mitova, Maszadik, Haburácz gyerekek. Nem tudom, megvannak-e még ezek Ó-Gyallán? Meg is tanult a kis Jóska tótul oly keményen, hogy azután teljes életében alig tudta elfelejteni, noha mindig törekedett rá. Jurátus korában sok szégyent hozott a fejére, a mikor társai megtudták, hogy tótul is tud. Tagadta, de hiába tagadta.

Hát hiszen Sámuel ur nem is lett csuffá a Jóska gyerekkel. Kiállta az még a tanulást is. A helyett, hogy édes anyja ölében enyelgett, vagy a dadával udvaron, kertben, virágos mezőn játszadozott volna: neki feküdt az irásnak, olvasásnak. Négy éves korában apró kezecskéjével már tudott faragni magának irótollat s már megkezdte az élet nehézségeit saját parányi erejével leküzdeni.

Tizennégy éves koráig otthon volt Ó-Gyallán a szülői háznál, de már otthon is elkezdték a középiskolai tanulmányokra, különösen pedig a latin nyelvre tanitani. Nem tudom, ki oktatta erre. Édes apja bizonyára nem. Gyöngéd természete nem volt hozzá. Valószinüleg a pap vagy a tanitó, a hogy mindenfelé szokásban volt. Engem is a tanitó oktatgatott ily korban a latin nyelvre.

Digitized by Google

Komáromba 1795-ben őszszel került. A kálvinistáknak ekkor volt itt már gimnáziumuk. A katholikus egyház rettentő nyomása már József császár kora óta, több mint tiz év óta megszünt s a kálvinisták siettek tanodájukat felvirágoztatni. Épületük ugyan még nem volt, vagy legalább nem volt készen. A tanoda a Mester-utczában volt. De az uj és diszes gimnázium tágas, emeletes épülete már emelkedőben volt, a pénz már összegyülekezett rá. Ez az épület ma is megvan, 1796-ban nyitották meg és avatták föl az uj iskolaév kezdetével. Ott volt a fölavatáson mint kis diák, Jóska is.

Komáromban a Jókay-családnak sok közelebbi és távolabbi rokona lakott, a kis fiut ezek valamelyikéhez kellett adni. Egyik távolabbi rokon Ujvári István volt. Ehhez került ellátásra a kis Jókay József. Az ellátás alatt akkor is lakást, élelmet, mosást, fütést, világitást értettek. Mindezért kellett fizetni évente mintegy 40 forintot, ugymondott rénes vagy pengő forintot.

A Jóska gyerek nem sokáig maradt itt. Ennél a rokonnál nem lehetett megtanulni németül, a mi pedig nagy bajnak látszott akkor.

Furcsa bolond ország ám ez a gyönyörü szép Magyarország. Arról mindenki gondoskodik, hogy az itt lakó magyarok megtanuljanak németül, de arról senki se gondoskodik, hogy az itt lakó németek megtanuljanak magyarul. Itt már mindenki német volna, ha a magyart az ő isteni jó kedve, csodálatos szép dala s kemény, huszáros káromkodása fenn nem tartaná. Ezt legalább

Digitized by Google

eltanulja tőlünk minden jött-ment, a ki ide furakodik s itt letelepszik köztünk.

Tehát a Jóska gyereknek is meg kellene tanulni németül. Igy határozta el a családi tanács.

De hol, kitől és miként?

A családi tanács természetesen azt is elhatározta, hogy a német nyelv megtanulása pénzbe nem kerülhet, annak ingyen kell megtörténni. Ugy is átok rajtunk a német: hát még fizessünk is érte?

Jó az Isten. Gondoskodik az az elhagyottakról. Arra épen különös gondja van, hogy német mindig legyen kéznél, ha németre van szükség. Ott vannak im a mesteremberek!

Természetesen Komárom is csak ugy képződött, mint a többi tul-a-dunai város. A hány kapczás, posztónyiró, szitakötő, bádogos, keztyüs, kéményseprő, kőmüves csak van a világon, az mind német. Ezek közül kell keresni valakit, a kihez a Jóska diákot odaadjuk ellátásra. De hát kihez?

A kapczás hitvány mesterség, a posztónyiró tobákol, a szitakötő nyomorgó, a bádogos büdös forrasztékkal dolgozik, a kéményseprő füstös, a kőmüves iszákos: jó házbeli nemes ifjut ezekhez adni nem lehet. Elvi kifogást csak a keztyüs ellen nem lehet támasztani.

Kerestek hát keztyüst. Csakugyan találtak. Tengl János volt a neve. Igazi német volt. Olyan német, hogy Rév-Komárom városában lakott ötven esztendeig, de ezért egy szónál többet nem tanult meg magyarul. Ez az egy szó volt: jónápot. Azt értette alatta: adjon

Digitized by Google

isten jó napot. El is nevezték őt Jónápot keztyüsnek. Utóbb csak Jónáp lett belőle.

Ehhez került a Jóska diák. Ennél el is sajátitotta a német beszédet. Nagy költő fia is ilyen módon tanulta a német nyelvet, csakhogy őt Pozsonyba küldték cseregyereknek, mint ő maga gyakorta emlitette s meg is irta.

A gimnáziumi tanfolyam hat esztendeig tartott. Ennyi idő alatt kellett elvégezni s megtanulni a magyar, latin és görög nyelvet, a számtant és természettudományokat, a vallástant, a földrajzot és világtörténetet, a csillagok járását s a gondolkodásnak és bölcseségnek mindenféle tudományát. Azoknak a tudományoknak, melyekkel most tömik tele az ifjakat, fele se volt meg még a világon. A vegytant és a villamosság tanait épen nem ismerték, nem is tanitották. A gépek tudománya is csak a vizi és száraz malmokra, az emelő csigára és a zsebórára terjedt ki. A gőzgépekről és villamos gépekről még senki se álmodott. A sok lokomotiv, lokomobil, automobil, telefon és telegráf, fonofon és fonográf s mindenféle tökéletesség semmi szótárban feltalálható nem volt. Az ifjak akkor kevesebb dolgot tanultak, de azután azt jobban megtanulták, mint mai napság.

Annyiféle tanár se volt, mint a hogy most van divatban. Egy legfölebb két tanár volt egy osztályban. De az a tanár azután végigment a diákkal az első osztálytól a hatodikig. Jobban ismerte a diákjait, mint a saját gyermekeit. Többet forgolódott köztük.

Digitized by Google

Jókay József tanárja Mikola István volt. Elmés, tudós, de mint akkor mondták, ábrándozó, föllengős gondolkozásu férfiu. A nagy forradalom akkor dult Franciaországban. A szabadság szelleme viharként száguldott szét a világon s forgószele megütötte Mikola István szivét és elméjét is. Martinovicsék nálunk is annak a viharnak képviselték egyik tünetét. Nálunk természetesen hamarosan elcsillapodott a vihar. Belekiáltott a hóhér és a vesztőhely. Mikola Istvánra is rákenték a rebellis nevet. Pedig a mit vétett, ma még fecsegésszámba se vennék a hatalmasak. Lehetett is szegény, jámbor kálvinista tanárnak Rév-Komárom városában, a vár ágyuinak és katonáinak torkában rebelliót csinálni! De azért törvényt láttak fölötte s egy barátjával Zsarnóczay Istvánnal együtt az ő feje is hóhér bárdja alá került.

Vértanuságot szenvedtek. Nem Martinovicsékkal együtt végezték ki őket, hanem sokkal később. Azért történetünk alig tud róluk valamit, vagy épen semmit. Érdemes volna a feledés mohából kitisztitani emléküket. Ime, egyik a nagy költő édes apjának volt középiskolai tanitója!

Vége volt a gimnáziumi tanulásnak, vége a diákéletnek. Most már az életpálya tudományáról kellett gondoskodni. Vajjon mi legyen a Jóska fiuból? 1800-ik év őszén hagyta el az iskolát, most már csaknem 19 éves kamasz. A gyermekek, a kis testvérkék szaporodnak, a családi vagyon nem nagy.

Gazda legyen? Akkor léhütő lesz és szegény. Osztály.

Digitized by Google

része kicsiny, nem érdemes annak élni. De hiszen, mig apja él: meg se kaphatja osztályrészét.

Pap legyen? Ez bizony lehetne. A papok mindenütt megélnek gondtalanul. De akkor el kell mennie Pápára vagy Debreczenbe teológusnak s meg kell tanulni zsidóul is. Ő pedig zsidóul meg nem tanul.

Katona legyen? Hiszen öldöklő háboru folyik s Napoleon megesz minden ellenséget. Nem is nősülhet. A Jókay-nemzetségnek magva szakad. S azután ha katonává lesz, németté kell lenni. Ő pedig németté nem lesz, inkább fölakasztja magát.

Hát mi legyen? Doktor, inzsellér, ügyvéd, tisztviselő?

Nini, az ügyvédség. Ügyvéd még ugy se volt soha a Jókay-családban. S aztán, a ki már ügyvéd: az jogtudós s a ki jogtudós: az már lehet tisztviselő is, sőt még alispán is, vármegye követe is.

Tegyünk pontot ide. Ne tünődjünk tovább. A Jóskából ügyvéd lesz.

Ehhez nem kell tovább az iskolákban se tanulni. Elmegy patvariára, azután juratériára, azután leteszi a czenzurát, megkapja a diplomát, ott telepedik le, a hol akar. A milyen derék fiu, még valamelyik uradalom is kapva-kap rajta.

Bizony akkor, a ki jogász akart lenni: annak nem kellett mindenféle akadémiákra és egyetemekre járni, az egyetemeket kerülgetni, a kávéházakban dőzsölni, a pénzt hiába költeni s a sok haszontalan rigorózumot kiállani. E helyett elment patvaristának s a gyakorlatból tanulta meg a tudományát. Ugy se ér az olyan

Digitized by Google

ügyvéd semmit, a ki tudós, de elveszti a pert. Az az igazi ügyvéd, a ki akár tudós, akár nem, megnyeri a pert.

Volt Jókay Sámuel uramnak egy jó ismerőse Hont vármegyében. Névszerint Balogi Baloghy János, hires nemzetség ivadéka. Ősei már a tatárfutáskor is ott vitézkedtek IV. Béla királyunk oldalán. Azóta mindig előkelők, mindig vezető emberek. Baloghy János maga is szolgabiró, ott lakik Kis-Kereskényben. Nagy birtoka. Felesége is nagy származás. Géczy Anna, a hires Garamszegi Géczyekből. Hatalmas rokonsága. Ha ez maga mellé veszi a Jóska gyereket patvaristának: minden megvan nyerve.

Maga mellé is vette szivesen. Igy lett és itt lett Jókay József patvarista.

Mi az a patvarista? Nehéz dolog ezt ma élő embernek megmagyarázni. Ma ügyvédbojtárnak, joggyakornoknak, ügyvédjelöltnek nevezik a patvaristát, de a mai még se az, a mi a régi. A mait már tekintetes urnak nevezik a tisztességtudó falusiak s nagyságos urnak a cselédek, viczék, czigányok, korcsmabeli ételés italhordók a szerint, a hogy a borravalóval győzi. A réginek pedig az volt a becsületes neve: audiat vagy ipse. Audiat azt teszi magyarul: hallja kend; — ipse pedig azt teszi: maga tökfilkó! Ne méltóztassék ezt szolgai hűségü fordításnak tekinteni. Szótárban más értelme van a szónak, mint az életben. Én az életben való értelmét nyujtom.

Az emberek sokat törték a fejüket hajdan a fölött,

Digitized by Google

mi az a patvarista, honnan származik s eredetileg mit értettek alatta?

Természetesen abból a szóból származik: patvaria. Pajkos nyelvtudósok azt állitják, hogy ez latin szó. Ebből származik: pati varia, — a mi magyarul azt jelenti: el kell türni, szenvedni sok mindenfélét. Pedig hát ez mind nem igaz.

Patvar: jó régi keletü magyar szó. Annyit jelent, hogy pöröl, vitáz, mocskolódik, indulatoskodik valaki. Vagy legalább ugy mutatja. Különösen patvarkodik a kan pulyka meg az óriási füles bagoly. Kivált a kan pulyka, mikor a nőstényét félti. Farkát lobogóvá teszi, vörös tokáját felfujja, szárnyával a gyepet söpri, nagyokat kurrog s büszke léptekkel és mérges tekintettel hivja bajra az idegent. Ez a tünemény a patvar. Ézért hivjuk a pereskedést, czivakodást patvarnak, a perkészitő ügyvédi és birói műhelyt patvariának s az ott szorgalmatoskodó ifjut patvaristának.

Mindez azonban csak elmélkedés és tudákosság. Hogy mit jelent igazán a patvarista szó és tisztség: azt csak Jókay József példájából tudjuk meg igazán.

Baloghy János szolgabiró ur erős fejü, nevezetes ember volt Hont vármegyében. A mit az is bizonyit, hogy az ő fiából lett ott utóbb az alispán is. Véleménye szentirás volt. De nem dolgozott soha semmit. Ő csupán judlium volt, dolgozzék a jurasszor, a patvarista és a kanczellista. A patvaristát nem tanitotta semmire, de azt megkivánta tőle, hogy a Corpus Jurist, a Tripartiumot és a Decisiokat megtanulja könyv nél-

Digitized by Google

kül. Igaz, hogy ezekben a könyvekben sok olyan dolog van, a mit a fiatal elme épen nem tud megérteni. Ezt azután szivesen megmagyarázta, de csak pipaszó mellett, asztal mellett és csak akkor, ha előbb valaki dühbe hozta s arra a dologra terelte át a vitát.

Mulhatlanul megkövetelte, hogy az Audiát ilyenkor minden szavára figyeljen s minden bölcseségét lelkébe vésse, de azért, ha az Audiát nagyon figyelt, mindig rámordult, hogy az Ipse mit tátja a száját?

Afféle kodexek, mint a maiak, természetesen még nem voltak száz év előtt. A mindenféle perrendtartásnak, ügyviteli szabályzatnak és szolgálati utasitásoknak hirét se hallotta senki. A patvaristának saját ereje szerint kellett dolgozni s nem a paragrafusok szerint. Józan észre kellett törekednie s nem statisztikára. Szakértőre semmit se bizhatott, mert akkor még a dologkerülés intézménye, a szakértőség, nem volt a világon. A mely biró vagy ügyvéd valamely vitás ügyben dolgozott: azt az ügyet neki kellett ismerni. Arra az ostobaságra akkor még nem emelkedett az emberiség, hogy a szakértő ismerje meg az ügyet, de a biró itélje meg.

Volt Baloghy János szolgabiró urnak egy csomó kutyabőrös könyve. Fóliántok, vaskosak, latin nyelven irvák. Ezekben nagy családok nagy és nevezetes pöreit irták meg. Benne voltak az akciók, czitatóriálisok, leváták, mandátumok, replikák, duplikák, triplikák, inquizicziók, punkta deutrik, deliberátumok, judiczium-ok, deczeziók szórul-szóra. Ezeket odaadta a Jóska

Digitized by Google

patvaristának olvasgatni. Ezekből aztán meg lehetett tanulni: mi a lex, mi a jus, mi a constitutio, mi az institutum? Különösen meg lehetett tanulni, mi a procedura? Legjobban meg lehetett tanulni, mi a prudens judicis arbitrium, a bíró bölcs belátása, a mi nélkül nincs igazság s a mi ha hiányzik: tűzbe kell hányni minden törvényt.

Jókay Józsefnek jó feje volt, áhitatos tisztelettel és hálás szivvel fogadott minden jó szót és minden rossz szót, megtanult latinul s megtanulta a just.

De hát hogy élt?

Élete rendes volt. A milyen szokott lenni a patvaristáé. Ott evett a princzipális asztalánál. Összebarátkozott a gyerekekkel. A pecsenyénél nem kellett az asztal mellől fölkelnie, sőt inkább a pecsenyét ő neki kellett kaszabolnia. Hontban rossz francziasággal trancsérozásnak nevezték ezt a műveletet. Okos patvarista kell hozzá. A jó kaszabolás nehezebb mesterség, mint a Corpus Jurist és a Tripartitumot megtanulni. Hatalmas boncztani ismeretek nélkül lehetetlen. A csirkét, ludat, pulykát, fáczánt, malaczot, a mint szép pirosan, illatosan, ropogósan és forrón sütve a kaszaboló fatálczán behozta a huszár; tizenháromfelé gyönyörüen szét kellett vágni. Külön a háta, külön a czombja, czombja töve, külön a püspök-falatja, szárnya, szárnya töve, nyaka, feje. A forgókat sohase volt szabad eltéveszteni. A gyöngéd, finom szeleteket marczangolni nem volt szabad. Ez az étvágyat rontotta volna. Az egész étkező társaság oda nézett a patvarista kezére.

Digitized by Google

Kiváltképen a tekintetes asszony, Géczy Anna uraszszony. Ha hibát vett észre: ugy villogott a szeme, mint a baziliskusé. Nem hiába volt egyenes unokaöcscse a hires lőcsei fehér asszonynak, Géczy Juliánnának, a kiről utóbb hires regényt is irt a patvarista hires költő fia.

De mindez még csak fele volt vagy fele se volt a kaszabolásnak. A szeleteket kétágu villával át kellett rakni a hosszukás pecsenyés-tálra, még pedig mindegyiket a maga helyére. Oly szépen és rendszeresen, hogy megint egész legyen a lud, pulyka és fáczán. Mintha kést sohase látott volna. Nem volt szabad azon látszani semmiféle metszésnek. A Jóska patvarista oly tökéletességre vitte ezt a tudományt, még a czimeres fejét is oly szépen oda tette a maga helyére, hogy bizonyosan kukorikolt volna a pecsenye, ha már meg nem sült volna.

Eljárt az esküdttel ide-oda idézni, kézbesiteni, inteni, tiltani, ellentmondani. Eljárt a princzipálissal megyegyülésre, vadászatra, repoziczióra, határjárásra, uri székekre. Tanácskozott a perlekedőkkel, kibékitette a czivakodókat. A mikor a csavargók, verekedők, czigányok, vásári orvok s egyéb gézenguzok megkapták a tizenkét vagy huszonöt botot, neki kellett szorgalmasan számlálni az ütéseket. Több se legyen, kevesebb se legyen a mogyorófa. Ezt utálta legjobban. Megtanulta a fogalmazást, elsajátitotta a dikasztériális irásmódot, a melyet a literátus ember jól megértsen, de senki más sehogy meg ne értsen. A mindenféle tekintetes

Digitized by Google

és nagyságos, nagy- és főméltóságu hatóságok és bíróságok nyelve akkor is ép oly bolond volt, mint most. Csakhogy latinul volt s nem magyarul.

Mindez ugyan jó lett volna, ha ugyan a lakása is jó lett volna.

A földbe vájt odutól kezdve a budai királyi várpalotáig minden lakásban kinlódás nélkül el lehet tanyázni; — csak az a kérdés, kik és mik a lakótársak és a hálótársak.

A kis-kereskényi urikastély nem nagy terjedelmü volt s a patvarista számára épen nem volt benne szoba. De nem volt a hajdu számára se. Ennélfogva tisztán állt a világ előtt, hogy a patvaristának és a hajdunak valahol másutt kellett lakni.

Az öreg béresnek se volt szobája, se a kastélyban, se másutt. Az öreg béres pedig fontos személy. Ő tartja számon a többi bérest s az összes ökröket. Neki tehát tisztes lakásának kell lenni — a hol vele együtt elférjen a felesége is.

Hát a kotlós tyukokkal mi történjék? A többi tyuk ugyan estére kelve elül ide-amoda, szederfák tetejére, szekéroldalra, de a kotlós-tyuk ezt nem teheti. Neki csöndes hely kell. Rostából készült enyhe fészek. Félhomály és gondos ellátás. Időnként meg kell etetni, itatni, sétára és társalgásra a szobába kiereszteni, a tojásokat addig is meleg ruhával betakarni. Szóval, szoba kell neki is.

Volt az udvarban rongyos kis épület is. Külön álló. Két szoba s kis tüzelő konyha volt benne. Az egyik

Digitized by Google

szoba kellett mosó-szobának, mángorlónak, teregetőnek, szárogatónak, vasalónak. Ilyen zajos helyre se a patvaristát, se a kotlós-tyukokat betenni nem lehetett. A másik szoba üres volt. A gondviselés szava arra intett tehát, hogy a patvaristát, a hajdut, az öreg bérest feleségestül s a kotlós-tyukokat ide kell behelyezni.

A jó urasszony a gondviselés intését megfogadta.

Jókay József százszor elbeszélte későbbi élete folyamán, miként lakott ő hajduval, öreg béressel és tyukokkal egy szobában. Hitték is neki, nem is.

Azonban a tyuknak illata is van s az az illat lényegesen különbözik a rózsától, ibolyától, gyöngyvirágtól. Nem is szenvedheti minden ember. A patvarista ugyan el tudta türni, mert neki mindent el kellett türni, minthogy nagy jövőjének ragyogó arczában találhatott vigasztalást. De az öreg béresné nem tudta eltürni, az ő jövendője már nem volt oly ragyogó, neki a jelenre is gondolnia kellett.

Okos asszony volt. Ugy gondolkodott, hogy a tyuk erős illatát még erősebb, még keserübb illattal kell elüzni. Talált ki erre nézve czélra vezető füstölőt.

Előszedte a kapczafoszlányokat.

Urnők, bájos kisasszonyok akkor fehér pamutból szőtt-font-kötött harisnyákat viseltek. A harisnya ugyan kényes és csiklandós dolog s fontos is. A világ ura, a büszke angol-nemzet, ha valakit igazán meg akar becsülni, harisnyát ad neki emlékül, sőt még annak is csak a kötőjét. De azért a harisnyát is utóbb csak

Digitized by Google

elnyüvik, foszlánnyá taposssák a bájos lábacskák s akkor azt is kapczarongynak nevezi paraszt-észszel a falusi nép.

Nos hát efféle foszlányt szedett nyalábra a jó öreg béresné; vas-serpenyőbe izzó parázsra tette s igy füstölte ki esténkint a szobát, igy üzte ki belőle a tyukbüzt is, a szunyogot is. Ha valaki a tyukillat miatt hasra nem esett, az bizonyára a kapczafüst miatt hanyatt esett.

Hát ez is a patvaristasághoz tartozott. A Jóska diák nem is tudta sokáig kiállani. Az 1801-ik év nyarán, aratás idején, haza ment Ó-Gyallára szüleihez, de már augusztus első napján megint ujra patvariára ment s megint Hont vármegyébe.

Nem kell ám azt gondolni, hogy Jókay Sámuel uram, az apa, valami szelid természetü, enyhe vérüt jámbor princzipálist keresett Jóska fia számára. Sőt ellenkezőleg. Mert, hogy az akkori idők szokása szerint ő kereste s nem maga a fiu, szentül bizonyos.

A fiu jámbor, gyöngéd, csaknem lányos természetü olvadó lelkü fiu volt, olyan volt nevelése is a szülői háznál. A szülők tisztelete a Tizparancsolat szigorával volt valódi erkölcse a családi életnek. Csaknem oly erős volt az öregek és az előljárók iránti tisztelet, Deákról szóló műveimben valahol leirom, miként nevelődtek hajdan a kálvinista nemes családok gyermekei. A vallásos áhitat fejlesztése is fődolog volt. A templomba járást gyakorolták, a Zsoltárok, Dicséretek és Halotti Énekek szövegét és zenéjét tudni kellett. Hübner

Digitized by Google

szent történeteit minden gyermek ismerte. A reggeli és estéli imádság s az asztali áldás soha el nem maradhatott. Rövidek és szépek voltak az imák és áldások. A Jóska volt a gyerekek közt a legelső és legnagyobb. Az asztal mellett, mielőtt leültek volna, neki kellett összetett kézzel az imát elmondani.

Jövel Jézus! Légy vendégünk,
A mit adtál, áldd meg, kérünk! Ámen!

S a mikor vége lett az étkezésnek: akkor is ő végezte fölállva a hálaadó imát.

A ki enni, inni adott:
Annak neve legyen áldott! Ámen!

Az Ámент mindenki vele mondta. Azután köszönet és kézcsók s a jó egészség kivánása a szülőknél.

Az öregek szavába vágni, velük feleselni, kérdezetlenül egy szót is szólni sehogy se volt szabad. Ép oly tilalmas volt ugrálni, féllábon biczegni, torzképet vágni, szájat tátani, fésületlen lenni, nyelvet öltögetni, tükörbe nézelődni, macskát boszantani, kisebb testvérekkel gunyolódni. A gyermeknevelésnek ezer szabálya volt, melynek századrésze se volt soha megirva, de a melyet azért a gondos szülők pontosan alkalmaztak.

A főszabály pedig végre is az volt, hogy a gyermeket se az apjának, se az anyjának soha semmiben elkényeztetni nem szabad. Az apa sohase legyen érzelgős, hanem mindig kemény, de az anya se ejtsen soha könnyet a gyermek előtt.

Digitized by Google

III.

(Még keményebb princzipálisa akad. — Nyáregyházi Nyáry Ignácz. — Ujabb hálótársai: csőbőrből vederbe. — Furulyaszóval csillapítja a világot. — 1808-ban megy Pestre. — Alakja, arcza, a Jókayak színe. — Nem tudott táncolni. — Apja pénzügyi elvei. — Hét forintból vesz kardot s él egy esztendeig. — Zsebórájának története és mivolta. — Ügyvéd lesz és a vármegye tisztelethelí fiskusa. — Komárom várának épitése.)

Ilyen volt a száz év előtti kor szelleme s ez teljesen összeillett a Jóska gyerek gyöngéd, szelid természetével. S azért egészen természetesnek tartotta, hogy apja még keményebb princzipálist keres a számára, mint a milyen Baloghy János szolgabiró volt.

Talált is. S a kit talált: az senkise volt más, mint Nyáregyházi Nyáry Ignácz uram, Hont vármegyének táblabirája s már ekkor egyuttal főszolgabirája.

Kárpáthy Zoltán czimü regényében a nagy költő leir egy vaskos lelkü, kemény, szilaj, zajos modoru septemvirt, a ki szintén tartott maga mellett ifjakat, jurátusokat. De ez a septemvir minden érdekessége mellett is közlékeny és vidám természetü princzipális volt. Ilyen princzipális volt Nyáry Ignácz uram is ama septemvir közlékenysége és vidámsága nélkül. Csak kemény ember volt és csak fanyar lélek az ifjakhoz.

Ebből a családból az utolsó században csak ketten jutottak országos hirre-névre. Az egyik Nyáry Pál, Pest vármegye hires alispánja és követe. A másik báró Nyáry Albert, tudós, főrendü, iró és történetbuvár. A honti főszolgabiró még nem volt főrendü, fia, Antal

Digitized by Google

szerezte a bárósságot s báró Nyáry Albert már unokája a főszolgabirónak.

Ő volt hát Jókay József princzipálisa. Varsányban lakott, nagybirtoku, büszke ur volt, felesége is nagy család: Tihanyi Róza. Ő mellette kiállta sorsát Jókay József több mint másfél évig. Ő is Varsányban lakott természetesen, a hol princzipálisa. Valami Csuda nevü pusztája van valahol a varsányi határnak. A jámbor patvarista erre nagy sétákat szokott tenni. Egyik sétája alkalmával itt valami furcsa kalandja is volt. Emlékszem, ezt apám nekem elbeszélte, magától Jókay Józseftől hallotta, de a részletekre most már sehogy se tudok visszaemlékezni.

Itt is sok jogi és gyakorlati tudományra tett szert az ifju. Hanem lakásával itt is paczkázott vele végzete és princzipálisa. Lakása itt se volt különb, mint Kis-Kereskényben. A kastélyban itt se került számára szoba. Itt is külön álló vityillóra szorult s itt is voltak szobabeli társai. S nem is hajdu és öregbéres, hanem közönséges béres és kocsis. A kotlós tyukok s a tyuk- és kapczaillatok ugyan innen elmaradtak, de azok helyett ott volt három kis gyermek, a kocsis és béres porontyai.

Hát hiszen apró gyermekekkel egy szobában hálni nem nagy dolog. Fiatal ember egész nap fut, fárad, tanul, dolgozik, fejét töri, nagy sétákat végez: ha este leteszi a fejét nyomban elalszik s alszik reggelig, mint a kősó. A háztetőt elvihetik a feje fölül: akkor sem ébred föl. Kocsis, béres hortyogása, káromkodása annyi

Digitized by Google

se, mint a szellő fuvalma. Hát a katona? Vérben, fagyban, sárban, vizben, éhen-szomjan, szabad ég alatt! Mégis megvan. Nem ugy nevelte Jókay Sámuel uram a fiát, hogy ily apró kellemetlenség kedvét szegje, világba kergesse.

Hanem hát ott volt a három apróság, a három kis gyermek. Föl-fölébrednek, hol a hasuk fáj, hol a fejük fáj, hol fáznak, hol éheznek. Az egyik elkezd nyöszörögni, a másik már sir, a harmadik sivalkodik, ordit, mint ha nyuznák. Olyan hangverseny támad, hogy az ember szeretne előle a sötét erdőbe menekülni.

A patvarista gyöngéd, érzékeny idegzetü ifju volt. Az is fájt neki, ha madársirást hallott. Ha már gyermeksivalkodás ért füléhez: azt hitte, az a szegény teremtés iszonyu kinokat szenved s most mindjárt meghal. A gyermeksirást épen nem tudta elszivelni.

Mit csináljon? Miként meneküljön? Zord főnökének nem merte jelenteni; attól tartott, nyomban elküldi a patvariából. Egyébként pedig alkalmas lett volna helye. A gyermeket nem ápolhatta. Még egyet talán, de három kisdedet semmi esetre. Anyjuk ugyan eleget csititotta őket. De az örökös »csicsiba-bububa« is elvette az álmát. A kocsisnak, béresnek nem panaszkodhatott. Azok tudtak aludni mélységesen. Nem is pörlekedhetett velük. Az ő szemükben ő is csak olyan szegődvényes volt, mint közölük akárki. Sőt némileg le is nézték. Mert őnekik volt legalább rendes fizetésük. Gabona, készpénz, kalap, csizma s félévenként valami fizetés is. De neki még csak fejelés csizma se járt az uraságtól.

Digitized by Google

Mégis talált menedéket.

Ismerte a görögök mithológiáját s abban Orfeusz történetét. Orfeusz a maga lantjával meg tudta inditani a fenevadakat, a tigrist és oroszlánt s meg tudta mozditani még a köveket is. Igaz, hogy Orfeusz félisten volt s lantja volt, ő pedig se nem félisten, se lantja nincs. Csakhogy ő nem is tigriseket akar megjuhászitani s nem is köveket mozgatni, hanem csak siró porontyokat elhallgattatni. S ha lantja nincs is, de van furulyája.

Azaz csak volt. Gyermekkorában a nyájőrzőktől s egyik cselédjüktől megszerette s eltanulta a furulyázást. Addig gyakorolta, mig valamelyes tökéletességre tett szert ezzel a zenélő szerszámmal. Egyszerü, bús magyar népdalokra nagyon alkalmas ez. Nagy költő-fiának is volt zene-tehetsége. Ezt is apjától örökölte, mert hiszen ugy mellékesen apjában is mutatkozott ez.

Csakhogy utóbb a furulyát klárinéttal cserélte föl. Már Kis-Kereskényben megtörtént a csere, minthogy ott a hontmegyei fiatalság sokat évődött furulyája miatt. Hiszen a furulya csak juhásznak való, bojtárnak való, nem urnak való. Ki az ördög látott uriembert például dudálni? Igy vagyunk a furulyával is.

Varsányban már klárinétja volt. Ugy elfujdogálta ugy elbillegtette, mint akármelyik czigány. Kétségbeesésében, álmatlanságában e szerszámhoz folyamodott, ha mikor az apró porontyok nyavalyogtak. A siker váratlan volt és bámulatos. Alig nyikkant meg a klárinét, már elhallgatott a kölyök s ha lassan dudorászott a fülébe, egy-két pillantás mulva el is aludt.

Digitized by Google

Igy szerezte vissza éjszakai nyugodalmát.

Azt az időt, melyet Varsányban a Nyáry-háznál töltött, elveszett időnek nem tartotta. Volt kedve dolgozni is, tanulni is. Hont és Nógrád sok előkelő családjával megismerkedett. Az 1803-ik év tavaszán lépett ki a patvariából, hazament s most már jurátusnak kellett Pestre menni.

Május elején ment Pestre. Zsebje tele volt mindenféle jó iskolai és patvaristai bizonyitványnyal, de aztán egyébbel nem is. Volt azonban mégis öt forintja vagyis tizenöt huszasa. Édes anyjának tejből, vajból, tojásból álló kis takarékpénztára. Ezt az öt forintot elinduláskor titkon dugta a zsebébe.

— El ne járjon a szád, édes, kedves fiam, hogy van egy kis pénzed. Megbecsüld.

E szóból azt is érthette a fiu, hogy édes apjának meg ne mondja ezt az adományt. Nem is mondta meg.

Édes apja maga vitte kocsiján Pestre s ott Nagymuzsalyi Horváth Ferencznél helyezte el patvariára. Nem emlékszem már biztosan, királyi táblabiró volt-e az vagy tabuláris ügyvéd. Ugy rémlik előttem, utóbbi volt.

Szállásáról volt gondoskodás, élelmezése a főnöknél. Csak az volt a kérdés: lesz-e mentéje, kardja, költő pénze?

Huszonkét éves ifju volt már. Középtermetünél valamivel magasabb. Károly fia jobban ismerte, mint nagy költő fia. Károly valamivel tán magasabb volt mint a nagy költő. Károly fia, mikor kérdeztem tőle, milyen magas volt édes apjuk, azt felelte;

Digitized by Google

— Talán nem volt olyan magas, édes öcsém, mint én.

Ha oly magas volt is, mint nagy költő-fia, Móricz, már akkor is szép sudár alaku, jó növésü ifju volt. Bajusza már serkedezett. Szőke volt ő is, mint a Jókayak ez ága általában. Ismertem mind a két fiát és leányát. Ismertem Károly fia utáni összes unokáit s Eszter leánya után való unokáját is. Tehát nyolcz-kilencz Jókayt az ő véréből.

Egy dologban valamennyi hasonlit egymáshoz. A szemek alkata s az arcznak bőrszine teljesen egyenlő. Egyébként is hasonlitanak egymáshoz s az élénk figyelő első pillanatra látja, hogy egy család tagjai, egy vér szülöttei. Azok, kik házasság utján beléptek a családba, Jókay József óta nem tudtak változást előidézni az ivadékokon.

A szem s az arcznak bőrszine különösen sajátságos. Nagy, kék szemek, tiszta metszésüek, mélák és ábrándozók s tökéletesen szelid nézésüek. Könyezni ugyan egyiket se láttam, de haragudni egyszer-kétszer láttam. De nézésük még haragjukban is tökéletesen szelid. Furcsa, a mit mondok, de szentül hiszem, hogy a nagy költő és Károly bátyja s ennek Géza és Mór fia igazán haragudni vagy dühbe jönni teljes életében sohase tudott. Ha haragudtak is: haragjukban erősebb volt a bánat és keserüség, mint a harag. Az asszonyokat és leányokat nem ismerem annyira, ők talán jobban tudnak haragudni, ha ki nem kerülhetik. De ezt se tartom bizonyosnak.

Nagyon érdekes az arcznak bőrszine.

Digitized by Google

Valami fehér, gyöngéd, nemes, hamvas szin ez. Mint a gyermeké, mint a nemesebb fajta angoloké. Nem fakó, semmi mértékben se, hanem fehér, mintha a nap sugarainak sohase lett volna utjokban. A vér rózsaszine csak ritkán, csak vidám fölgerjedésben hajnalodik át rajta. A fehér embert, a fehér fajt erről a szinről nevezhették el. Volt egy házmesterném, az is Jókay-ivadék volt. Szegény sorsu, küzködött az élet viszontagságaival, nem is a legközelebbi rokonság; a Jókayak tökéletes arcza, szeme, természete s különösen szine rajta is megvolt. Élettörténete érdekes volt. Meg is irtam Házassági Viszontagságok czimü beszélyemben. A nagy olasz, spanyol, hollandi festők alig találták el ezt a szint. Csak Rafael tudta alkalmazni. A nagy költőnek megvolt ez a szine haláláig. Megvolt Kossuthnál is még kilenczven éves korában is. Nagyon megnéztem. A homlokon, az arczcsontok táján s az alsó ajak alatt különösen megvolt. Mintha nem kilenczven éves agg, hanem huszonöt éves ifju bőrszine lett volna.

Nos, hát sudár termetü, ugynevezett szép és derék ifju volt Jókay József. És jurátus! A tekintetes királyi itélő táblának hites jegyzője. 1803. évi május 10-én esküdött föl jurátusnak. Ettől kezdve bátran megjelenhetett a királyi személynök előtt. Ettől kezdve Státus volt ő is. Szabad belépése az országgyülésre. Csinálhatta ott az aurea popularis és a publicia opinio mozgalmait. Társaival szabadon tanácskozhatott az ország dolgairól. A nagy családok nagy peres titkai nem vol-

Digitized by Google

tak előle elzárva. Gyakran kegyetlen titkok voltak azok. Vértagadások, álorczásságok, szivtelen hatalmaskodások, asszonyi és udvari cselszövények. A nagy vagyon, a nagy uradalmak sokra csábitják a kis lelkeket. Jurátus társai pedig sokan voltak. Urak is, szegények is. Némely alkalommal hivatalosak voltak a nádorispán udvarába is. De csak ugy válogatva. Születés, vagyon, délczeg alak, tánczban és társalgásban való ügyességük szerint.

Jókay Józsefnek meg lett volna születése, neve, délczeg alakja, jeles értelmisége, de hiányzott a vagyon. Nem tudott francziául se. A német nyelvet is csak a komáromi keztyüs finomságával beszélte, a tánczért sem rajongott, komoly természete miatt.

Fia, a nagy költő tudott tánczolni. A toborzónak s a magyar fenséges palotás tánczcnak mozdulatait gyönyörüen birta. Mikor az ősi magyar zene feltámasztásán dolgoztam s Káldyt annak gyüjtésére és megtisztitására rávettem: akkor láttam utoljára tánczolni. Pedig jól elmult már akkor hatvan éves. Káldy korán elhalt kedves leányával járta, maga Káldy verte hozzá a kurucz zenét. Gyönyörü volt lépése, bokázója, testtartása. Nekünk, fiatalabbaknak akarta tán megmutatni a magyar tánczot fenségét.

Jókay József nem vehetett részt a nagy dáridókban, nem versenyezhetett a gazdag jurátusokkal. Ő szegény jurátus volt. Neki tanulnia kellett. Ha ösztöne nem parancsolta volna is: neki szerénynek, visszahuzódónak kellett lenni. Az ő számára nem volt készen az

Digitized by Google

élet otthonról szerencse vagy örökség gyanánt. Neki az életet magának kellett megállapitani.

Nézzük csak pénzügyi viszonyait. Szorosan összefüggenek e viszonyok azzal a nagy kérdéssel: lesz-e hát mentéje, kardja, költő pénze?

Édes apjától ugyan nem lesz.

Hatalmas elvei voltak Jókay Sámuel uramnak. Ezek közül néhányat megörökitett fia.

A mikor a Jóska gyerek diák volt: bizony nem egyszer volt gyürt-mart kalapja, kopott nyakkendője, foltos és pöcsétes dolmánya, feslésekre hajlandó lábbelije. Ha ilyenkor pénzt kért, apja röviden azt felelte:

— Ugy szép a diák, ha rongyos!

Most pedig jurátus korában, a mikor már nem diák volt, hanem jurátus, ha pénzt kért tőle, erre is volt felelete. De most már nem magyarul, hanem latinul, mert jurátushoz csak igy illett.

— Amice! Qui nescit pati, nescit dominari.

A mi magyarul ily módon hangzik:

— Barátocskám! A ki nem tud türni: nem tud mást legyürni.

Sok bölcseség és sok igazság van Jókay Sámuel uram e szavaiban. Hanem a hol a pénz hiányzik: ott a pénzt mégse pótolja semmiféle bölcseség és semmiféle igazság.

Hanem hát mégis adott pénzt a jurátusnak. Kardot, mentét ugyan nem vett, de adott két rénes forintot, hat ezüst huszast, a mi tészen ha felaprózzák öt váltó forintot, százhusz pengő krajczárt, háromszáz váltó

Digitized by Google

krajczárt, — a mi mostani pénzünk szerint négy koronát és husz fillért.

No most már mit csináljon a kezdő jurátus, fiatal uriember, Pestnek városában két pengő forinttal. Alig volt még jurátus a világon, a kit igy iktattak volna be diszes tisztségébe. De Jókay Sámuel uram szentül megnyugodott abban, hogy dolgát jál végezte. Felült kocsijára, rágyujtott pipájára s ugy elhajtott haza, Ó-Gyallára, csak ugy porzott.

— Édes anyjuk, a Józsi gyereket rendben hagytam Pesten.

De mit csinált hát a Józsi gyerek?

Mint afféle okos gyerek, a ki meg akar élni ebben a rongyos világban, először is megcsinálta a maga vagyoni mérlegét. Van édes anyjától öt forintja, édes apjától két forintja, ez a két összeg együttvéve hét forint.

Hogy a jurátusi esküt letette: erről meg kell szerezni a testimoniálist, magyarul a hivatalos bizonyitványt. Ennek ára egy forint. E fölött alkudozni nem lehet.

Kardot is kell neki vennie. Jurátus kard nélkül nem lehet. Fegyver is, ékszer is a kard, nemes ifjut illető disz. Kard nélkül szabólegénynek nézik, be se eresztik a királyi táblára. A tabuláris sessesióban éppen nincs helye kard nélkül. De e nélkül jurátus pajtásai se állnak vele szóba. A becsület és tekintély pedig mégis az első.

Elment a zsibvásárra. Hitvány aczélos kardot

Digitized by Google

szemelt ki magának, a melyik legolcsóbbnak látszott. Kötővel együtt hat forint volt az ára. Nem lehetett többet lealkudni, a kutyahitü görög nem adta olcsóbban. Meg kellett hát venni.

Maradt ekkor ime egyetlen egy forintja. Ez is csak ugy, hogy junius elején három éjjeli sürgős munkáért keresett egy forintot. Ez volt első keresete, mióta él.

Mi az az egy forint?

Urnak semmi, napszámnak és borravalónak elég, egyszeri jóllakás kitelik belőle. De hátha ebből, csupán csak ebből kell a reggelit és a vacsorát előteremteni kilencz hétig?

Jókay József azt beszélte, de föl is jegyezte, hogy kilencz hétig élt ebből az egy forintból. Ebédje volt ugyan a princzipálisánál, csakhogy az erős fiatalember reggel is, este is megkivánja a harapnivalót.

Mégis pénz az az egy forint. Csokonay, Petőfi gyakran hetekig se láttak egy forintot. Pedig ők dicsőségére váltak nemzetünknek s huszonkét éves korukban mégis nagyobb és hiresebb emberek voltak, mint az ó-gyallai jurátus.

Egy krajczár volt egy zsemlye. De nagy volt az a zsemlye, mint egy csupor. Akkor nappal sütöttek a a sütők, nem éjjel s délre lettek készen. A jurátus minden délután vett egy zsemlyét s kétfelé vágta. Felét elköltötte este, felét másnap reggel. Csak só jutott rá. Ivott rá Dunavizet s aludt vagy dolgozott utána jó kedvvel.

Csaknem ily szegényül folyt le az egész 1803-ik

Digitized by Google

esztendő. A javulás csak a következő évben állott be. De beállott. Az év első hónapjaiban már vagy ötven forintra rugott keresete.

No, jer hát most már mente! Nem is szürke, nem is fekete, hanem sötét violaszinü s ugyanolyan feszes zsinóros magyar nadrág. Nem is épen kis értékü. Harminczöt pengő forintba került. De meg is bámulták Ó-Gyallán mind az urak, atyafiak, a mikor hazament.

Kardra is jutott pénz. Tizenhárom forint. Ez már csinos kard volt, odaillett a jurátériára. Kalapot is szerzett. Jó lett volna Grassalkovich herczegnek is. Annak se volt különb, kilencz pengő forint volt az ára. Selyemből készült, gyönyörü bőrtokkal. Baj ne érje utban. El kell neki tartani öt-hat évig.

De zsebórára most se jutott pénz. Erre nem is volt szükség, apjától csakugyan kapott egyet ajándékba.

Ennek története van. Valami Klopovics György nevü jó barát és távoli rokon, vitéz katona szerezte ezt a hét éves háboruban csaknem ötven évvel ez ezelőtt. Levágott érte bizonyára egy burkus grófot s hadi zsákmányul foglalta el. Hazahozta s neki ajándékozta a jurátus öregapjának, Jókay II. Sámuelnek, ettől szállt édes apjára s most már szinte örökségszámba megy.

De nem olyan zsebóra volt ám, mint a mai. Nem kicsiny és nem lapos, hanem gömbölyü s oly nagy, mint egy jókora alma. Hiába: a hét éves háboruban az volt a divat még.

Azonban József ur, jurátus ur korában már csak-

Digitized by Google

ugyan nem az volt a divat. Száz év előtt már csak régiség gyanánt mutogatták az ily órákat, a jurátus pedig zsebjében hordozta.

E miatt sok gunyt és évelődést, sok pajzánkodást kellett eltürnie. Rossz néven se vette. Sőt egy elmés mondást föl is jegyzett. Az Orczy-kert akkor még nem volt katonai akadémia, hanem pusztaság volt, liget volt, uraságí birtok volt, rettenetes messzeségben a a várostól. A város ott végződött, a hol most a Kecskeméti-utcza végződik. Az Üllői-út nem utcza volt, hanem marhahajtó út, tele fűvel, labodával, homokkal és mérhetlen kátyukkal. Az Orczy-kertet Orczy József báró 1790-ben kezdte uri ligetté tenni. Megengedte, hogy az uri népek szabadon járhassanak benne. Tavat épitett és kutat ásott benne. Kutjának hires ivóvize volt. Ez volt a legjobb viz Pesten. Ezért a vizért a jurátások nyáron megszokták a ligetet s el-elmentek oda az éktelen messzeségben. Itt mondta egyszer valamelyik Ragályi nevü jurátus társa, József urnak:

— Eredj, Józsi, a fák közé, bujj el a sürübe, hogy senki se lásson s titkon nézd meg az órádon, hány az óra!

Igy csufolták ki gömbölyü zsebóráját. Az ily alaku zsebórát szokta a világ krumplinak nevezni.

— Miért nem ülteted el Józsi, azt az órát, lenne belőle egy szakasztó kosárral?

József ur maga mulatott legjobban az efféléken. Szorgalmas és komoly volt, tanult, eleven észszel figyelt a perekre, szivesen teljesitett minden munkát,

Digitized by Google

kapott is sok kiküldetést s megélt keresetéből rendesen. Nem szorult a szülői segitségre.

Végre 1806-ik évi junius 11-én letette az ügyvédi vizsgálatot s 22-én fölesküdött ügyvédnek. Vágya, törekvése teljesült. Ekkor volt 25 éves.

Most hát el kellett határoznia, mit csináljon, hova menjen, hol telepedjék le?

Mezei ügyvéd lenni nem akart. Nemes nagyravágyásának ez meg nem felelt volna. Az afféle ügyvédet nevezték csirkeprókátornak. Pör se sok volt. Zsidók még akkor alig voltak. Jobbágy dolgát urasági ügyvéd végezte. A büntető ügyekben a nemes vármegye gondoskodott a védelemről, vagy szóba sem állt a védővel.

Érseki, püspöki, káptalani fiskus nem lehetett. Ahhoz nagyon kálvinista volt.

Uradalmi fiskussá lenni szerencse dolga. Ha akad: akad. Azt az állást felhajszolni nem lehet.

Pedig mégis ehhez juthatott volna legelőször. Pesten megismerkedett Jankovich ügyvéddel. Egyszer-másszor dolgozott neki. Jankovich nagyon megkedvelte. Ez akkor a Károlyi-grófok jurium direktora, ügyigazgatója volt. Egy-két év előtt halt meg fiatalon urasága, gróf Károlyi József. Sok gyermek marad, fiak és leányok. Az ügyigazgató dolga nagyon megszaporodott, Jókay Józsefet hivta, édesgette magához adiunctusnak. Jó fizetéssel, bőséges ellátással.

A fiatal ügyvéd nem vállalkozott. A Károlyi-grófok uradalmai sokfelé feküdtek: Pest, Nyitra, Szabolcs,

Digitized by Google

Szatmár, Bereg, Csongrád vármegyékben. Örökös utazgatás lett volna élete. Messze esett volna Ó-Gyallától, szüleitől, testvéreitől, rokonaitól. Ezt nem akarta.

Megbánta utóbb, de későn. Azután meg elfelejtette.

Tabuláris ügyvéd se lehetett. Ahhoz fiatal volt még és süldő ügyvéd. De ehhez is nagy uri familiák bizalma kellett volna, ez pedig még hiányzott.

Nos hát, menjünk a vármegyére.

Első dolga volt ügyvédi oklevelét kihirdettetni a nemes vármegyén. Kihirdetés nélkül nem is ért volna semmit. A főispán rögtön kinevezte tiszti alügyésznek. Fizetése ugyan nem volt, de a vármegye mégis adott neki némi dolgot, árvaügyekben, urbéri, büntető, uriszéki és közigazgatási ügyekben. Valamit keresett, de azért nem ment be lakni Komáromba. Ó-Gyallán maradt a szülői háznál.

Igy telt el az 1807-iki és 1808-iki esztendő. Ez utóbbi évben már szaporodni kezdtek ügyei.

Folyt a világháboru. Nagy Napoleon, mint szilaj oroszlán száguldozta be győzhetlen hadaival Európát. A bécsi udvar arra a gondolatra jött, hogy Komárom várát jó lesz kibőviteni, erősebbé, tágabbá tenni. Ki tudja, mire lesz jó. Nem kell-e még odáig menekülni.

Addig még csak a régi vár állott fenn. Nem az, a mit most hivnak régi várnak, hanem annak csak egy része. A mostani belső vár, a mely legszélről áll keletfelé a Duna és Vág közti félszigeten. Elhatározták, hogy e mellé még uj várat épitenek nagyobbat, mint a régi.

Digitized by Google

1808-ban kezdték épiteni.

Ma a központi vár voltaképen három pavillonból áll. Egyik az Uj-pavillon, épült a mult század ötvenes éveiben. Másik az Ó-pavillon; — ezt épitették 1808-ban. A harmadik az ősi vár. Igy kell érteni a központi vár rendszerét. A komáromi szüz a most ugynevezett Ó-pavillon bástyafalán áll; — 1809-ben állitották oda.

A várépitéssel sok ügyvédi dolog is járt együtt. Városnak, vármegyének sok ügye volt vele. Kisajátitások, katonai foglalások, közmunkák, előfogatok. Az épités éveiben az uj tiszti fiskusnak több időt kellett Komáromban töltenie.

Irótollát azonban csakhamar a karddal kellett fölcserélnie!

IV.

(A nemesi fölkelés. — Jön Napoleon. — A nemességet kigunyolják. — Kik lehettek insurgensek? — Fegyver nincs. — Nemesek összeirása. — Jókay József hadnagygyá lesz. — A katonai oktatást megkezdik.)

Jött a nemesi fölkelés. Inzurgenssé kellett lenni, lóra szállni, hadba menni, tábori életet kezdeni.

Rohant előre Napoleon, mint a förgeteg. A hadsereg nem tudott előtte sehol megállani. Keserves tünődések után a bécsi kormány ráadta a fejét, hogy fegyverre szólitja a magyar nemességet. Rákóczi kuruczai támadjanak föl ismét, rozsdamarta fringiák ragyogjanak ujra s a nemesség szine-virága mutassa meg még egyszer ősei virtusát. Bizonyitsa be, a mit nagy költője zeng: nem szül gyáva nyulat Nubia párducza.

Digitized by Google

Jókay Józsefnek inzurgenssé kellett lenni.

Ha már a nagy költő apja inzurgens lett s Nagy Napoleon ellen harczolt, kell valamit mondanom az inzurgensekről. A mai világ ugy se tud róluk semmit. Csak az irástudók tudnak valamit, azok se sokat. Az utolsó inzurgensek történetét a magyar nemzet számára még eddig meg nem irta senki.

Furcsa ez! A kilenczszáz esztendős magyar nemesség utolsó haditénye. Az ősi erény utolsó fellobbanása. A fegyverviselő szabadság utolsó alkotmányos hadjárata. S száz év óta nem akadt történetirója. Nem akadt költője se, annál kevésbbé hősköltője. Ha Berzsenyi fönséges énekei nem szólnának róla: talán nyoma sem volna hatalmas irodalmunkban. Mint sötét éjben a villám villanása. Az alvó alig veszi észre. Talán fölébred egy pillanatra, aztán megint elalszik s a mikor fölkel, napi dolgát végzi, többé soha eszébe se jut.

Hogy lehet ez?

Nagy oka van.

A győri csatát elvesztettük. Megnyerte a diadalmas franczia hadsereg. A világverő nagy császár hadserege. A győri csatában ott volt, ott küzdött, ott vérzett az inzurgensek serege is. A csatát tehát ő is elvesztette..

De hát ő vesztette el?

Nem.

Az osztrák császár hadserege vesztette el. Ennek csak kis része, csak segitő csapata volt az inzurgensek serege. Osztrák volt a fővezér. Osztrák volt a

Digitized by Google

vezérkar. Osztrák volt a főhadsereg. Küzdött az is, de az inzurgens volt a vitézebb. A csata vesztével meghátrált az inzurgens is, de az osztrák hadsereg megfutott, lélekszakadásig futott s Győr várát is kardcsapás nélkül feladta.

Ez a történet a maga teljes igazságában.

Azonban a fölfegyverzett nemességet nem szerette, nem akarta a bécsi udvar. Magyar hadi lobogó, magyar tisztikar, magyar vezénylet, hadi dolgokra kész magyar nemzet! Mi ez? Hisz ez Rákóczi hadserege. Mentsen Isten ettől. Az inzurgensek fővezérét is, az ország nádorát, pedig osztrák főherczeg volt, az uj Rákóczinak csufolták a bécsi udvarban, a miért hogy szerette az inzurgens nemességet.

Elkészült a jelszó. Gyáva volt a fegyveres magyar nemesség. Megfutott az ellenség elől, mint a nyul. A magyar nemesség vesztette el a győri csatát, senki se más. Vers is szólt már róla, a melyet már idéztem:

Retirálj, retirálj!
Komáromig meg se állj!

A bécsi udvar divatja sokszor kelendő volt a mi országunkban is. Mágnások és főpapok, a kik az udvarral tartottak s mindazok, akiket szolgalelkeknek s tányérnyalóknak nevez a hazafi, mind az egész országban elterjesztették a csufságot. Nesze neked ősi nemesség! Nesze neked fölfegyverkezett magyar hadsereg Feküdjél le s többé föl se kelj! Aludjál el s többé föl se ébredj! Gyáva voltál, elfutottál!

Azután más idők jöttek. Lánglelkek, hazafi szivek,

Digitized by Google

egyenlőség, szabadság, testvériség szentháromságának oltárát akarták fölemelni. Volt a nemesek közt párt, mely a bécsi udvar sugalmaira ellenezte ezt. Nem akarta a törvény előtti egyenlőséget s a közteherviselést. Akkor meg még a lánglelkek, még a hazafi szivek is a csökönyös nemesség ellen fordultak. Még ők is azt kiáltották, a mit a bécsi udvar: aludjál ős nemes, föl se ébredj többé, emlékezzél Győrre, gyáva voltál, elfutottál.

Költők, történetirók meg se kisértették az igazságot felmutatni, a gyalázatot lemosni.

De mégis volt kettő. Nagy mind a kettő. Ők nem hallgattak. Az egyik Kisfaludy Sándor, a másik Jókai Mór. Amaz maga volt ott, emennek apja volt a hősi harczban.

Kisfaludy Sándor a nádorispán szavára irta meg az inzurgens nemesek csatájának történetét. De igazán megirta. Ki volt a hős, ki volt a gyáva, ki volt a verekedő, melyik volt a vert had, melyik futott, mind megirta.

Mi lett sorsa nagy művének?

Megsemmisitették, elsikkasztották, örökre elrejtették a bécsi hatalmasok a nagy művet. Az iró elvesztette az udvar kegyét, magát a nagy költőt is kizárták a nádorispán udvarából.

Maig se sikerült a művet megtalálni.

Jókai a »Névtelen vár« czimü regényében szolgáltat igazságot a fegyverre szállt nemességnek. Leirja harczait, megnevezi hőseit s édesbus szivével, napsugaras

Digitized by Google

költészetével aranyozza be a kilenczszáz éves nemesség utolsó daliás életét. Leirja a veszprémi, zalai, barsi, fejérmegyei inzurgensek vitézi harczait, leirja a többi vármegyékét is, csak Komárom vármegyéről hallgat. Csak édes jó apja szerepét hallgatja el.

Egészen még se hallgatja el. De csak ennyit ir róla:

— Retirálj, retirálj! . . . Gyermekkoromban sokszor hallottam ezt a gúnymarsot, a mivel apámat boszantották ifjabb ismerősei; ő is ott volt Győr alatt, mint hadnagy. Csak mosolygott a boszantásokra s nem mondta el senkinek, hogy mi történt Győr alatt. Csak annyit hallottam tőle, mint gyermek, hogy az ütközet tüzében egyszer a kapitánya elé állt s azt kérdezte tőle hogy hány óra? Abban a perczben jött egy golyó s azt mondta neki: utolsó óra! A kapitány halálra sebesülve rogyott össze. Apám akkor épen vőlegény volt. Ez a golyó neki volt szánva. Ha ez a véletlen nem jő közbe, most én se irom ezt a történetet.

Igy ir a nagy költő.

— Apám nem mondta el senkinek, hogy mi történt Győr alatt.

Elmondta. Sőt föl is jegyezgette ugy öregéből, nagyjából. A mi ő vele magával történt, arról nem hallgatott, de azzal nem is dicsekedett. Igaz, hogy a dicsekvés soha se volt természete.

A nagy költő hát téved, vagy elfelejtette, a mit kis korában hallott. Tizenkét éves volt, a mikor édes apja meghalt. Ezt az időt se töltötte mindig édes apja mellett. Ez idő alatt volt cseregyerek is Pozsonyban. Ten-

Digitized by Google

ger az, a mi ez életkorból a felnőtt, élemedett férfinak már soha se jut eszébe.

Az 1808-ik évi országgyülés rendelte el az utolsó nemesi fegyveres fölkelést. Rövid országgyülés, voltaképpen nem is foglalkozott egyébbel. Augusztus 28-ikára hivta össze s november 5-én már bezárta a király.

Inzurgens lett minden nemes 18 éves korától 50 éves koráig. Azonban minden családból csak egy ember.

A kinek három ezer forint jövedelme volt, egy lovast állitott saját költségén, a kinek csak ezer forint jövedelme volt, csak egy gyalogost. A ki vagyonos volt, de maga nem mehetett, köteles volt helyettest állitani a maga költségén.

Mentesek voltak a bénák, betegek, családfentartók, papok, tanitók és kiskoru árvák. De nem voltak mentesek a káptalanok, kanonokok, apátok, prépostok, javadalmas főesperesek, konventek, rendházak, birtokos zárdák. Állitaniok kellett inzurgenst, lovast, gyalogost.

A lovas inzurgens felszereléséhez kellett: ló, szerszám, nyereg, két pisztoly, kard, fokos, lőportartó. A gyalogos inzurgensnek kellett: puska, szurony, kard és lőportartó.

Sajátságos. A kinek szuronyos puskája van: minek annak a kard? Hiszen igazán verekedni egyikkel is lehet; igazán futni pedig egyikkel se lehet. El kell hányni mind a kettőt.

De hol vegyenek annyi fegyvert?

Ember és ló elég van. Kantár is akad, nyerget is lehet pótolni. Kengyelvasnak is jó a vasláncz, de hol az a sok puska, pisztoly és kard?

Digitized by Google

A bécsi kormány azt igérte, majd ő ád kölcsön. Össze is szedett mindenféle rozsdás, hasznavehetetlen puskát, dióverőt, pöstölyt, a melyet már az ócska vasas, az ószeres se használhatott semmire. El nem lehetett azt sütni a világért, adtak is hozzá olyan lőport, a mely láugra nem lobbant a kovács kohójában se. Inkább eloltotta a tüzet, semmint élesztette.

Kardot pedig semmilyent se adott. Minden tizedik inzurgensnek volt egy türhető puskája s minden ötvenediknek egy kardja. Utóbb se lett más fegyver, csak a fokos. Ez volt hajdan a kuruczok fegyvere is, ebből akadt egy-kettő minden háznál.

Fokos! Hát hiszen az is fegyver. Az ember körménél és fogánál, de meg talán a furkós botnál is különb fegyver. Hanem hát a franczia katonának volt puskája is, szuronya is, lőpora, golyója, pisztolya, kardja is és volt hatalmas ágyuja is száz számra. Ezek ellen mégis csak vékony fegyver a fokos.

Egyenruha nem volt, de napi zsold az volt. A lovasnak 16 krajczár, a gyalogosnak 12 krajczár. Igérték pengőben, adták kongóban s utóbb kongóban se. Tizenkét kongó krajczár a mai pénz szerint körülbelül tizenöt fillér. A csizmája is többet kopott naponként az inzurgensnek. Élelemről azonban embernek, lónak a nemes vármegye gondoskodott. Már a mennyire tudott.

A mint a vármegyék a törvényt deczemberben, januárban kihirdették: nyomban elkezdődött a hadi készülődés. Elmondom szépen miből állt ez.

A vármegyék megparancsolták a szolgabiráknak:

Digitized by Google

irják össze a fegyverfogható nemességet a tizennyolcz éves kortól az ötven éves korig.

Szép legény az ujoncz, ha már ötven éves! Mai napság átkozottul jámbor hadsereg lenne az, a melyben az idei korosztály is negyven-ötven éves emberekből, kopasz, szürkülő, görnyedt alakokból állana. No de ez mindegy. Igaz nemes meg nem öregszik. Aztán lesz közte fiatalabb is elég. Árpád apánk idejében lóra ült még a hatvan esztendős ember is. Mi se vagyunk alábbvalók.

Az inzurgens nemesek összeirása sok érdekes adomára nyujtott bőséges alkalmat.

Bizony akadtak negyven-ötven éves nemesek, a kik menekülni akartak a hadviseléstől. Egy Megyery nevü nemes, minden áron a csonkák-bénák közé akart állani, mivelhogy kis gyermek korában a malacz leharapta egyik fülét. Pedig oly erős volt, mint a bika. Egy másik, valami Barta nevü előállt, hogy ő is csonka, béna, mert hat ujja van a lábán. Mentségét nem fogadta el a vármegye, hiszen ő lábujjat még másnak is adhat kölcsön. Viszont kehes, göthös, vézna legények istenkedtek, hogy ők vitézek akarnak lenni, pedig hálni jár beléjük a lélek. Akadt nagy fejü, nagy bajuszu, nagy erejü nemes, a kinek nem volt egy lába se. Csodának született, de azért ugy ült a lovon, mint a czövek. Minden áron lovas inzurgens akart lenni.

Áprilisban, 1809-ben meglett az összeirás, a lajstromok beérkeztek a vármegyéhez. Jókay József épkézláb ember volt, szemre való, daliás alak, családi dolgaiban se volt akadály, ő bizony bekerült az összeirásba.

Digitized by Google

Következett a mustra. Ma ezt ujonczvizsgálatnak, avatásnak vagy szemlének neveznék. Akkor mustra volt a neve. Összehivták az összeirt nemességet s az alispán, megyei orvosok, felcserek, katonaviselt táblabirák, tisztek megszemlélték a nemes urakat: ki ép, ki nem: ki erős, ki nem: kinek van vagy kinek nincs belső baja, sérülése. Isten nyomorékját nem engedik csatába menni.

Ez is megtörtént, sőt május 5-én a tisztválasztás is megtörtént. Nemes ember nyakára tisztet kinevezni nem lehet. A tiszt parancsol, annak engedelmeskedni kell. Nemes ember pedig csak annak engedelmeskedik, annak fogad szót, a kit fölebbvalónak maga választ. A ki tetszik neki, megválasztja; — a kit megunt, elcsapja. Ez az igazság. Ez a szabadság.

Hát a katonai tudomány? Furcsa beszéd. Nem akadémiára mennek ők, hanem csatába. Ott pedig csak egy tudomány van: üsd nem apád. Ezt pedig minden nemes tudja. Egyébiránt ott van kezükben a vezényszó. Kinyomatta a vármegye. Ékes magyar beszéd, még kurucz öregapáink idejéből. Ha pedig még egyéb tudományra is szükség lesz: ott vannak a generális urak. Legyen eszük.

Gyalogszerre három kapitányság került ki a nemes vármegyéből. Egy-egy kapitányságra ezer-ezerkétszáz ember esett. Nagy szám. Komárom vármegye vagy nyolczvanadrésze az országnak. Ily arányban negyed millió emberből kellene állani az inzurgens seregnek. Ennyi katonája Napoleonnak sincs. Ki lehetne vele

Digitized by Google

verni Európát Európából. Azonban mégse igy áll a dolog egészen. Mosony vármegyében például az összes nemesség csak tizenkét főből áll, annak is fele gyermek, fele vén. Nem sokkal vagyunk különben Csongráddal, Békéssel s egyebekkel. Még se verjük hát ki Európát Európából.

Jókay Józsefet hadnagygyá választották. Kisebb tiszti állásra nem juthatott, hiszen oklevele volt, ügyvéd volt, vármegye fiskusa volt. Kapitánynyá se lehetett, mert annak már katonaviselt embernek illett lenni, Természetesen a kapitányt is ugy választották, mint a hadnagyot.

Első kapitánya Konkoly Thege Gedeon volt, a komárom-megyei családból. Ez már szolgált a hadseregnél is. Az ő századából csakhamar áthelyezték Laky András kapitány századába. Ez is komárom-megyei nemes volt, Laky Bálint fia. Konkoly kapitány rokona is volt, szivesen maradt volna az ő században is, de szivesen ment a másikba is. Különben Laky kapitány is katonaviselt ember.

Május 12-én tették le a zászló-esküt. Ó-Szőny alatt ütöttek tábort a három kapitányság összes szakaszai. Ott gyülekeztek a dunáninneniek, a túl-a-dunaiak s a csallóköziek. Ott már lettek törzstisztjeik is. Ott végezték be a mustrát. Ott már a dob is pergett, lobogó is lengett, nemzeti dal zengett. Szólt a vezényszó is, noha senki se tudta, mit értsen alatta, noha magyarul szólt. Hiszen még állni, még menni, fejet tartani, még kilépni sem tanitotta az uj inzurgens hadsereget senki.

Digitized by Google

A komárom-megyei inzurgensek még csak kaptak valamire való fegyvert. Ott volt a vár. Annak pinczéiben, raktáraiban sok ócska szerdék volt. Kinek puska jutott, kinek kard. Rozsda ette mind. Tiz vagy husz alabárd is akadt. Valamivel nagyobb, mint a bakteroké. Az aranyosi, ócsai nemes legények azt is elfogadták, ha már egyéb nem volt. Ludat fogni a mezőn jó lesz az alabárd is.

Még e nap estéjén bevezényelték a sereget Komáromba. Volt repülő hid a Dunán, könnyen ment az átkelés. A városi lakosságnál szállásolták el a legénységet. Volt lakoma, dinom-dánom. Bugyelláris tele, tarisznya tele, csak tegnapelőtt jöttünk hazulról. Selyem az élet, a tábori élet. Szinte azt hitte az inzurgens nemesség, hogy vármegyegyülésre jött, alispánt vagy követet választ.

No várj csak egy kissé inzurgens nemesség!

Május 3-dika pihenő nap lett volna, noha még ugyan semmit sem végeztünk. De azért a kokárdákat, szalagokat, tiszti jelvényeket rendbehoztuk, a süvegek mellé a bokrétákat odaerősitettük s dolmányt, nadrágot, csizmát végigvizsgáltunk: hol a feslés, hol a foszlás, hol az igazitani való. A kenőcsöket is megszereztük, hogy a csizmát ezentul ne szalmacsutakkal tisztitsuk, ne avas hájjal kenjük, de kenetlenül se hagyjuk.

Sok minden kell ahhoz, hogy az embernek született nyavalyás élő lényből katona legyen, de legelőször mégis azt kellene tudnia, miként álljon a két lábán,

Digitized by Google

ha már egy dülő földnyiről valami tizedest vagy őrmestert vagy tisztet vesz észre a határon. Hogyan tartsa kezét, fejét. Hogyan nézzen két szemével.

Mert a katonának nézése is más, szeme pillantása is más, mint a paraszté. A paraszt hol mosolyog, hol sunyit, hol alázatos a nézésével. A katonának mindezt nem szabad cselekednie. Neki ugy kell nézni, mint a sasnak, mint a kegyetlen párducznak, — fölemelt fővel, büszkén, vakmerőn.

Más szóval az a tanulság mindebből, hogy az ujonczot egy kissé tanitani, oktatni, gyakorolni is kellene, még ha inzurgens is, még ha ősnemes is. Attól se dőlne össze a világ, ha az inzurgenst egy kis fegyvert fogni, czélba lőni is tanitanák vagy mi. Hiszen végre is nem ürgét önteni megy az a nagy hadi nép, mint a czigánysereg, hanem világverő Napoleont akarja kikergetni a mi szép országunkból.

Belátták ezt a bölcs hadvezetők s azért el is határozták, hogy a következő napon, május 14-én, megkezdik az inzurgensek oktatását. Ki is rendelték őket jókor reggel csapatonként, kit a Rozália-térre, kit az ujfalusi mezőre, kit a Vághoz a szikes libalegelőre. Alig értek azonban oda, tisztek és altisztek alig káromkodták ki magukat, hát ime elhangzott a vezényszó: vissza a városba, kiki a maga tanyájára, szedje össze czókját-mókját mindenki, megyünk a csatába, háboruba, halálos vérontásra.

Valami közbejött.

Digitized by Google

V.

(Maséros a komáromi nemesség. — A fölkelő ujoncok s a világverő francsia. — Az abdai sánczok védelme. — Jókay József megbetegszik. — Siet Koronczóra. — A szarkavári libaháboru. — Mire jó az alabárd? — A szabadhegyi ágyuharcz. — A győri csata részleteiből. — Jókay József átmegy a győri fölkelőkhöz. — Apja egy szekér kalácsot visz a csatába.)

Lóhalálában hozta a futár a hadiparancsot, hogy a fölkelt nemesség ugy, a hogy van, siessen gyors menetben Győr alá, mivelhogy Napoleon generálisai szétverték a hadsereget s most János főherczeg a sereggel fut, a hogy tud, a franczia pedig jön utána, mint a felhő, mint a szélvész.

Előre, előre!

Megijedt talán az inzurgens? Dehogy ijedt. Hiszen éppen azt akarja, hogy valahára szeme közé nézzen az ellenségnek. Hogy a hadsereg fut, természetes. Hiszen német az istenadta. Egyébre ugy se való, csak futni. Majd az inzurgensek megkönyörülnek rajta s utját állják annak a veszekedett franczián.

Hát miért tagadnók? Igy gondolkodhatott az inzurgens. A ki még eddig vármegyéje határán kivül soha lábát ki nem tette. A ki nem ismerte a világot. Nem ismerte a tábori életet, a csaták természetét, a franczia vitézségét s a nagy császár lángeszét. Alig várta, hogy oda érjen az ellenség elé.

Május 14-én napszállta után az esti szürkületben indult el Komárom nemességének virága az ellenség ellen. Jókay József hadnagy uram már kissé világ-

Digitized by Google

látott ember s tanult ember is volt. Ő is természetesnek tartotta ezt a hadi marsot. Hiszen elvégre a franciát csakugyan meg kell verni.

Jó öreg este volt már, a kakas is megszólalt már egyszer, a mikor beértek Ácsra. Ács volt az első éjjeli szállás. Onnan másnap elértek Gönyőre. Ez volt a második éjjeli szállás. Harmadnapon, márczius 16-án értek Győr városába. Ott pedig már az ellenség előtt álltak.

Sebaj. Van még bölcseség a világon. A vezérek, hadvezetők csak belátják, hogy az inzurgensek igy nem mehetnek a csatába. Valami kis gyakorlat a fegyverrel való bánásban, valami kis elméleti és gyakorlati oktatás a menés, járás, sorakozás megkisértése s a dob- és trombitajelek megmagyarázása s a vezényszók alkalmazása csak meglesz előbb, semhogy a nemességet nyomban odatereljék a mészárszékre, az ágyuk torkába, a vértes lovasság rohamába.

Szentül hitték az inzurgensek, hogy másnap, május 17-én, már elkezdik velük az ujonczok rendes katonai oktatását. E helyett másnap, május 17-én kirendelték őket a győri hevenyészett tábori sánczok védelmére. Ezeket a kis Dunától kezdve Győrön felül nemrég hányták, az abdai határon délfelé s onnan keletre hajolva a város és a vár védelmére tervezték, — egyszer már a francziák át is törték s most a jó inzurgenseknek ezekbe kellett beleülniök s ezt kellett megvédeniök.

A kiknek kezében eddig fegyver nem volt, a kik ellen-

Digitized by Google

séget még nem láttak soha s a kiket még egyetlen órán át se oktattak ülni, állni, járni, sorakozni, fegyverrel bánni, dobszót, harsonát, vezénylő parancsot megérteni. A kiknek nincs egyenruhájuk, nincs kézifegyverük, nincs ágyujok, nincs lovasságuk, nincs hadban jártas tisztikaruk.

S a kikkel szemben ott áll a franczia hadsereg, Narbonne tábornok hadteste, a kit maga vezet Napoleon, a hadisten. Hajh, minő sereg. Ragyogó lovasság, vasban, diszben. Örökké diadalmas ezredek. Ágyuk végtelen sora. Julius Caesar veterán légiói, a büszke sas a sorok élén. A kik megjárták Egyiptomot s lenézték a háromezer éves gulákat. A kik vérpadra vitték a királyt s hazájuk ellenségeit szétverték, mint a polyvát. A marengói hősök. A kik előtt se a folyamok, se a szirtek nem tudtak akadályt alkotni. A kik előtt megfutott minden német, osztrák, burkus, angol, olasz s a világ minden nemzete. A ki ha lép: reng alatta a föld. A kinek szabadság a szivében, égő honszeretet egész élete.

S most vivj meg ezzel szegény magyar, a ki tegnap eresztetted el az eke szarvát. A kinek egyebe sincs már a világon, mint a keserü honszerelme.

Junius 7-ikeig oltalmazták a tábori sánczokat. Volt segitségök is, a győrmegyei inzurgens nemesség. Egyik nap Komárom, másik nap Győr. A szolgálat egyhuzamban mindig huszonnégy óráig tartott. Két vagy három izben más vármegye nemességét is oda rendelték. A fölváltás mindig kora hajnalban történt.

Digitized by Google

A törzskar bölcsesége mindig ugy határozott, hogy az inzurgens sohase aludja ki magát igazán.

Némi mulatsággal is járt ez a katonadolog.

A pihenő napon a városban volt elszállásolva a zászlóalj. Minden éjszaka éjfélkor ütötték meg a dobot fölkelésre, készenlétre, indulásra. A mikor a városi polgárság első álmát, legmélyebb álmát aludta. Nosza lett rémület a dobszó pergésére. Ugrott fel mindenki fekvő ágyából s azon pőrén, öltözetlenül futott ki az utczára. Tűz van, itt vannak a francziák! Oly tökéletesen csinálta ezt a hadvezér, hogy a mikor már utóbb igazán jöttek a francziák: a manó se hitte, a füle bojtját se mozditotta senki.

Jókay Józsefet junius elején áthelyezték Konkoly századából Laky András századába. Valami tiszthiány támadt itt. Laky egyik hadnagya megbetegedett, őt kellett pótolni. Jókay itt is szivesen szolgált, hadnagy bajtársaival, Zámory Károlylyal, Németh Péterrel itt is benső barátságban volt. Zámory Károly a Patkós-Teszéri Zámory családból való, Veszprém- és Komárom-megyében nagybirtokos, Németh Péter a noszlopi Németh nemzetségből eredett.

Uj százada junius 8-án azt a parancsolatot kapta, hogy vonuljon ki nyugot felé, az abdai sánczokon túl s Abda és Öttevény közt, egyik dombon foglaljon előőrsi állomást. Itt egészen huszonnégy óráig kellett előörsön állania.

Nem nagy sor, de Jókay József mindig emlékezett rá. Megbetegedett erősen.

Digitized by Google

Néha megbolondul junius is. A helyett, hogy meleget hozna, erős, északi zimankót, hideget és esőt hoz, förgeteget. Ilyen napja volt Jókaynak. Rövid, hitvány köpönyegje alig ért térdeig. Orditott a szél, zuhogott az eső, ázott egész nap. Árnyék, födél, menedék nem volt, átfázott kegyetlenül. Katonáit, őrállását el nem hagyhatta, mire a huszonnégy óra elmult, olyan bélgyuladást kapott, hogy eldült bele.

Jó kapitánya nem késlekedett, fölnyalábolta, talyigára tetette és beszállitotta Abdára a biróhoz, Fazekas Ferencz uramhoz s lelkére kötötte, hogy a hadnagy urat reggelre kigyógyitsa. Hát hiszen ennél semmi se könnyebb, biróné asszonyom tökéletesen ért az efféle nyavalyához. A hadnagy urat meleg ágyba fektette. Olyan ágyba, majd elveszett a dagadó párnák, dunnák, vánkosok közt. Födőt melegitett a hasára s mikor az nem akart hamarosan használni, forró téglát hasára is, lábához is s a mikor már ugy izzadt, mint a ló, olajos pálinkát a torkába. Ettől aztán vagy meggyógyu a beteg vagy a falat rágja. Természetesen meggyógyult. A hihetetlen hasfájások megszüntek, helyettük gonosz vérhas támadt. Ez se baj. Reszelt és piritott vadgesztenyefőzetből kell forró teát késziteni s óránként inni, elmulik majd az is. El is mult. A tudós doktorok elvesződtek volna a bajjal hetekig.

Apróságok ezek. Nem is mondanám el, ha nem a nagy költő apjával történtek volna. Mind hallotta ezeket gyermek korában a nagy költő s lángelméjének röpködése közben mind anyag volt ez gyönyörü elbeszéléseihez.

Digitized by Google

Mig Jókay József hadnagy uram a vadgesztenyeteát itta: az alatt századát elvezényelték valamerre Koronczó felé. Meghallotta ezt a hadnagy. Nosza ugrott ki az ágyból, magára hányta sörényen ruháit, megy a százada után. Ha elmaradna tőle: világ csufja lenne. Mit szólnának hozzá otthon? Olyan inzurgens, a ki elmarad a századától s azzal menti magát, hogy a hasa fájt, meg nem maradhatna a vármegyében. Hiába marasztotta őrnagyja is: ő megy.

Kapitánya jól tudta ezt, ismerte már természetét. Ott hagyta egyik lovát és lovászát számára, hogy a hadnagy, ha kedve kerekedik, gyorsan mehessen utána.

Sietett is. Este kilencz órakor indult el inasával korom sötétségben. Felhős volt az ég. Koronczó a városhoz Gyirmóton át jó tizenkét kilométer. Átkozott rossz volt az út, a sötétségben el is tévedtek, éjfél lett, mire a koronczói korcsmához értek. Ott pihenni, etetni kellett. Reggel odább sietett Tét felé. Ott se találta századát, hanem csak Konkoly Thege Gedeonét. Ott tudta meg, hogy az ő százada Szarkavár pusztán van, a Marczal folyó mellett. Junius 12-én csakugyan egyesülhetett századával.

Az ellenség, a franczia hadsereg ekkor már Pápa körül volt, alig egy napi katonajárásnyira. De nagyobb baj volt az, hogy Szarkaváron pénzért se és semmiért se lehetett ennivalót kapni, ő pedig a három-négy napi betegség, teaivás s éjjel-nappali csavargás után olyan éhes lett, mint a farkas. Szarkavár körül semmiféle

Digitized by Google

falu nincs. Rétek, kaszálók, lápok, nádasok, vetések mindenfelé. Mit csináljanak?

Tanácskozott tiszti szolgájával. Nemes gyerek volt az is, de vagyontalan. Hanem azért a fegyverkiosztásnál egy alabárd neki is jutott.

— Majd segitek én a dolgon, vitéz hadnagy uram!

Millió lud lakott azon a vidéken. A réteken, legelőkön, vetésekben száz számra legelésztek a ludfalkák. Nem őrizte őket senki. A Marczal még akkor nem volt szabályozva, völgye lápból, mocsári bozótból állott. Felnőtt itt a liba őrzés nélkül, költség nélkül. Aratás után a tarlókra vonultak ki a római Capitolium e hires madarai. A vidék népe szokta Pozsony és Bécs zsidóit eltartani ludpecsenyével. Volt hát lud elég.

Elment a tiszti szolga s alig mult el félóra, annyi ludat hozott, a mennyit elbirt. A félig szelid, félig vad állatok ugy összecsipkedték; kék lett, zöld lett egész teste. Ő tudta csak, az alabárd mirevaló. Nem a franczia'k, hanem a ludak ellen való. Mint a juhász kampós botja. De még annál is jobb. Az alabárd szakálla alá oda szorul a lud lába s oly szépen megáll, adta libája, mintha önkényt akarna az ember ölébe ülni.

Jókay Józsefnek uj századánál is volt egy Németh nevü hadnagy bajtársa. Ügyes szakács. Olyan gulyáshust készitett az anyányi libákból, hogy olyan jót nem ettek se azelőtt, se azóta.

A katonai élelmezés kérdése hát szerencsés megoldást nyert. Azonban jött a parancsolat: retirálni kell.

Szarkavárnál több század inzurgens jött össze. Ott

Digitized by Google

volt Komárom vármegye három százada, Vas vármegyének egész inzurgens gyalogsága s Veszprém vármegye inzurgens lovasságának egy szakasza.

Ez a lovasság már harczedzett legénység. Ezek már veteránok. Csak egy-két hetes lovasok, de már öt csatában vettek részt, Rádóczon, Szombathelyen, Karakón, Pápán, Takácsin. A karakói Marczal-hidnál öt-hat rohamot álltak ki. Most jöttek Pápa alól s Takácsiban is lovassági rohamot álltak. Fokos a fegyverük, kemény az arczuk; feje, válla, czombja csaknem mindegyiknek be van kötve. Ők már ismerősek a franczia lovassággal. Alig várják, hogy az aranyos, ezüstös, ragyogó vértesekkel találkozzanak. Ha ágyuja és gyalogsága nem lenne Napoleonnak, hanem csak lovassága: rég kiverték volna őt innen egymaguk.

A parancsolat ugy szólt, hogy megállás nélkül kell visszavonulni s Győrtől délkeletre a szabadhegyi halmokon kell megállni. Az út Koronczó, Ménfő, Csanak felé jó tizenöt kilométer hosszu. A hevenyészett inzurgens sereg megjárta ezt az utat egy hujjában. Fegyverét, podgyászát el nem hányta, ki nem dőlt belőlük egy legény se. Koronczón, Ménfőn még dalolt és hejjehujjázott is. Az igaz, hogy még nem látott francziát, pedig a franczia szintén jött utána hasonló gyorsasággal.

Ebben az utban a hátvédet Jókay József vezette. Az ő szakasza s a veszprémi lovasság képezte a hátvédet.

Déli tizenkét órára értek a szabadhegyi halmok tetejére. Négy órai kemény mars után jól esett, de szük-

Digitized by Google

séges is volt a pihenő. S azután a főzéshez kellett látni, tüzeket gerjeszteni, főzőedényeket rendbehozni, vizet teremteni. Akkor még a mindenféle konzerveket nem ismerte a világ s a katona nem hordott magával egész fegyvertárt és egész éléstárt. Kissé lassabban folyt a háboru, mint mai napság. Annyi élet, annyi öröm, annyi boldogság nem is pusztult el egy csatában, mint most.

Azonban alig telepednek le, alig veti meg hátát a mi hadnagyunk is egy törpe fának, hogy fáradt lábait kinyujthassa a gyepen: ime, megszólal az ágyu. Először kettő, azután tiz, azután meg több ágyudördülés. Hozza a vad hangot délnyugatról, Csanak felől a szellő.

Jókay Józsefhez épen oda lép kapitánya, Laky András. Kérdi a kapitányt megütközéssel:

— Mi ez, urambátyám?

— Hát, öcsém, a franczia köhög. Ő kezdte az ágyuzást. Benne vagyunk a csatában. Utánunk jött ám a nyomunkban folyton, azért kellett ugy sietnünk.

Jókay József csak elbámult a felvilágositáson. Hát most már csata volna? Hát mi Szarkavártól idáig már futottunk volna? Hiszen még szine világát se láttuk semmiféle francziának! Talán nem is igazi háboru ez!

Kedves jó hadnagy ur, — bizony háboru ez. Mikor az abdai biróné asszony a hadnagy urat ápolgatta s a mig a hadnagy ur sötét éjjel Koronczóra és Szarkavárra ment s a mig tiszti szolgája ludakat fogdosott: az alatt a franczia sereg hires Somlyó vára mellett átjött a Marczalon s Pápáig nyomult előre. Az alatt

Digitized by Google

elvesztettük a pápai csatát s elvesztettük tegnap a takácsi csatározást. Az alatt az osztrák hadsereg retirált szünetlenül. A komáromi inzurgensek ezt természetesen alig tudhatták. Őket, mint kiképzetlen ujonczokat, a leghátsó tartalékba vezényelték. Most is csak ott vannak. De most már a szabadhegyi halmokról belátják a sikot s a Rábavölgyet Győrig, Ikrényig, Gyirmótig s belátják a kis-baráti és nagy-baráti völgyeket tisztán s szemükkel látják, fülükkel hallják a valóságos csatát s eleven testükkel is érzik majd azt, mivelhogy ők maguk is belesodródnak egészen.

Ha ma nem, hát holnap.

A győri csata két egész nap tartott.

A győri csatát a maga teljességében elbeszélni nem akarom. Nem ide tartozik. Jókay József se vezére, se döntő hőse nem volt az inzurgens seregnek, se áldozata a csatának. Csak annyit beszélek el, a mennyi ő rá tartozik és a mennyiből meg lehet érteni az ő dolgát.

A franczia hadsereg Pápa felől jött. Utjának végső pontjául Győr várát és városát tüzte ki. A főuton jött tehát Takácsi és Téth felé. Előtte mindenütt az osztrák hadsereg erős hátrálásban. Az osztrák hadsereg utóvédét épen Takácsinál ugrasztotta meg a franczia.

A franczia fővezér biztosan számitott arra, hogy Győr előtt csata lesz. Várat és oly nagy várost csata nélkül feladni nem lehet. S aztán kardcsapás nélkül a dunai utat se szabad az ellenség számára átengedni. Az osztrák hadsereg erősitésére azért is rendelték az inzurgenseket, sőt azok hevenyészett komáromi csapatát is Győr alá.

Digitized by Google

Téthnél már kiterjeszkedett a franczia hadsereg. Balszárnya Rába-Szent-Miklóst, jobbszárnya Felpéczet érte. Lovasai szanaszét száguldoztak s örök harczban állottak az inzurgensek lovasaival. Az inzurgens lovasok játékot üzték a halállal.

Az első ágyuszó, mely Jókay József füleihez jutott, előőrsi csatározásból származott, mely junius 13-án folyt le. A franczia ágyuk még Ménfő és Gyirmóth körül álltak, a mi hadseregünk ágyui Csanak közelében a dombokon. Az első napon nem is történt egyéb veszedelem. A komáromi inzurgensekkel azt hitették el, hogy a mi ágyuink elnémitották a franczia ágyukat s a franczia sereg előcsapatait visszaszoritottuk Koronczó felé.

Meglehet: igy volt. Valószinü: nem igy volt. Valószinü, hogy a franczia had dereka még távol volt s azért vezére délután ütközetbe bocsátkozni nem akart.

Éjjel azonban nem volt pihenés. A francziák megtalálták a csanaki, kis-baráti és nagy-baráti szőlőkben az átvezető utakat s reggelre már fönt voltak a dombokon és hegyeken s az a völgy, mely előttük Szabadhegy, Kis-Barát és Nyúlfalu felé föltárult, mintha barátságos érzéssel vendégül hivta volna őket magához.

Gyönyörü szép nap volt junius 14-ike. Nem volt se hideg, se forró meleg. Verőfényben hullámoztak a napsugarak. Jókay József és tiszttársai és legényei már korán keltek, korán készen álltak. Semmi jele, semmi nyoma annak, hogy e szép nap véres csata napja lesz.

Jókay József és tiszttársai ugy hallották, hogy a

Digitized by Google

francziák csakugyan megszállták már a kis-baráti és nagy-baráti hegyeket. Szerették volna látni. Összebeszéltek tehát s elsétálgattak ugy reggeli kilencz óra körül vagy még előbb az ugynevezett templomhegyi kúpra s onnan a kis-megyeri buczkás dombokra. Szeretnének látni francziát.

Láttak is. Mulattak is rajta.

Nagy-Barát alatt eres, vizenyös rétek, legelők voltak. A Panzsó-ér lapályai. Tele legelésző luddal, mint tegnap, tegnapelőtt a Marczal melléke Szarkavár körül. Hát csak látják ám, a mint a franczia katonák egyesben, kettesben, apró csoportokban futkároznak ki Nagy-Barátból s fogdossák a ludakat ott a libalegelőn.

Adta francziái! Nem is épen rossz az izlésük. Ők is megkivánták a liba-gulyáshust. Ha olyan jó szerszámuk lett volna, mint Jókay hadnagy ur tiszti szolgájának: talán el is fogtak volna minden ludat. Hanem hát hiába. A szuronyos puska és a gyikleső még se alabárd.

Lehetetlen, hogy ma csata legyen. A világtörténelmet alkotó véres csaták mégse libakergetéssel kezdődnek.

Jókay Józsefnek furcsa ötlete támadt, a mint ott meglátta a libakergető francziákat.

— Bajtársak, én mégis szeretnék csatában venni részt. Sokat olvastam, sokat hallottam csatákról, szeretném én igazán látni: miből állanak. Minket komáromiakat ugy se eresztenek bele. Hiszen még arra se tanitottak, hogy a puskát miként fogjuk. A tusánál vagy a csövénél fogva is. Nekünk nem adnak más

Digitized by Google

dolgot, mint vagy előre vagy hátra futni. Mit szólnátok ahhoz, ha én átmennék a győri inzurgens atyafiakhoz? Nem vennétek rossz néven? Ők már kiképzett katonák. Őket már két hétig gyakorlatokon tanitották. Ők már csatát is álltak. Őket bizonyosan nem mellőzik. Szeretnék hozzájuk csatlakozni.

Hadnagy bajtársai jót nevettek rá.

— Eredj! Ugy se fogadnak be a győriek.

Köztük volt Gyimóthy Sándor hadnagy is, Vajda Ignácz kapitány vagy őrnagy segédtiszte. Ez a Vajda Ignácz katonaviselt ember volt, most a legerősebb győri inzurgens század parancsnoka. Közel 1400 legény volt századában.

Gyimóthy hadnagy kapott a beszéden. Rögtön ment századparancsnokához, jelentette Jókay szándékát s mire a tisztek visszasétáltak tanyájukra: Vajda Ignácz és Laky András kapitány urak már az egész áthelyezést nyélbeütötték, elvégezték.

Igy lett Jókay József győri inzurgenssé. A győri csata napján, de jókor reggel, a mikor még nem is álmodtak arról, hogy csata lesz.

Még az áldomását is megitták, noha ennek megint más a története.

Szegény, jó áldott édes anyja sokat siránkozott otthon, Ó-Gyallán. Elment a fia kegyetlen háboruba. Mi lesz vele? Bizonyára a gyilkos francziák kioltják életét. Azt se tudni: hol és mikor. Azt se tudni: hol hányják rá a földet. Ő, mint édes, jó anyja ott se lehet a temetésén.

Digitized by Google

Vagy talán megmarad, talán haza is jön, de bizonyosan csonkán, bénán, isten nyomorékja gyanánt. Se ügyvéd nem lehet, se vármegye fiskusa, se emberek szeme elé nem járulhat. Hiszen azt csak nem teheti, hogy őt sajnálgassák.

A nagy költő azt irja, hogy édes apja ekkor már vőlegény volt. Kételkedem benne. A nagy költő egy-két évben aligha nem tévedett. Édes anyját csak három év mulva vette feleségül édes apja. Olyan határozott, komoly és okos ember, mint Jókay József, csak nem várt volna három évig. Nem is disze az ifju vőlegénynek, ha éveken át mindig vőlegény és se nem legény, se nem férfi. Hanem az már igen is valószinü, hogy a szülők már tekintgettek jobbra-balra s hogy szemük már megakadt Pulay Márián is. Milyen jó lenne ez József fiuk menyasszonyának! A siránkozó édes anya bizonyára ilyes valamire is gondolt.

És biztatta férjét, Jókay Sámuel uramat.

— Ha apja volnék, ha férfi volnék, én bizony édes jó uram, fölkeresném a gyereket ott Győr körül. Nem engedném, hogy a francziák látatlanul pusztitsák el.

Eleintén meg se hallgatta ezt a beszédet Jókay Sámuel uram. De a mikor meghallotta, hogy a gyerek beteg s az abdai biróné asszony ápolgatja, mégis felelt neje szavaira.

— Mondasz valamit, édes anyjuk.

Egyéb se kellett. Nosza sietett most az anya a konyhába, éléskamrába. A kemencze tele lett kalácscsal és pecsenyével. Jókay Sámuel uram is befogatott s tele

Digitized by Google

rakta a kocsi derekát sonkával, kappannal, hasaszalonnával, gyürkés kenyérrel, turós-kapros lepénynyel és mindenféle fonatossal, pogácsával s töltött s töltetlen kalácscsal. Azt hitte a jó anya, hogy egy hónapig egyebet se eszik szerelmes fia, csak az édes anyja sültjét.

Ácson hált Jókay Sámuel uram, 13-án éjjel. Másnap kora hajnalban elindult s déli tiz órára már ott volt a szabadhegyi halmokon. A mikor a francziák a ludakat fogdosták, a mikor hadnagy fia átment a győri inzurgensekhez s a mikor épen meg akarták ülni áldomását: csak oda toppant ám Jókay Sámuel uram, a tele rakott kocsiderékkal.

Hajh, micsoda örömzsivaj támadt ebből. Minden tisztnek megunta már teste-lelke a liba-gulyáshust. Jeruzsálembe kivánkozott már tőle mindenki. Az a fölséges turós-kapros lepény, az omló-foszló bélü, illatos kalács! Eddig komisz prófunt, most pedig komáromi gyürkés-czipó buzalisztből. No gyere most franczia, a ki megteremtett erre a világra!

Jókay József uram ugyan a költőmesterséget nem tanulta, nem gyakorolta. Minő fejezetet, minő hősköltéményt irhatott volna édes anyja kapros lepényéről. De mégis följegyzett e dologról ennyit:

— Hát mintegy tiz óra tájban, 14-ik juniusban az én kedves édes atyám, a ki az én betegségemet meghallotta, oda jött kocsin hozzám s örült, hogy engemet már egészségben látott s én is örültem, hogy a jelenlevő ütközet előtt még egyszer édes atyám kezeit meg-

Digitized by Google

csókolhatom. Hozott turós lepényt és kalácsot is, a mi énnékem akkor igen jól esett, mert hatod naptól fogva egyebet nem ettem a liba-gulyáshusnál és prófuntnál.

Déli 12 óráig tartott az áldomás, lakoma és örvendezés. Déli 12 órakor Jókay Sámuel uram elbucsuzott, el is karikázott. Nem lehet ott baj, a hol ily jóizüen eszik a turós lepényt.

Hát hiszen nem is lett éppen nagy baj. Csak a parancsolat jött meg, hogy az inzurgens legénység álljon talpra s rögtön menjen a csatába.

Előre!

VI.

(Hogy kell megtölteni a puskát? — Milyen az az ágyutüz? — A futás. — Szabadhegyről kiverik a francziát. — A retirálás tovább tart. — Golyók kerülgetik Jókay Józsefet. — A Mészárosok utján. — A medvebőrös francziá lovasság rohama. — Az esti harangszó a csata után.)

Nyájas olvasóm ne képzeljen ám valami nagy handabandát, égszakadást, földindulást, hogy most már egyenesen belemegyünk a csata tüzébe.

Csak az történt egyelőre, hogy Vajda Ignácz parancsnok zászlóaljját a szabadhegyi dombokról elvezényelték dél felé, egy vizenyős völgybe s ott sorba állitották. Jókay József most már ennél a zászlóaljnál volt. A komáromi inzurgensekről nem is igen beszélünk ezentul.

Mikor a csatasor már szépen megvolt, akkor elhangzott a vezényszó:

— Vigyázz! Tölts!

Digitized by Google

Ez azt teszi, hogy a puskát meg kell tölteni, hogy ha jön az ellenség, rá lehessen lőni.

Az a puskatöltés pedig nem ugy történt ám akkor, mint most. Nem volt ám akkor hátultöltő puska, hanem előltöltő. Nem volt ám akkor kész töltény, hanem minden lövésnél magának a katonának kellett a töltényt készíteni. Nem volt ám akkor gyutű, gyutacs vagy gyujtó s egyéb efféle ördöngős masina. Hanem tűzköves volt a puska s valami afféle módon történt a gyilkos készülődés, mint a pipára gyujtás. Aczéllal, tűzkővel, szikrával. Csak épen a tapló hiányzott s az se egészen.

Tehát tölts!

Minden inzurgensnek nem volt puskája. Az volt a legszerencsésebb, a kinek nem volt. Az csak a kardját vagy a fokosát villogtatta az ellenség felé. Maga is jót nevetett rajta.

Azután sok inzurgensnek csak hazulról hozott puskája van. Egycsövü, könnyü, rövid készségek; csőszöktől, kerülőktől összeszedett rozsdás holmik. Ezekhez legalább értett a gazdájuk.

Hanem a katonapuska — az megint más.

Az inzurgens először is a puskatust lecsapta a földre. Azután belenézett a puskacsőbe: nem rakott-e az egér időközben fészket benne. Azután belefujt a csőbe keményen, mint a kürtbe szokás: vajjon szelel-e jól? Szelel.

No, most inzurgens, rántsd előre baloldaladról, rántsd hasadra a patrontáskát, vagy a tarisznyát. Ott van a lőpor. Vedd elő. Mérj ki magadnak egy töltésre valót

Digitized by Google

s töltsd bele lassan a puskacsőbe. Vigyázz, kezed ne reszkessen, könyököd valaki meg ne üsse s lőporod a földre ne hulljon vagy a szél azt el ne vigye. Rázd meg a puskát. Vonuljon le porod a cső fenekére.

Ha idáig eljutottál: vedd elő a fojtást. Kenderkócz, itatós papir, rongydarab: mindegy az. Csinálj belőle gömbölyeget s tedd a csőbe. Rántsd ki akkor helyéről a puskavesszőt, ha kegyetlenül nincs a fészkébe belerozsdásodva. S annak a vesszőnek a vastagabb végével szoritsd le a fojtást a lőporig. De jól lesulykold, jól lekalapáld, mert különben a lőpor szétveti a puskádat s téged menten agyonüt. Ha már ezt is elvégezted: végy ki ólomgolyót a táskából, azt is tedd a csőbe. Azután készits ujabb fojtást s azt is verd le a csőbe. De azt már valami nagyon erősen le ne verd. Ekkor a puskavesszőt tedd vissza ügyesen és gyorsan a maga helyére.

Most már meg van töltve a puska. A tapasztalatlan ember szentül azt hinné. Most már csak lőni kell. Hadd vessen bukfenczet a kutyafejü ellenség.

Pedig dehogy vagyunk készen. Most következik még a finomabb munka.

Most vizsgáld meg inzurgens a puskád ármányos masináját. Aczéla fényes-e, nem rozsdás-e, jól vág-e a kova, van-e az aczélon uj karczolás? Azután nézd meg a kovát: elég éles-e, elég nagy-e? Nézd meg csiptetőjét: erős-e, nem inog-e benne a kova? Minden esetre jól megvizsgáld a serpenyőt. Kicsillog-villog-e belőle a puskapor? Töltsd meg a serpenyőt is porral s a tűz-

Digitized by Google

lyukat mulhatlanul megtömd vele gondosan. Mert különben csütörtököt mond fegyvered.

Az ellenségtől ne félj. Emberséges ember az. Látja, hogy töltesz s megvárja békén, mikor végzed munkádat. Addig se ágyuütegei nem mozdulnak, se lovassága be nem kerit, se gyalogsága előre nem tör. Lovagias nép a franczia. Ha elunja a várakozást: még le is dől egyet aludni.

Igy volt a töltés abban az időben. Ma annyi idő alatt egy üteg ágyu elmegy fél kilométernyire, föláll, tölt s tüzel s halomra dönti az ellenfelet. A mig hajdan egy puskát megtöltött a katona.

De hát elvégre készen vagyunk. Nincs is egyéb hátra, csak kissé pipára gyujtunk. Nem kutya az ember hogy pipaszó nélkül menjen a csatába.

Vigyázz! Féljobb! Félbal! Előre! Elvezetik Vajda Ignácz győrmegyei inzurgenseit jobbra, balra, előre, hátra. Köztük büszkén, bátran Jókay József hadnagy ur. Elvégre megállapodnak a kis-megyeri pusztai kápolnánál. Ott áll egy kis üteg négy ágyuval. Ezt az üteget meg kell védelmezni. Ágyufedezet lett hát az inzurgens zászlóalj.

Előttük, mellettük jobbról-balról az Alvinczy és Jellasich ezredek legénysége szakaszokban is, csatárlánczban is. Ezek már az osztrák hadsereg csapatai voltak. Előttük nyugatra is, északra is a francziák. De nem rohantak ők se, lassan mozogtak előre ők is. Csak az ágyuik dolgoztak kegyetlenül. Legelőször is az inzurgensek kis-megyeri ütegét akarták elhallgattatni.

Digitized by Google

Ha már ugy akarták: meg is cselekedték.

Ekkor volt Jókay József először ágyutűzben. Furcsa az az ágyugolyó. Se lát, se hall, se kérdez: csak neki jön az embernek, mint a vak ló. Látni nem lehet, csak hallani. A puskagolyó hangja csak istenes hang. Csak ennyiből áll: pszt! De az ágyugolyó már süvölt, a mint vagy oldalt, vagy az ember feje fölött elrepül. Az ágyu is dörg, az emberek is zajonganak, a csatazaj is zug: de azt a süvöltést mindig meghallja az ember.

Az ágyufedezetnek épen elég része van benne. Azt irja Jókay József erről:

— Ott állottunk mintegy délutáni két óráig, mely idő alatt az ágyugolyóbisok szünet nélkül repdestek felénk. Nem győztem itt csudálni az isteni gondviselést, a midőn, mondhatom, harmincz vagy talán több golyóbis is elment vagy felettünk vagy leesett előttünk, mig egy közénkbe csapott!

Volt hát némi kis hajczihő.

De nem sokáig tartott. Két óra alatt az üteg felét agyonlőtték a franczia pattantyusok. Két ágyu ott az inzurgensek szeme láttára bukott fel. Támasztékját is összetörték, kerekeit is összetörték az ágyugo'yók.

Bizony meg kellett innen hátrálni.

A francziák azonban kegyetlenül nyomultak előre. A mi tüzérségünk elnyargalt az ágyukkal s most már Vajda Ignácz zászlóalja nem volt többé ágyufedezet. Fölszabadult. Most már Jókay József hadnagy urnak is bele kellett kerülni a csata tüzébe.

Digitized by Google

A Jellasich-ezred épen a zászlóalj előtt állt és tüzelt, mintegy középen a francziák és inzurgensek között. Az inzurgensek parancsot kaptak, tüzeljenek a francziákra. Legalább lőjjék ki puskájukat. Az őrnagy parancsolta, a ki már akkor sebesült volt, valami rongyos ágyuforgács megtörte az ő lábát is, a lova szügyét is. De azért keményen ült lován.

Egy inzurgens fölkiáltott:

— Megbolondult az őrnagy ur! Hova lőjjünk? Hiszen a Jellasich-ezred áll előttünk!

Nem ért ez a hebehurgya beszéd semmit. Ha a katonának azt parancsolják: lőjjön, — akkor bizony lőni kell.

Hihetetlen szerencséje volt annak a Jellasich-ezrednek. A miért nem volt minden inzurgensnek puskája. És a miért fele puska se sült el. És a miért, a ki elsült is: annak a golyója is a magas egekbe ment s talán még most is ott van. Nem görbült meg attól a sortűztől a Jellasich-ezred egyetlen hajaszála se. De még a francziáké se.

De már arra, hogy az inzurgensek ujra töltsenek, nem volt idő. Még se voltak eléggé emberséges emberek a francziák. Ugy jöttek, mint az árviz. A jámbor Jellasich-ezred se vette tréfára a dolgot. Megfutamodott emberül. Hiába, szégyen a futás, de hasznos. Igy szól a példabeszéd. Pedig nincs igaza. Ha hasznos: akkor nem szégyen.

Hát az inzurgens most mit csináljon?

Elfutott az ágyuüteg. Elfutott a rendes hadsereg. Ő maga kilőtte a puskáját. Ujra tölteni se ideje, se

Digitized by Google

módja. A franczia pedig omlik a nyakába, mint a förgeteg. Mit csináljon?

Hát bizony, nemes atyámfiai, vitéz bajtársaink, itt az ideje, tartsunk megyegyülést, tüzzük napirendre, ne fussunk-e mi is?

De bizony ne tartsunk megyegyülést, ne is tüzzünk napirendre semmit, hanem fusson kiki, a hogy tud.

Mi tagadás benne: a rend megbomlott kissé. Kis-Megyertől valami dülőutféle vezetett a Sashegyi puszták felé. Valami két dülőföldnyire vezénszó nélkül mozgott előre az inzurgens zászlóalj. De itt azután meg is csöndesedett.

Előálltak tisztjei.

— Bajtársak, nemes urak! Eszünkön járjunk! Ilyen futásban megszakad az ember. Azután még a puskaagyat se törtük össze a francziák fején. Valamit csak kell csinálnunk. Üres kézzel emberek csufjára haza nem mehetünk!

Ez bizony igaz!

Épen nyargal oda Marczianyi tábornok. Maga piros, lova habos. Nagy dolga volt valahol. Közli hangos szóval, hogy a franczia tulszárnyalt bennünket, egy csapata megszállta Szabadhegyet, onnan ki kell azt verni.

Micsoda? Ez a becsület? Hát a franczia még az utat is elállja? De a ki fölmarkolta a világra azt a francziát, az ugyan most már őt meg nem menti.

Neki ment az inzurgens a falunak. Pedig többen voltak a francziák, mint az inzurgensek. Fegyverük is jó. Maguk is bátrak. Lőtték is az inzurgenst ajtóból,

Digitized by Google

ablakból, kerités mögül. De nem ért az semmit. Nem félt az inzurgens a puskától. Tudta már a magáéról, hogy a puska nem lőni való. Most már azt is tudta, hogy csupán verekedni való.

Fele se menekült meg a francziának. Mint a zuhatag, ugy ütött rá az inzurgens. Jó fegyver lett most az a rongyos dióverő puska. Felét leölték, nagy részét elfogták a francziának. Alig hagytak hirmondónak. Az is futott, csak ugy repült.

Jókay József hadnagy urat is elfogta a hadi buzgóság. Az ellenség kergetése közben fölmászott egy nagy bolond árokpartra, hogy körülnézzen, jobban lásson. Hát alig ötven-hatvan lépésre futnak előtte a francziák apró csapatokban. Oda kiált legényei közé:

— A kinek van töltött puskája: adja ide!

Neki csak kardja volt. De csakugyan volt kéznél töltött puska. Nosza neki fogta a francziáknak s közibük lőtt.

— De találtam-e vagy nem, azt nem tudhatom.

E szót jegyezte föl nagy szerényen.

Elvégre a szabadhegyi utat megtisztitották. Most már ez uton szabadon mehetett az inzurgens előre is, hátra is.

Hogy az inzurgensek nem előre, hanem hátra mentek: ezt már csak az nem tudja, a ki semmit se tud. Csakhogy a hátrálásban is vannak szünetek és változások.

Marcziányi tábornok ott maradt az inzurgenseknél Szabadhegyen s lelkes szavakkal buzditotta a zászlóaljat.

Digitized by Google

Már a hogy osztrák tábornok tud buzditani. Százszor elmondta:

— Kitartani, kitartani legények!

Egyszer csak lelövik mellőle segédtisztjét. A tiszt lefordul a lóról, a ló megiramodik s hol elfut, hol visszaszáguld. De azért mégis: kitartani, kitartani.

Ám az ellenség se pihent. Ujabb és ujabb csapatok jöttek rohamra. A Szabadhegyből kivert francziák maradványát is fölszedte egy támadó raj, csatasorba állitotta s ez ujra meg akarta támadni a falut.

Oda se neki. Most már az inzurgensek voltak födött helyen. A kit előbb onnan kivertek: az ellen csak megvédik a falut.

Csakhogy az ármányos franczia egyébre is vetemedett.

A Győr és Szabadhegy közt levő hadsereget, a jó osztrák hadsereget kegyetlenül elkergették. A francziák előtt szabad lett az a mező, a hol most a pápai vasut megy s a hol most a szabadhegyi vasuti állomás fekszik. Nosza előre tör e mezőn lovasság, gyalogság, tüzérség s az inzurgenseket észak felől oldalban fogja.

De már ekkor Marczianyi generális is uj parancsot ad ki.

— Retirálni, de szép renddel. Ágyugolyótól nem félni!

Csakhogy az ágyugolyó nem sokat törődik azzal: fél-e tőle valaki. Az inzurgensek, a mint a faluból Szent-Iván felé kiérnek, nyomban észreveszik, hogy fölöttük egy dombon franczia üteg áll s lő veszettül. Sebaj. Völgyben állnak, az ágyugolyó fejük fölött búg. Semmi kár.

Digitized by Google

Annál nagyobb kárt tesz az inzurgensekben a franczia gyalogság. Hogy-hogy se: annak elsül a puskája. Talál is. Ugy jön a puskagolyó, mint a méhraj. Sok jó nemes ember utoljára látja a napvilágot.

Jókay József is megkapta itt az intést kétszer is.

A mint egyik legénye mellett áll: legénye golyót kap. A golyó keresztülmegy a lábán s ugy fáradtan beleütközik Jókay József lába ikrájába is. Szerencse volt a jó magyar csizmaszár s a golyó fáradt volta. De azért akkorát ütött a lábikrán, hogy érzékenyen sajgott a helye sokáig.

De hát ez az intés semmi. Oly tűzzel jöttek a franczia'k, hogy vagy sebbel-lobbal el kellett előlük futni, vagy megállni, arczélbe állani s verekedni. Az inzurgens arczélbe állt s verekedett. Puskája megint meg volt töltve. Lőjj!

Itt történt a második intés. Itt történt Jókay Mór édes apjával az a jelenet, melyet a nagy költő a »Névten vár«-ban elbeszél. De valami kevéssé mégis másként történt, mint a hogy elbeszéli.

Nem kapitánya állt Jókay József előtt, hanem hadnagy bajtársa, Németh Ádám. Veszprém-vármegyei a család, melyből származott. Noszlopi Németh-nemzetségnek kivják. Többen áttelepedtek belőle Győr, Sopron, Komárom vármegyékbe. Németh Ádám, Vajda Ignácz, győri inzurgens századában szolgált. Bizalmas, jó bajtárs. Ő állt Jókay József mellett. Együtt beszélgettek, mig a század farkasszemet nézett az ellenséggel. Nemcsak arról volt szó: hány az óra, hanem a mellett pipára

Digitized by Google

is gyujtottak. Németh Ádám állt az ellenség felől, háttal a francziának.

Süvöltött a golyó, a mely a nagy költő szerint édes apjának volt szánva. Utban találta Németh Ádámot és pedig rézsut hátban a lapoczkáján. Érezte a nagy ütést, meg is tántorodott s nyomban érezte a meleget is, a melyet a kiomló vér okozott.

Jókay Józsefet épen a szive táján érte volna a golyó. De nem is hagyta el bajtársát. Rögtön levetkőztette, a mennyire kellett és zsebkendőjével kötötte be a sebet, hogy addig is, mig segitség jöhet, el ne vérezzen. Azután lefektette, feje alját megtámasztotta s ápolni, vigasztalni akarta.

Ez alatt megkezdődött a nagy hátrálás. A francziák rohamlépésben közeledtek. Halász Dávid főhadnagy rákiáltott Jókayra:

— Vigyázz, bajtárs, menekülj, nyomban elfog a franczia.

Jókay föláll, körülnéz, emberei gyors menekülésben, a francziák alig kétszáz lépésnyire.

Ott kellett hát hagynia sebesült bajtársát. Sietett százada után. Jól czélba vették a francziák. Fütyörészett is a golyó körülötte, de egy se érte.

Németh Ádám ott maradt. Csata után fölszedték. Nem vérzett el, fogolylyá lett. Csak akkor szabadult, a mikor a pótentátok békét kötöttek s a foglyokat kicserélték. Jókay 1810-ik évi januáriusban találkozott vele nagy örömére Győr városában.

Szent-Iván felé történt a hátrálás keresztül a Mészá-

Digitized by Google

rosok utján. Ez már igazi hátrálás volt egy pillanatig. Hecse puszta és Szent-Iván közt tökéletes volt a zavar. Minden fegyvernem keresztül-kasul egymáson. Sorezredek, inzurgensek, landvér osztrákok, lovasság, tüzérség, össze-vissza. Vértesek, dragonyosok, lándzsások, huszárok össze-vissza. A menekülő tüzérség se istent, se embert nem látott. Keresztül gázolt mindenen. Harczra, ellenállásra meg nem alakulhattak a csapatok egymás miatt.

Igy folyt a menekülés Szent-Iványig. Közben egy kis nyári záporeső is támadt és csuron vizzé áztatott mindenkit. A puskát is.

Bizonyos, hogy az inzurgens nem futott olyan gyorsan, mint a rendes hadsereg. Hiába — még a futást ugy meg nem tanulta, meg nem szokta. Ennélfogva minden vezénylet nélkül is Jókay zászlóalja alakult át hátvéddé. Ő neki kellett fedeznie a hátrálást, védelmeznie a menekülőket.

Volt is alkalma hozzá.

A pokoli csatazajban is meghallották egyszer a föld dübörgését. Egy század medvebőrös franczia lovasság száguld utánuk és rájuk. Akkora volt kalpagjuk, mint a méhkas. Alig voltak már száz lépésnyire, mikor valamelyik inzurgens tiszt rákiáltott a legénységre.

— Megállj! Tüzelj!

S az inzurgens megállt, megfordult és sortűz alá vette a medvebőrösöket. Isten csodája, hogy a zápor el nem mosta egészen a puskatüzet s hogy mégis elsült egy csomó fegyver.

Digitized by Google

Az első tűzre három medvebőrös esett le a lóról, egy csomó ló pedig bukdácsolni kezdett. Megtorpant a franczia lovasság. Nini — nem is épen gyerekjáték az inzurgens had! Vérszemet kapott az inzurgensek többi sora is s tiszteletreméltó buzgósággal igyekezett a francziákra lövöldözni. Végre is a medvebőrösök oldalt fordultak s elálltak az üldözéstől.

Erre azonban más okuk is volt.

Az inzurgensek nem a rendes uton mentek, hanem vetésekben, kaszálókban. A ló reggel óta nyeregben és csatában előre-hátra: ki volt fáradva teljesen; nem tetszett neki a vetés és kaszáló. A rendes uton a rendes hadsereg menekült, az utról az szoritotta le az inzurgenseket, Legközelebb voltak az inzurgensekhez Alvinczy granátosai. A granátosok rendben, rendes hadi oszlopban vonultak hátra. A medvebőrösök vakmerő rohamukban csak most vették őket észre — egyenesen oldalukon, sőt kissé hátuk mögött. Ezért hagyták abban rohamukat a győri zászlóalj ellen.

Ha a medvebőrösök okos, higgadt, békességszerető emberek lettek volna: szép nyugodtan visszavonulnak s nem ingerlik föl a végzetet maguk ellen. De hát ők a nagy császár katonái voltak s kemény legény volt a kapitányuk. Egyenesen megrohanták a granátosokat. De a granátosok is hősi bátorsággal ellenálltak. Szivük, puskájuk, szuronyuk rendben. Sok jó franczia vitéz lelte ott a halálát. Sok nagy mennykő medvebőr maradt ott zsákmányul. A katonák szuronyhegyre tűzték s ugy vonultak be nagy diadallal Szent-Ivánba.

Digitized by Google

Pedig bizony mégis csak futás volt az a sor, nem egyéb.

Több baja nem lett Jókay Józsefnek se, győri zászlóaljának se. Se lovas-, se gyalogroham nem fenyegette őket ezentul. A franczia tüzérség ugyan küldözgetett még utánuk egy csomó ágyugolyót. Még Szent-Iványt is lövette, mikor az inzurgensek azon keresztül vonultak. De mind nem ért ez, mind nem ártott ez már semmit.

Alkonyodott. A záporfelhők rég eltüntek. Gyönyörü napszállat aranysugarai himezték be az erdőket, mezőket. A nagy csata bevégződött. Az ezer éves nemesség utolsó csatája!

A rendes hadsereg gyorsan hátrált, messze menekült Győr felé. Bizony megelőzte a fölkelt nemességet. A franczia maradt a csatatér ura. De mire a nap leszállt: elcsöndesedett a világverő nagy császár hada is. Csak a dobszó, csak a trombitaszó, csak a lovak nyeritése hallatszott innen-onnan. Takarodóra, pihenésre.

A csatának ezer részlete volt. Én alig egyet-kettőt beszéltem el. A veszprémi, zalai, fehérmegyei, vasi inzurgensek csodákat miveltek. Hunkár Antalt a hősök hősének nevezi a nagy költő. Én még jól ismertem az ősz inzurgens vezért. Maga és lovásza száz sebtől vérezve maradt a csatatéren. Az én vármegyémnek volt főispánja 1848-ban s követe is még 1861-ben. Még ő elbeszélte nekem a győri csatát. De a végéről nem sokat tudott. Ájultan feküdt vérevesztve a csatatéren. De arra még jól emlékezett, hogy a mikor föl-

Digitized by Google

nyalábolták, fölmosták és sebjeit bekötözték s ő eszméletre tért: jól hallotta a közeli falvak esthajnali harangszavát.

Az ágyudörgés, kardcsattogás, istenkáromlás, lórobaj és dob, trombita harsogása után mily édes hang az az esteli harangszó! Mintha égből jönne, mintha jó szivből jönne, mintha enyhet, vigasztalást hozna! Talán a csatamező halottjai is megérzik még. A szenvedők, az elfáradtak, a sebesültek, a haldoklók bizonyosan érzik.

De mi folytassuk csak a nagy költő édes apjának történetét

VII.

Gönyő felé. — Jókay József találkozik a komáromi insurgensekkel. — Zámoryval Nagy-Kesszibe megy. — A vesztesség. — A Léti-szigeten. — A legyőzhetetlen vadállat. — A szunyog-kérdés. — A szunyog-adoma. — A szögyi révnél. — A nagy császár a magyar nemzethez. — Jókay József elfogja Narbonne tábornagy polgári követét.)

Jókay József Gönyő felé menekült. De az már nem menekülés volt, hanem ballagás. Valami biztos fedél keresése az éjszakai nyugodalomra. Ennivaló volt a tarisznyában, éhség nem bántotta, de azért a biztos alvás jó lett volna. Nagy nap volt, csata volt, elvesztették a csatát, futás lett a vége: estére kelve ellehetett fáradni.

De a fiatal erő sokat megbir.

Gönyő Szent-Iványhoz nincs messze. Egyenes vonalban nyolcz kilométernyire is szüken. De rendes út oda nem vezet. Erdőkön, buczkákon, ligetes lege-

Digitized by Google

lőkön át lehetett csak akkor oda bugdácsolni. Ki akartak hát térni a szokott utra, a dunaparti véneki csárda felé, hogy onnan a rendes országuton a Duna partján vonulhassanak.

Dehogy lehetett az. Hiszen arra futott a rendes hadsereg. S előbb futott, mint az inzurgensek. A mily hosszu s a mily széles az út ott a Duna partján: ugy tele volt az a hadsereg mindenféle hullározóival. Gyalogság, lovasság összekeveredve. Ágyuk, szerkocsik, társzekerek előre-hátra. Ki az uton, ki az árokban. Feldült alkalmatosságok, összetört roncsok, gazdátlan, szilaj lovak, rosszul bekötözött, vánszorgó sebesültek. Szomoru látvány a megvert hadsereg. S azután az osztrák katona mérges, ha futni kell; ha fáradt is, éhes is. Pedig a megvert sereg mindig éhes. És csip mint a bőgöly, ha talál valakit, a kivel megbir. Azon tölti boszuját.

Rossz dolga lehetett volna az inzurgensnek, ha arra az utra vetődik.

De el is kerülte szépen. Tájékozódni jól tudott, a vidéket jól ismerte. Sok nemes ember végigvadászta már azt a tájat. Csak a zsombékos helyeket akarták kikerülni, pedig tele voltak libucczal. A manónak van ilyenkor kedve a libuczokat hessegetni, tojásukat kiszedni, sirásukat hallgatni. Letértek az utról s neki váltottak egyenesen a mezőkön át Gönyőnek. Csak ugy torony irányában.

No hiszen gyönyörü képe volt Gönyőnek is. Az is tele volt már menekülő, sátorozó, vacsorakészitő,

Digitized by Google

uton-utfélen alvó, hortyogó vagy futkározó katonasággal. Még a kémény tetején is ültek emberek, mint a gólyák.

De itt mégis örömre bukkant Jókay József. Itt találta a komáromi inzurgenseket. Mind a két korábbi kapitányát. Konkoly Thege Gedi urabátyját is. Laky Andrást is. A komáromiak alig vettek részt a csatában. Mint egészen képzetlen tanulatlan ujonczok, csak az utolsó tartalékban maradtak, — a mikorra pedig rájuk került volna a sor, már a hadsereg eleje is futásnak eredt.

Itt találta jó bajtársát, jó barátját, Zámory Károly hadnagyot is, a nagy-keszi nagybirtokost. Nagyon megörültek mind a ketten.

— Megvagytok még pajtás? Már az a hire járt: mind ott hagytátok a fogatokat!

— Kutyabaj! De hol hálunk az éjszaka?

Öreg este volt már. Zámory készen volt a haditervvel.

— Itt a Duna. Ugy is vár az anyám. Ha átuszunk rajta: még éjfél előtt otthon leszünk.

Nem kellett átuszni. Rongyos halászcsónakra bukkantak. Jól értettek hozzá. Kis-Keszi alatt kikötöttek s a kakas még csak az elsőt rikkantotta: már otthon voltak Nagy-Kesziben. Az édes anya mélységes örömére.

Elhagyták hát a zászlót?

Dehogy hagyták el.

Jelentették talán valakinek az eltávozást? Engedelmet kaptak erre valakitől?

Digitized by Google

Szó sincs róla. Futó hadak voltak ők is. A futó had arra fut, a merre lát. Bolond ember volna az az inzurgens, a ki, ha teheti, ne a biztos anyai hajlékban keresne menedéket. Mert, hogy az öreg Dunán a franczia át nem megy s az átvonulásra az osztrák se veti fejét; az már szent igaz.

Nagy-Keszíben pihentek és mulattak a következő napon is.

Harmadnapra bementek Komáromba. Utba esik Aranyos, nagy nemes fészek. Itt bekiáltottak az ismerősökhöz, atyafiakhoz, hogy nincs semmi baj. Mi is futottunk ugyan, de az osztrákot legalább elagyabugyálta a franczia istenesen. Ne busuljanak hát az eseten. Veszett fejszének megkerül a nyele. Majd előjön még a foka is.

Jókay József nem jelentkezett mindjárt zászlóalja törzsénél. Előbb ki kellett rándulnia Ó-Gyallára, az apai házhoz. Meg kellett tudnia: vajjon édes apja szerencsésen hazaérkezett-e a csata napján? Nem fogta-e el vagy a franczia, vagy az osztrák? Édes anyját is meg kellett vigasztalnia.

— Hipp-hopp, édes jó anyám, a hajam szála se görbült meg, a csontom se zörög.

Jó fiu volt.

Másnap kora reggel már ott volt jelentkezni zászlóaljánál Komáromban. Már akkor számba vették a csata veszteségeit. Bizony, az ő zászlóaljának nagy volt vesztesége.

A csata előtt 1360 emberből állt az ő zászlóalja,

Digitized by Google

most pedig kevesebb 900-nál. Egy harmada tehát elesett, megsebesült vagy fogolylyá lett. A zászlóalj parancsnoka, Berniczei Kmoskó János sebet kapott. Megsebesült Németh Antal hadnagy. Ezt el is fogták. Elfogták kapitányát, Vajda Ignáczot és segédtisztjét, Gyimóthyt. Megsebesült Halász Dávid hadnagy is s a ki utjába állt annak a golyónak, mely Jókayt vette czélba, Németh Ádám is. Ezt is elfogták, a mint feküdt a csatatéren.

Ha kegyetlenül nem állta volna a csatatüzet az inzurgens, ha el akart volna futni, ha nem fedezte volna az előtte hátráló rendes osztrák hadsereget: ily borzasztó vesztesége nem lett volna. Áldás a holtakon, dicsőség annak, a ki megmaradt!

Komáromban nem a házakhoz voltak beszállásolva az inzurgensek, hanem szabadban sátoroztak. A Vág-Duna melletti libalegelőn vertek deszkasátorokat, ott volt a tanya. Innen is elvezényelték őket, ki a csalóközi sikra, a hol most a Nádor-erődök állanak. Majd a szigeten foglaltak állást, vigyázva Uj-Szőnyre s környékére. Ez se tetszett sokáig a hadvezetőségnek. Innen el kellett vonulniok a sokkal nagyobb Léli-szigetre, mely ott fekszik Érsek-Lél és Nagy-Lél alatt, közel a vármegye határához.

Itt türhető volt az állapot. Nagy-Lélen vagyonos és nemes urnő lakott, Janczkayné, ki vendégszerető házához egyszer s mindenkorra ebédre-vacsorára szivesen meghivta a tisztikart. A ki nem volt napos szolgálatban: ott is volt nála mindig. Találkoztak itt Vajda

Digitized by Google

Ignáczczal, fogságba jutott kedves kapitányukkal is. Ezt az időközi csatákban Meskó tábornok hadosztálya mentette ki a fogságból s ő rögtön sietett századához.

A legénységnek már nem volt olyan jó dolga. Valamely ok miatt három napig kenyeret se kapott. Nemes ember nem szeret éhezni, nem is tud. Kutyának való az éhség, az se nagyon szereti. Ha Árpád apánk serege éhezett volna: a tótot sohase verte volna ki az országból. Mit csináljanak? A rendet és fegyelmet prédikálták az inzurgensnek örökké. Saját vérén, saját felenyáján csak nem harácsolhat ennivalót. Egy-két napig csak kisérletet tettek a sok mindenféle éretlen vadgyümölcsesel. Megsütötték, megfőzték: ugy ették. Malacznak való eledelnek találták. Ejh — mire való az éhség-szomjuság? A hazát az meg nem védi. Van a szigeten lud, bárány, kecske elég. Nosza legények: fogdossátok össze. De csak annyit, a mennyi kell. Holnap is nap lesz; az után is kell.

Az élelmezéssel hát csak meglettek volna valahogy. De nagyobb baj támadt.

Lakik a Duna füzes, rekettyés, nádas, bozótos szigetjeiben egy vadállat, a mely elől nincs menedék se éjjel, se nappal, se födél alatt, se a fák tetején, de még a pinczében se. Nem kimél az senkit, semmit, még az inzurgenst se. Neki megy az mindennek s kiszivja a vérét orvul is, egyenesen is, hihetetlen vakmerőséggel. Se szuronynyal, se puskával nem törődik, az ágyugolyót kutyába se veszi. Ez a vadállat támadta meg az inzurgens sereget.

Digitized by Google

Ez a vadállat a szunyog.

Ne nevess nyájas olvasóm! Te ott a faluban, városban, kényelmes ágyas házadban, villamos lámpád derüs fénye mellett nem tudhatod, mi az a szunyog.

Sokféle szunyog van, százféle is. Apró és nagy. A tudósok most már neki feküdtek tanulmányozni őket. Elmennek érte a legsötétebb Afrikába, elmennek az Amazon folyam ismeretlen völgyeibe. Rettentő vigyázattal megfogják, szeszbe fojtják, felbonczolják, megvizsgálják. Arra már rájöttek, hogy a harmadnapos hideglelést a szunyog okozza. Most vannak éppen nyomon, hogy az influenzát, epemirigyet, keleti vészt, fekete halált is az okozza. Maholnap kétségtelenné teszik, hogy a világ minden nyavalyáját csak a szunyog okozza, senki más, Amerikában már a sárga halálért is a szunyogot teszik felelőssé. Kőolajjal akarják tehát kiégetni, elpusztitani a világból és a nádasokból.

Az emberiség nagy kérdése lesz innen-onnan a szunyogkérdés.

Nos, hát a léli nagyszigetben a legnagyobb szunyog lakik, a ki csak van a kerek földön. Akkora nincs éppen, mint a bérczi sas vagy a gólyamadár, de nem is sokkal kisebb. A családi szaporaság pedig mérhetetlen. Annyi van, mint a porszem. Ugy jön, mint a felhő. Hangja borzasztóbb a mennydörgésnél és oroszlánorditásnál. Ha az isten az egyiptomi hét csapás közé egynek oda vette volna a szunyogot, hat csapást bizvást elengedhetett volna. A zsidókat bizonyosan eleresztik a fáraók a szunyogcsapás után.

Digitized by Google

Éppen most volt az idejük, ugy julius vége felé, augusztus elején. Most jönnek elő a sások, gyékények, lenge nádak tövéről, a vizek és mocsarak mélyéből. S dongva, dalolva, orditva keresik az inzurgenst, hogy mindjárt megegyék. Egy-két napig csak elmókáztak velük az inzurgensek. Akkora daganatokat kaptak ugyan, mint egy mogyoró, de csak türték, mig az álmatlanság miatt le nem estek a lábukról. A védekezést is megkisértették. Olyan erős dohányt szivtak ellenük, mint a méreg. Korhadt rőzsét gyujtottak, olyan füstöt támasztottak, mint egykor a Sinaihegy tetején volt. Nem használt semmit.

Kronikás adoma is kerekedett belőle: mekkora és milyen bátor a léli szunyog.

Ül az inzurgens és pipáz nyugodtan sátorában. Éppen most kapott egy prófuntot, odadobta egy törzsökre. Hát egyszer csak látja ám, hogy a prófunt mozog. Valami mintha emelgetné, mintha ki akarna alóla szabadulni.

Odamegy, fölemeli a prófuntot, hát uramfia, szunyog van ott, arra találta a kenyeret rádobni, az mozgatta emelgette a nagyterhet.

— Ejnye bestefia. No, nézze az ember!

Kapja a szuronyát. Szuronyhegyre döfi isten adta férgét s kilöki a sátor elé. Éppen ott sétálgatott egy hatalmas kakas. Meglátja a szunyogot, be akarja kapni.

— Hát a szunyog nem szállt szembe még a kakassal is?

Ez a komáromi szunyogadoma az inzurgens világból. Hát bizony lázongani kezdtek utóbb az inzurgensek.

Digitized by Google

Ezt az életet ki nem állják. Nemes ember vérét ne szivják el a szunyogok. Vezessék őket a francziák ellen, vagy akár a kutyafejü tatárok ellen. Inkább kiverik nagy Napoleont a világból, semmint ők itt és ekként pusztuljanak el nyomorultan.

Jókay József még élemedett korában is örökké emlegette ezt a szunyogribilliót.

Sok apró-cseprő kalandja volt itt a léli szigeten. Hol az éjjeli járóőrsi uton tévedt el a sürü, sötét erdöben, hol a vizen fenyegette a veszedelem. Végre átvezényelték a századdal együtt a szőgyi révhez. Ez a rév Csicsó alatt van. A Duna jobbpartján fekszik Szőgye falu. Ez már Győr vármegye, akkor már Napoleon behóditott birtoka. Itt kellett, e révnél Jókay Józsefnek előőrsön állani, a Duna balpartját védeni, a határt oltalmazni.

A szőgyi révnél ez volt a rend:

Hadszállás Csicsón. Jó szállás, jó élelmezés. A zászlóalj fele mindig pihenőben, fele mindig szolgálatban, 48 óránkint váltották föl egymást. A század egyik felének parancsnoka: Jókay József.

A francziák birtoka Győrig terjedt. Szigetköz már nem volt az övék. De azért, kivált éjszakákon, átcsatangoltak a kis Dunán, a mosonyi Dunaágon, odaólálkodtak a szigetközi falvakhoz és csentek, loptak, oroztak, harácsoltak. Élő állatot, takarmányt, baromfit, a mi a kezük ügyébe akadt.

Jókay hadnagy parancsot kap: tizenhat emberrel este menjen át a réven, tartson éjjeli őrjáratot, fogdossa el a csatangoló, harácsoló francziákat, ha tudja.

Digitized by Google

Átment. Bejárta Nagy-Bajcsot, Szőgyét, Kis-Bajcsot, Bácsát, Ujfalut, Pataházát francziákat keresni. Bíróhoz, korcsmároshoz beszólt mindenütt a nyári éjszakákon. Elment egészen a révfalui kertek alá. A hajnal már pirkadni kezdett, a mikor itt haditanácsot tartott legényeivel: ne rohanják-e meg az alvó francziákat? Révfalu tele volt franczia sereggel. De bizony jobbnak találták meg nem rohanni.

Győr várának s vidékének, az itt elfoglalt Magyarországnak kormányzója Narbonne tábornagy volt. A nagy császár értett a dörgéshez. A mely vidéket elfoglalt: azt nyomban szervezte katonailag is, polgárilag is. A tisztviselőket, községi előljárókat meghagyta hivatalukban. Jobb fizetést adott nekik, mint a vármegye. Meghagyta a pandurokat is fegyverben. Szolgáltassák az igazságot, tartsák fenn a rendet, őrizzék a személy- és vagyonbiztosságot, tatarozzák az utakat, tartsák jó karban a hidakat, gátlókat, átereszeket. Adókat, közterheket viseljék, uraságí dolgot végezzék. Kiáltó szót intézett a néphez. Ne féljen. Feleségét, szolgálóját, ökrét, lovát, szamarát ne féltse. A nagy császár nem pusztulást hoz, hanem szabadságot. Ne féljenek az osztráktól se ezentul. Majd kitekeri ő az osztrák nyakát. Legyen Magyarország szabad és független, mint volt hajdanában.

Hejh, hajh! Bolondokat beszélt a nagy császár, de azért jól esett a magyar léleknek. Nagyokat lélegzett a nemes ember, a mikor ez a szózat hozzájutott. Hiszen mi is csak effélét akarnánk. Élne csak jó Rákóczi

Digitized by Google

fejedelmünk, dicső vezérünk! Hiszen lehetne csak e szózatra egyet aludni! Beszélhetnénk csak erről a vármegye gyülésén. Adhatnánk csak utasitást a követ uraknak. Vitathatnánk csak meg ezt a szózatot a pozsonyi országgyülésen. Volna csak időnk megfontolni: mit szól ehhez a szózathoz a Corpus Juris és a Tripartitum?

Balgatag magyar nemes! Mindig azon törte a fejét, miként lehetne forradalmat csinálni, világot összedönteni, királyt elkergetni, uj királyt választani Werbőczy szerint, törvényes uton, alkotmányos módon, király ő felségének kegyelmes beleegyezésével. Nem is másutt hibázta el a nagy császár, mint ott, hogy kiáltó szózatában nem hivatkozott Werbőczyre s nem idézte a Tripartitum Prologusának egyik-másik §-át. Hogy láthatna e nélkül magyar ember tisztán?

De hát akárhogy volt, akármint volt, ne firtassuk ezt mi mostanság. Jó kilenczvenöt év előtt történt, régen történt, alán nem is igaz, a mi történt. Csak az az igaz, hogy egyik napon, a mikor épen Jókay József hadnagy ur állt szakaszával előőrsön s a mikor a csicsói Dunaparton, az erecsi erdőszélben javában unatkozott: egyszer csak elszakad egy ladik a szőgyei Dunaparttól, ember a ladikban, evez az ember, jól megvallja az evezést és kormányzást s egyenesen a hadnagy urnak tart. Nem is lehetett kétség. Nyilvánvaló, hogy az inzurgensekkel akar találkozni. Oda is ér, ki is köt, meg is erősiti a ladikját egy égerfa gyökeréhez. Meg is emelinti a kalapját.

Digitized by Google

— Adjon isten!

— Fogadj isten! No, mi ujság odaát atyafi?

— Ott bizony, hadnagy uram, semmi ujság, csak épen hogy komiszárius jött a falunkba.

— Miféle komiszárius?

— Azt mondja, ő franczia komiszárius s nem is más küldte hozzánk, mint Narbonne generális, a győri kiskirály.

— Hát aztán mit akar?

— Nem akar az, hadnagy uram, se jót, se rosszat. Hanem azt mondja: a néppel akar beszélni. Én meg azt gondolom, jó lenne megfogni és egy kicsit fölakasztani.

Jókay József elnevette magát.

— Már miért kellene épen fölakasztani?

— Azt gondolom én, hadnagy uram, hogy nem franczia komiszárius az, hanem osztrák spion.

— Miről gondolja kend?

— Csak arról, hogy ugy beszél az magyarul, mint akármelyik becsületes ember.

Akármilyen furcsa volt az eset: Jókay azt gondolta: érdemes utánanézni. Negyed-ötöd magával át kell menni Szőgyére s a komiszáriust vagy kit el kell fogni. Majd kitudódik, mi járatbeli ember. De ezt a műveletet csak önkénytesekkel végezheti.

Harminczhat legénye volt. Felhivta őket, vállalkozzanak vele együtt. Egy káplár s négy legény ment vele csónakon, mint önkénytes. És csakugyan elfogta a komiszáriust. A ki maga volt egyedül, egy franczia se kisérte.

Digitized by Google

Természetesen magyar ember volt, Győr vármegye esküdtje, jó családbeli, valamelyik Kisfaludy, Enessey vagy Kálóczy fiu. Kissé meg is hökkent, mert hasonló járatban levő komiszáriust épen öt nap előtt lőttek agyon a rendes hadseregbeliek. Kémnek mondták s ugy bántak vele.

De azért az esküdt nem nagyon ijedt meg. Más az osztrák katona, más az inzurgens. Mutatta megbizatását. Csakugyan Narbonne tábornagytól származott. Jókay József az aláirást s a pöcsétet megvizsgálta jól.

Az történt ugyanis, hogy sok szigetközi lakos ökrével, lovával együtt a szőgyi réven Csallóközbe menekült az ellenség elől. Otthon azután bágyadtan ment a mezei munka s elhanyagolták az uraság dolgát. Narbonne tábornagy arra hivta föl a népet: térjen haza nyugodtan, semmi bántódása nem lészen. Az esküdtnek az volt a feladata: ezt magyarázza meg az embereknek s hitelesség okáért a tábornagy felhivását is mutassa meg nekik.

A tábornagy manifesztuma magyarul volt, de csak ugy megyei, hivatalos nyelven. Félig magyarul, félig latinul.

— A vármegye lakosai, ugy nemesi, mint jobbágyrenden valók felhivatnak, hogy a franczia komiszáriusoknak engedelmeskedjenek, a requizicziónak ellent ne álljanak, a requizicziónak kiküldött individuumoknak, a kik a gubernator komisszióját prezentálják, rendes quietánczia mellett mindent, a mi tőlük telik, megadjanak, a quietáncziával Győrben megjelen-

Digitized by Google

jenek, ott asszignácziót kapnak, a hadi pénztárnál nyomban meglészen a liquidáczió, stb. A földes uraknak s azok tisztjeinek, a vármegyék és járások magisztrátusának ezentul is épen ugy engedelmeskedjenek, valamint eddig cselekedték: porcziót, robotot, prestácziókat, dézsmákat ezentul is beszolgáltassanak, stb. A különben cselekedők, a makacsok és dezertorok várhatják a törvényes felsőbbség haragját és sulyos büntetését.

Mindezt Jókay József hadnagy ur az akkori idők szokása szerint egészen természetesnek és bölcs dolognak tartotta, sőt a népnek maga is ajánlotta. Nem is bántotta ő az esküdt urat, habár franczia komiszárius volt is. Sőt megivott vele egy kis áldomást s azután elment vissza a Duna csicsói partjára nagy nyugodalommal.

Csicsón alig volt századával két hétig. Innen átvezényelték őket a szomszéd faluba, Kulcsodra. Itt kiöntötte őket, mint az ürgét, a Dunának valami kemény nyári áradása. Innen Bősre mentek, onnan vissza Komáromba. Jöttek-mentek előre-hátra, nem csináltak semmit, csak a csizmájukat koptatták. Igy látta jónak a magas hadvezetőség. Itt se voltak tovább egy-két napnál, megint átrendelték őket a Dunán Győr vidékére. Oda központositották az egész ország fölkelő gyalogos nemességét. Mezei táborba, sátrak alá, isten szabad ege alá.

Ez se nagy baj nyár idején. Legfölebb a zápor veri az embert, meg a jégeső. Mi ez az inzurgensnek?

A központositásra pedig azért volt szükség, mert a magas hadvezetőség ugy látta jónak, hogy ezt a

Digitized by Google

hatalmas sereget talán mégis meg kellene tanitani a katonai dolgokra. Állás, menés, futás, sorakozás, fejlődés, fegyverfogás, tisztelgés, vezénylet, mindenféle hadi regula mégis csak kellene az inzurgensnek is, ha már egyszer katonává lett. — A miben a magas hadvezetőségnek, csak ismerjük el bizvást, teljesen igaza volt.

Hanem hát most jutott eszébe?

Előbb a néhány napos ujonczot csatába kellett küldeni? Alkalmas fegyvert kezébe nem adni? A világ legelső hadserege elé, az örökké diadalmas franczia hadak elé, ágyutölteléknek odavetni? Ott is a legveszélyesebb helyekre állitani? S a mikor már a rendes hadsereg is elfut, fedezetül, utóvédül őt feláldozni? S mindezért mégis kigunyolni, világ csufjává tenni?

Az ősi magyar nemességet, a nemzet virágát!

Tiszteljük a bécsi udvar barátságát s katonai lángelméjét, ha már ugy parancsolják. De ebből az esetből megint ráismertünk valamennyire.

VIII.

(Az örök vita. — Ki volt gyáva, ki volt hős? — A német és magyar vesénysző. — Az igmándi nemes mondása. — Jókay József kézi sebe. — A kisbéri szállás. — Bucsuzás a katonaélettől.)

Megkezdődött a fegyvergyakorlatok és katonai regulák tanitása.

A rendes hadseregből átvezényeltek elegendő tisztet és altisztet s minden inzurgens századhoz hat derék közlegényt. A tiszt parancsolja, az altiszt tanitsa, a közlegény mutassa meg: mit kell tudni az igazi katonának.

Digitized by Google

Ment is a tanitás és a gyakorlat. Csak előbb két kérdésen kellett átesni.

Az egyik kérdés az volt: kit vertek meg Győrnél, ki futott el Győrnél, kié a fegyverbecsület, kire szárad a szégyen?

Ezt a kérdést az osztrák tisztek vetették föl s ők tették égetővé. Ugy beszéltek az inzurgensekről, mint gyülevész népről. S az inzurgens tiszteknek is, hol komolyan, hol vidáman örökké a győri futást emlegették.

A nagy költő édes atyja följegyezte magának, mit feleltek ők a büszke hadsereg tisztjeinek.

— Hát elfutottunk, igaz, nem tagadjuk. Kéthetes katonák voltunk. Se egyenruhánk, se hadjártas tisztünk, se fegyverünk. Arra se tanitottak bennünket, miként kell sort állani. Fegyvert, ágyut, ellenséget sohase láttunk. Nem volt még altisztünk se. Nem volt köztünk katonaviselt ember se. Tisztjeinket is ugy választottuk, mint a szolgabiráinkat. Nem is voltunk fiatal, könnyelmü legények. Harmincz, negyven, ötven éves családapákból állt seregünk nagy része.

— Harczoltunk, a hogy tudtunk. Hitvány fokossal, de erős, elszánt szivvel. Azért akadtak vitézek mi köztünk is. A három-négyhetes inzurgensek már csodákat miveltek. Vérük ott hullott Koronczótól Győrig és Szabadhegyig, a Rába és Duna sikjain. S ahány magyar vitéz örök álomra hajtotta fejét, ugyanannyi franczia vitéz ott feküdt mellette a fűben. Maga a mi győri zászlóaljunk, pedig senki sem emlegeti, minden száz emberből harminczhármat otthagyott a csatatéren.

Digitized by Google

Gyáva katonánál nem ez a szokás. De hát mind nem ér ez semmit. Megfutottunk. Igaz, hogy a nagy császár hada, Napoleon hada volt az, a mely előtt megfutottunk. S igaz, hogy csak akkor futottunk meg, a mikor már hatalmas tüzérségünk, büszke lovasságunk, a császári osztrák hadsereg s rettentő gyalogezredei már mind elfutottak. De azért ez se mentség.

— Hanem hát mit csináltatok ti? Lássuk csak!

— Jó vitéz bajtársak, ti büszke hadsereg, ti viharjárta hősök, ti száz csatának harczosai, ti tanult, gyakorlott, tökéletesen fölfegyverzett daliák, hát ti mit csináltatok husz év óta?

— Futottatok!

— A világtörténet könyvébe nem lesz rólatok egyéb fölirva, csak az: futottatok.

— Nem nyertetek egyetlen csatát. A német föld, a hollandus föld, az osztrák, az olasz és a magyar föld egyaránt látta és érezte futástokat. Az Elba, a Rajna, a Pó és a Duna partjain mindig futottatok. Győrnél is előbb és messzebb futottatok, mint mi nyomorult inzurgensek. Elveszett országunk tengerpartja, horvát része, három jó magyar vármegyénk, ti mindezt meg nem védelmeztétek!

— De jól van, bajtárs. Vitézek voltatok. Nagy harczokban bőven csorgott véretek. Se gúny, se szemrehányás tőlünk rátok ne essék. Köztetek is ott voltak a mi véreink s nem utolsók voltak a hősök között. Mars és Minerva, a hadak e két istene, Napoleonnal szövetkezett s nem veletek. A világtörténet könyvébe

Digitized by Google

ez is föl lesz irva. Sikertek nincs, de érdemetek mégis megvan. Készséggel elismerjük.

— De miért a gúny, az ócsárlás, a lenézés a magyar ellen? Miért akarjátok ti az ősi nemességet, fajunk virágát röhögve és durván leszaggatni? Hogy illik az hősökhöz, vitéz bajtársakhoz? Hogy a mikor kardjuk tompa, akkor nyelvük legyen éles?

— Bizzátok ezt, bajtárs, ellenségeinkre. Bizzátok ezt a bécsi udvarra!

Jókay József békességszerető, jámbor ember volt. Nem hősnek készült ő, hanem munkás, becsületes, vagyonszerző tisztes családapának. De azért ő és inzurgens bajtársai mindezt kereken szemükbe mondták a rendes hadsereg tisztjeinek. S mit csináltak akkor ezek a tisztek?

— Akkor elhallgattak!

Ezt a két szót irta bele jegyzőkönyvébe is a nagy költő édes apja.

A másik kérdéssel is tisztába kellett jönni. A vezényszó kérdésével. A közös hadsereg tisztjei, altisztjei és legényei a szót nem tudták magyarul, az inzurgens pedig nem tudta németül.

Mit csináljanak?

Az inzurgens kezében ott volt a magyar vezénylő szavak tára, kiadta neki a nemes vármegye. A közös hadsereg emberei, pedig ezek is mind magyarok, ezt a szótárt nem akarták megérteni. Azt akarták: németül legyen katona az inzurgens.

— Hapták!

Digitized by Google

A füle se mozdult meg e szóra az inzurgensnek. Csak várta, nézte mosolyogva: mit akar ezzel az a mérges őrmester. De akadt olyan nemes ember, a ki azt gondolta, hogy az őrmester e szóval csak csufolni akarja őt.

— Hapták az öreg apád!

Mit felelhetett volna mást?

Csetepaté lett a dologból. Fegyelem, kurta vas, huzavona, kiabálás. Azt hitte eleintén a jó őrmester, bundással van dolga.

Természetesen az inzurgensnek volt igaza.

— Már őrmester uram, kedves jó uröcsém, vagy kend lesz magyarrá, vagy én leszek németté. E fölött tanácskozhatunk. De azt jó előre megmondom, hogy én németté nem leszek.

E mondást egy kis-igmándi nemes mondása gyanánt hallottam gyermek-koromban emlegetni. A kis-igmándi nemes neve Fodor Ferencz volt.

Bizony az lett a vége, hogy a rendes hadsereg emberei tiz nap alatt ugy megtanulták a magyar kommandót, mintha sohase tudtak volna németül. De az inzurgensek is megtanulták a katonai tudományokat két hónapi kemény gyakorlat után. A kinek vérében van a verekedés; könnyen megtanulja annak reguláit.

A nagy urak jónak látták a kitanult és begyakorlott inzurgens hadsereget a legmagasabb uraságoknak is megmutatni. Tömeges gyakorlat, hadi szemle, császárok és királyok látogatása, nádorispán vezérlete, mindenféle parádé megtörtént. Jó rendben folyt le minden.

Digitized by Google

A császár kiséretében ott voltak a hadvezérek, az idegen országi követek, a kormányzók s mindenféle dibdáb udvari méltóságok. Az akkori hirlapokban el lehet olvasni az egész hókusz-pókuszt.

De volt valami oka is ennek.

A legmagasabb hadi bizottság akkorra megtudta már a győri csata igazi lefolyását, az inzurgensek csodálatos hőstetteit. Csak ugy ontották a mindenféle katonai elismeréseket, rendeket és kitüntetéseket. Azok számára, a kik élve maradtak.

Hát a holtak? A csatatér hősi áldozatai? A kik hazájuk védelmében szemébe néztek a dicsőséges halálnak? A kik nélkül a franczia sereg elfogta vagy a Dunába kergette volna János főherczeg rendes hadseregét?

Van-e dicső emlékszobruk a csatatéren? Hirdeti-e a hálás nemzet elismerését?

— Retirálj, retirálj!

Ez megmaradt az emlékezetben.

Fejezzük be Jókay József inzurgens életének történetét. Most már nem sok van hátra belőle.

Különös buzgósággal gyakorolták az inzurgens tisztek a karddal való viaskodást, Jókay is. Egyszer Németh Péter hadnagy bajtársával tusakodott. Csak ugy vidám pajkossággal! Majdnem szomoru lett a vége. Kardjuk markolatának nem volt kosara. Németh Péter kardja keményen megütötte Jókay kezefejét épen a hosszu ujj tövénél. Katonadolog az egész.

Csakhogy csontrepedés és kegyetlen csonthártyagyula-

Digitized by Google

dás lett belőle. Érzékeny fájdalmak, álmatlanság s a kéznek nem használhatása miatt Jókay József hat hétig nem szolgálhatott. Képtelen volt a fegyverviselésre. Sérülése utóbb meggyógyult, csontja behegedt ugyan, de nyoma örökké meglátszott s jobb kezének középső hosszu ujját teljes életében soha se használhatta tökéletesen.

Jól emlékszem, ezt emlitette nekem egyszer nagy költő-fia, de tudtommal soha meg nem irta.

November 5-én végezték be a nyilt mezőn való táborozást. Hideg, őszi esős, szeles idők jártak. Kellemetlen és szükségtelen volt már a nyilt táborozás. Téli szállásra kellett valahová elvonulni.

Jókay zászlóalját Kocsra helyezték; onnan pedig néhány nap után Kis-Bérre, Ászárra és Hántára.

Kis-Béren Jókay József egy üvegesmesternél kapott szállást. Ott kellett hálnia, a hol a mester meg a felesége, meg három apró gyermeke, meg egy milliónyi szobabeli apró zsöllérecske hált. Hajh, a patvarista korszak éjjeli gyötrelmei mind föltámadtak!

De mit lehet várni a szegény üvegesmestertől?

Az egész napot hajnaltól késő estig csak el lehetett tölteni a korcsmában, de valami sok öröm ott a falusi korcsmában se nyilott. S a korcsma is messze volt, a sár is nyakig ért az utczán s ezt a koromsötétségben minden este végig kellett járni.

Katonadolog ez is.

Deczember 18-án bevezényelték Komáromba. Dandár-parancsnokuk Hoffmeister tábornok volt a rendes had-

Digitized by Google

seregből. Ennek számára kellett Komáromban téli szállást keresnie.

Megkereste, megtalálta. S nyugodt lélekkel kirándult Ó-Gyallára szüleihez.

Ezalatt baj történt. A szállásadó elcsereberélte a dandárparancsnok lakását. Jön a generális s nincs jó lakása. Keresi Jókay József hadnagyot, nem találja. Nyomban bejelenti a vár főparancsnokának. A főparancsnok Davidovics Pál táborszernagy volt, ujdonsült báró. Kemény katona. Jókay József hadnagyot magához rendelte, kegyetlenül összeszidta, a profószhoz küldte.

— Nem szolgabiró ám most a hadnagy ur!

De aztán mégis nyomban megkegyelmezett neki.

Napoleonnal megkötötték a békét. Nem volt szükség többé a nemesi fölkelő seregre. 1810-ik év január 10-én inditották utnak a vármegyék seregeit. Minden sereg menjen saját vármegyéje székvárosába s a rendek kezébe tegye le fegyverét és lobogóját.

Jókay Józsefet szivesen marasztották komáromi bajtársai. Ugyis komáromi, ne menjen Győrbe a győriekkel. De ő bizony elment tiszttársaival.

Minden parádét végigmulatott és végigunt. Te Deum a templomban, disz-szemle a piaczon, háromszoros üdvlövés az egeknek és a vármegye urainak. Aztán a fegyverek és a lobogó átadása a vármegye rendei előtt. Pompás szónoklatok. Ölelkezés, csókolódzás, végtelen búcsuzás.

És az áldomás.

Gróf Zichy Ferraris Ferencz volt akkor a vármegye

Digitized by Google

főispáni kormányzója — édes apja gróf Zichy Károly főispán mellett. Zichy Ferencz maga is inzurgens alezredes s a győri csata egyik hőse. Ő hivta meg áldomásra, búcsulakomára a tisztikart.

Hetedhét országra szólt a mulatság. Ott voltak mind a vármegye urai is. Annyi felköszöntőt kellett kiállani az asztal mellett, a hány ágyugolyót a csatában.

Jókay József szerény és józan férfiu volt teljes életében. Talán először és utoljára itt ivott egy pohárral több bort, mint a mennyi szükséges. A mint hazaindulóban kocsira ült, menten elszúnyadt.

Igy végezte katonapályáját.

Digitized by Google

A NAGY KÖLTŐ ÉDES APJA MINT FÉRFI.

I.

(Házasodnia kell. — Az atyafitátogatás. — Fölkeresi nagybátyját, a pécsi püspököt. — Hogy fogadja a püspök. — A Pulay-család. — E család nemzedékrendje. — Eljegyzés. — A jegygyürü. — Elveszti, de megtalálja a jegygyürüt. — A nagy költő is elveszti Laberfalvy Róza jegygyürüjét, de nem találja meg. — A násznutazás. — Ó-Gyallán telepednek meg.)

Jókay József eleget tett a honvédő kötelességnek. De e kötelesség csak rá hárult, az ő személyére. Az ó-gyallai Jókay-családnak rajta kivül is volt kötelessége, melyet Jókay Sámuel uram készpénzzel rótt le s nem személyes szolgálattal. Ő már régen túl volt akkor a nemesi fölkelők katonaidején, adott hát önként egy önkéntes fölkelő felfogadására 250 pengő forintot s ezen kivül két tizedes fizetési pótlására 26 forintot. Ezt is önként adta. Volt hát érzéke a nemesség becsülete s a haza közügye iránt. Ó-gyallai nemes társai mögött nem akart elmaradni.

A nagy költő apja ekkor már önálló nemes-számba ment, noha nőtlen legény volt s a szülői háznál lakott.

Digitized by Google

De hát okleveles ügyvéd volt s tiszti viczefiskus. Ki lenne önálló, ha ily férfiu nem?

De nem is sokáig maradt már nőtlen legény. Ő is, hozzávalói is, leány után néztek, menyasszonyt kerestek. S ha kerestek: találtak is. Házasodnia pedig már nagy ideje volt. A mikor a nemesi fölkelésből hazajött: elmult épen huszonnyolcz éves. Mit akar hát, ha még most is késlekedik? A házassággal ugy kell bánni, mint az almával. Ha az alma megérett: akkor kell megenni. Nem kell vele addig várni, mig megposhad.

Előbb azonban mégis végig kellett látogatnia az atyafiakat. Ugy illett. Az ősi szokás is ugy hozta magával. A nemzetség érdeke is ugy parancsolta. Osztatlan birtokok, háramlások, régi örökségek, elfeledett vérségek atyafilátogatásnál jönnek emlékezetbe. Ki lát a jövendőbe? Ki tudja azt, hogy egyik-másik gyöngébb vagy hatalmasabb rokon jóindulatára mikor lesz szükség? Mikor, kinek, mekkora hasznát lehet venni? Uj ismeretségek, uj barátságok is ily alkalmaknál szövődnek. De a nőtlen legény igy akadhat könnyen jövendőbeliére is.

Az 1811-ik esztendő nagyrésze atyafilátogatással telt el.

Király Józsefet, a hatalmas és dusgazdag pécsi püspököt épen nem volt szabad kifelejteni. Ő édesapjának első unokatestvérje, neki pedig nagybátyja volt. Igaz, hogy római hitü és egyházfejedelem s még ellenségei, irigyei se foghatnák rá, hogy a kálvinisták iránt türelmes, elnéző és barátságos, de mégis közeli

Digitized by Google

vérrokon. Meglehet, nem sokat ád arra, hogy Rév-Komárom vidékéről, Ó-Gyalláról, messze tájról szegény kálvinista rokon fölkeresi s tisztelettel meglátogatja, de méltán zokon vehetné, ha az a rokon azt meg nem tenné. Még parasztnak, még fenhéjázónak is gondolhatná. A nagy urak, egyházfejedelmek neheztelése pedig nagy szerencsétlenség. Okos embernek, ha lehet, ki kell azt kerülni. Aztán az atyafiaknak mégis illendő dolog egymást megismerni, egymást legalább egyszer szinről-szinre látni. A nagy pécsi püspök az excellenciás ur csak nem jöhet el Ó-Gyallára nemzetes Jókay Jóska ifiur meglátogatására, bizony csak a nemzetes Jóska ifiurnak kell ő hozzá elmenni. S nem is a világ az egyszeri látogatás. Ha jól fogadják: ezentul is megcselekszi. Ha rosszul fogadják: eb ura a fakó. A kegyelmes és főtisztelendő püspök nélkül is csak megélünk valahogy.

Ugy rémlik előttem, Komáromban felült az Arany Ember egyik tölgyfanajójára s az a hajó szép lassan leszállitotta Bajára.

Hogy ki volt az az Arany Ember, azt most már ugyan a nagy költő regényéből és szinművéből mindenki tudja. De azért majd én is csak elbeszélem utóbb az Arany Ember történetét, a mely kissé mégis más, mint a hogy a hires regény és szinmű elbeszéli. Akkor még nem volt se gőzhajó, se gőzös-kocsi. Bizony akkor csak rossz utakon, rázós edényen kellett az embernek magát zötyögtetni. Jó három napi utba bele is került volna Ó-Gyalláról Pécs városába jutni,

Digitized by Google

éjt-napot utszéli csárdában tölteni. Már ennél is olcsóbb és kényelmesebb mulatság volt az Arany Ember vendége gyanánt ott a hajón felejtkezni s annyit aludni, a mennyire csak az ember képes.

Baján mindjárt találkozott püspök bátyjának egyik uradalmi tisztjével. De az a tiszt ugy megbecsülte őt, uraságának rokonát ugy kitüntette, négy veszekedett sárkány lovon ugy Pécsre röpitette, hogy nemzetes Jókay József ügyvéd uramnak csak ugy szédült bele a feje. Nagy mester volt ez az uradalmi tiszt. Hadd lássa az a szegény kálvinista nyif-nyaff atyafi, mekkora ur az a pécsi püspök, ha mindjárt csak az ő nagybátyja is.

Fekete magyar ruhában, sarkantyus csizmában, kardosan, panyókával ment az ifju ügyvéd a püspökhöz. Elfogultan, tétovázva. Ragyogó városként tünt föl előtte hires Pécs városa. A nagy székesegyház ugyan nem volt akkor olyan fényes, mint most, de a kanonokok tiszta, kényelmes, emeletes házai s a püspök palotája, a gyönyörü terek, a kövezett utczák mégis egészen mások voltak, mint az ó-gyallai vagy akár a révkomáromi apró kuriák, ereszes házak, nádtetők, sövénykeritések s feneketlen por és sárgyüjtemények.

Hejh-hajh nemzetes ifiuuram, más világ ám a pécsi püspök rezidenciája, mint valami kis falusi kálvinista paróchia!

De a püspök jó szivvel és jó szóval fogadta eddig ismeretlen unokaöcscsét. Adott neki szállást. El nem eresztette volna ebédjéről, vacsorájáról. Elkérdezősködött

Digitized by Google

az otthonvalók iránt. A Jókay-család minden tagjáról akart tudni mindent. Az ő édes anyja is Jókay-leány volt. Elkérdezősködött arról is, vajjon a Jókayak közül áttért-e valaki a római egyházba?

Jókay József jól érezte magát nagy rokonánál.

Ekkor történt-e vagy ez év végén, még egyszer ellátogatott Pécsre, a püspök negyven rénes forint ujévi ajándékot adott neki. Akkor már mondhatni, jegyese volt későbbi feleségének. Némi kis adomány volt ez az ujdonsült vőlegény részére. Csakhogy nem aranyban, sem ezüstben, még csak nem is huszasokban volt az érték, hanem ó-bankóban, öt forintosokban.

Megörült ennek Jókay József. A pécsi püspöktől ugyan nem nagy dolog, de ajándéknak mégis tisztes dolog. Megért annyit, mint ma négy-ötszáz korona.

Csakhogy ezzel is baleset történt.

A tisztességtudó fiatal rokonnak ugyan eszébe se jutott megnézni a bankót: igaz pénz-e, nem-e; de a mikor azután használni akarta, akkor tünt ki, hogy egy ötforintos bankó már rég kiesett a forgalomból. Nem ért semmit.

El se lehet gondolni, hogy ezt készakarva csinálta volna a püspök. Bizonyosan őt is rászedték vele. De mégis némi kedvetlenséggel jegyezte föl a nagy költő apja:

— Ennél több javával ő Méltóságának soha se éltem, kárt pedig szegény familiánknak eleget okozott.

Emlitettem föntebb, hogy ekkor már kiszemelte menyasszonyát. Menyasszonya Banán lakott, Pulay Mária volt a neve.

Digitized by Google

Bana jelentékeny nemesi, közbirtokossági falu a vármegye nyugati szélén, Bőny szomszédságában, a mely már Győr vármegyéhez tartozik. Sok törzsökös köznemes család lakta s birta száz év előtt s itt lakott és birt Pulay Dávid is. Felesége Szücs Erzsébet, a Fejér- és Komárom vármegyékben, de ezeken túl is messze elterjedt nagy Szücs-nemzetségből. Erről a nemzetségről másutt szólok.

A Pulay név nem törzsökös banai vagy komárom-vármegyei név. Pulay Dávid, jó régi ősnemes, házasság utján került Banára, felesége birtokára. Valami homályos hagyomány szerint Vasból vagy Zalából származott.

Pula nevü község Zalában is, Somogyban is van. A nagy költő megérdemli, hogy anyai őseit, ha lehet, kikutassuk. Nekem nem volt rá időm.

Pulay Dávid már 1806-ban meghalt. Jókay József ismerte, de valami gyakran nem érintkezett vele. Az ismeretség csak távoli, ugynevezett megyei ismeretség volt. Banát és Ó-Gyallát a Duna választotta el egymástól s a hajdani feneketlen utakban jókora távolság, 1812-ben már csak özvegye élt; Szücs Erzsébet tekintélyes uriasszony.

Három árvával maradt. Egy fiu és két leány.

A fiu: Gábor. Mivelt ember, jó gazda, de bizonykodó s örökösen pörlekedő természetü férfiu. Sohase volt nyugta. Mindig az ügyvédekhez és a bíróságokhoz futkozott. Ha tiz-tizenöt folyó pörénél kevesebb pöre volt: már nem érezte jól magát. Igy beszélik. Azt is

Digitized by Google

mondják, hogy a mikor meghalt, a pap igy kezdte koporsója fölött a bucsuztatót:

— Nyughatatlan szellem, most már nyugalomra tértél!

Gyermekei nevelésére kiváló gondot forditott. Fiai jeles emberek s jelentékeny szerepet töltenek be közéletünkben. Az egyik: Géza. Törvényszéki elnök s kuriai biró. A másik: Kornél, országgyülési képviselő volt. Most már nem él. Ezek a nagy költő anyai unokatestvérei.

Pulay Erzsébet az egyik leány. Konkoly-Thege Antal vette feleségül. Leszármazói közül ma is élnek. Ezek is ép ugy unokatestvérek.

A másik leány: Pulay Mária, a nagy költő édes anyja. A kegyeletnek és gyermeki szeretetnek, melylyel a nagy költő őt övezte, nincs határa. Regényeiben és irataiban százszor megemlékszik róla. Nem egy regényének ő a hősnője. A hol az anyának végtelen szeretetét, féltő gondját, törhetlen erélyét, bölcs és takarékos háztartását, vallásos kedélyét s érzés- és gondolkozásbeli fenségét irja le: mindenütt édes anyjáról veszi a mintát. S a jó és nemes édes anya megérte még fiának nemzeti nagyságát.

A nagy költő édes anyjának, Pulay Máriának rövid nemzedékrendét ide iktatom:

Pulay Dávid † 1806.
Baracskai Szücs Erzsébet † 1822.

Erzsébet	Mária	Gábor	
Konkoly-Thege Antalné	Jókay Józsefné		
Balázs	a nagy költő édes anyja.	Géza kuriai biró.	Kornél képviselő †.

Digitized by Google

A nagy költő keveset tudott édes anyja őseiről. Emliti egy helyütt, hogy édes anyja egyik őse, egy Pulay, Rákóczi Ferencznek volt egyik vitéz, kurucz főtisztje. De hogy ez mily vérségi kapcsolatban volt a családdal s édes anyjának egyenes őse volt-e: nem tudta. Én se tudom.

1790-ben született a menyasszony, kilencz évvel volt fiatalabb, mint férje. Jókay József többször ellátogatott Banára Pulay Dávid özvegyéhez, a leányos házhoz. Végre megérett az ügy. 1812. évi junius 28-án összeszedelőzködtek Jókay Sámuel uram s a vőlegény közeli rokonai, átrándultak Banára s megtartották az ünnepélyes eljegyzést és gyürüváltást és az eljegyzési lakomát.

A vőlegény másnap ment haza. Utja Ácson, Komáromon vezetett kereztül. Vele volt puskája is. Nemes embernek, ha utra kelt, mindig volt puskája. Az ácsi határban szerencséje akadt. A kocsiról egy tuzokot lőtt. Az első és utolsó tuzokot életében. Föl is jegyezte. De nem azért, hanem azért, mert az atyafiak idétlen elmésséget csináltak belőle.

— Menyaszonyt is, tuzokot is egyszerre. Sok az egy embernek!

De másnap, junius 30-án, bánat következett a nagy örömre.

Elvesztette otthon a jegygyürüjét!

Babonásak az emberek. Nem kell őket ezért elitélni. Mindenki nem lehet bölcs, mindentudó, világjáró, érzés nélkül és ösztön nélkül való. Az egész világ nem érne egy hajitó fát, ha mindenki tudós volna. S azután sok

Digitized by Google

babona ábránddal, költészettel, szépséggel teljes. A férfi és asszony lelkét ékesiti az ily babona.

A jegygyürü babonája is ilyen.

Mi a jegygyürü? Apró, fényes, érczkarika aranyból. Értéke semmiség. Száz van minden ötvösboltban. Egyiket elviszszük jegygyürünek. Melyiket? Akármelyiket, nem válogatunk; mind egyenlő alaku, egyik oly jó, mint a másik. S ha elveszitjük, veszünk helyette másikat. Az is olyan, senki se veszi észre a különbséget.

Igy beszél az okos ember — bolond észszel.

A jegygyürü más. A gyürü a végtelenség jelképe, mint a kör, se eleje, se vége. Olyan, mint az igaz szerelem, mely eltart az életen át a sirig, a sirban és azon túl a végtelen világnak végeig. A mint a költő mondja.

Jelkép is, bizonyság is. Az eljegyzés bizonysága a vőlegény és a menyasszony között. Szent dolog. Jézus is mint vőlegény gyürüvel jegyezte el menyasszonyát, az anyaszentegyházat. A boldogságos szüz is, az egek királynéja, igy jegyezte el őt magának a mennyei király.

Őrzi a jegygyürüt a vőlegény, mint a szemefényét. Hiszen ez a menyasszony szerelmének záloga. Ez a jövendő boldogságának biztositása. Ez a gyürü a társa és a testvérje ama másiknak, a melyet ő a menyasszony balkezének névtelen ujjára huzott. Arra az édes, illatos, meleg és rózsás ujjra.

S ime, Jókay József elvesztette jegygyürüjét!

Tehát nem vigyázott rá. Gondatlan volt. Vajjon mit

Digitized by Google

szól ehhez a gyönyörü banai leányka, ha megtudja? Ha gondatlan volt a szerelemben, gondatlan lesz a házasságban is. Ime, tegnapelőtt volt az eljegyzés s ma már egy pillanatig elfeledte szerelmét, mert elfeledte jegygyürüjét. Vajjon a menyasszony lelke nem borul-e el, nem bontja-e föl a szent megállapodást, nem küldi-e vissza a maga jegygyürüjét?

Keserü órákat élt át Jókay József. Azt se tudta biztosan, hol veszett el a gyürü. A szobában-e, az udvaron-e, a kertben-e vagy valamelyik látogatásnál? Kereste éjjel-nappal mindenütt. Azonban meg lehet-e elveszett gyürüt találni?

A mesékben van rá eset. Már hal belsejében is találtak meg elveszett gyürüt. A nagy Hunyadi János gyürüjét holló madár találta meg s az a madár adta elő. Ott is van az ábrázatja a Hunyadiak czimerében, sőt még a budavári Mátyás-temlom tornyán is ékesen kifaragva. Pedig a helyén a szent keresztnek kellene állnia.

Ugy rémlett előtte: reggeli mosdásnál lehuzta az ujjáról, egy székre tette s ott kellett eltünnie. Kutyamacska el nem viszi, tolvaj madár nincs a háznál: hova lehetett?

Szerencsésebb volt, mint hires fia, a nagy költő. Jókai Mór is elvesztette jegygyürüjét, de nem vőlegény korában, hanem a mikor már Laborfalvy Benke Rózának régóta férje volt. Maga beszélte el nekem. Lehuzta ujjáról, játszott vele, kipattant a kezéből s elgurult a szobában.

Digitized by Google

Nosza utána!

Ott lakott valahol a Józsefvárosban saját házában. Látta a gyürü villanását a padlón, hallotta gurulását, észrevette futása irányát, utána ment, kereste. Minden szeget, zugot fölkutatott, de hiába, a gyürü nem volt sehol. Szólitja a feleségét:

— Gyere már, angyalom, keressük meg azt a gyürüt.

Keresték együtt. Nem volt se égen, se földön. Az asszony utóbb megunta a vesződséget.

— Hagyjuk, fiam, ma már nem találjuk, majd holnap megtaláljuk!

— Nem hagyom!

A nagy költő neki bokrosodott. Mindig hallotta, tapasztalta, hogy, ha az ember valami apróságot elejt a szobában, krajczárt, aranyat, inggombot, gombostűt: igen nehéz azt megtalálni, sokszor épen nem is lehet. De már a jegygyürü még se kicsi dolog s mégis jegygyürü az!

S minő jegygyürü!

Nagy történelmi napnak szent emléke ragyog azon a gyürün. A mikor föltámadt a magyar nemzet, a dicső 1848-ik év márczius hava 15-én kapta ő azt, a mikor az uj Magyarországot megteremtették. S ki adta azt a jegygyürüt? A legfenségesebb művésznő, a legszebb asszony a világon: Laborfalvy Róza! Ott volt az átadásnál Petőfi is, a költőóriások fejedelme. Azóta boldog férje az istennőnek. Az ő jegygyürüjének elveszni nem szabad.

Utána hát! Rögtön bezárta a szobát s hozatott tudós embereket. Asztalost, kárpitost, tolvajkulcsos lakatost,

Digitized by Google

száz szemü kis gyermeket, kis leányt. Összenéztek, összevizsgáltak mindent. Szövetek fodrát, padló repedését, szőnyegek nyilását, falak szege-zugát. Ugy keresték a gyürüt, mint a természettudósok a baczillust.

Hiába volt. Soha se találták meg.

Igy tünt el örökre Jókai Mór és Laborfalvy Róza jegygyürüje!

De mondtam már, apja mégis szerencsésebb volt.

Az ő jegygyürüje bizony leesett a szék sarkáról. A mosdó szerdék egy kis benyilóféle helyiségben s az bizony, mi tagadás benne, nem volt kipadlózva, hanem sározott földü volt. Azt a jegygyürüt Jókay József uram beletiporta a földbe. Ő maga tiporta bele, de ő maga is találta meg utoljára.

Nem is volt azután az esküvőnek semmi akadálya. Augusztus 14-én volt az ünnepélyes szertartás és a zajos, vidám lakodalom. Ott voltak közelről-távolról mindkét fél részéről az atyafiak. Bizony azok el nem engedték volna a vidám lakodalmat, a hires czigánybandát, a hajnali korhelylevest, de még a tyukverőt se.

De most már hova vigye az ifju férj az ifju feleséget? Hova, merre legyen a nászutazás!

Nem Bécsbe ám! Nem is Párisba, nem is Velenczébe, de Rómába se! Ezelőtt kilenczven esztendővel nem volt ám még a világ egészen megbolondulva! Az uj házasok nem lettek ám kengyelfutókká, hogy becsavarogják a világot, költsék hiába a pénzt s ne legyen nyugodalmuk pillanatra se. De sőt inkább az volt a jó

Digitized by Google

szokás, hogy az uj házasok vonuljanak félre csöndes meleg családi fészkükbe, a mézes heteket ott töltsék s ott éljek át azt a boldogságot — két szerető lélek egyezségét — a melyet minden ember csak egyszer érdemel meg, csak egyszer ér el és se azelőtt, se azután soha többé mind a sir fenekéig.

Jókay József Ó-Gyallára vitte ifju szép piruló feleségét az apai házhoz. Nagyon bőven addig se volt a család az ősi kurián s most a fiatal menyecskével meg is szaporodott.

Nem sokáig maradtak Ó-Gyallán, csak nyolcz hónapig, de ez idő alatt is sok borus napot éltek át. Sok keserüsége volt a fiatal menyecskének és sok bánata a szerető férjnek.

Azt jegyzi föl a nagy költő édes apja erről az időről:

— Ez idő alatt az én ártatlan feleségem mind a szüleimtől, mind a testvéreimtől sok méltatlanságot szenvedett.

Mi történt hát?

Semmi se történt. Az történt, a mi minden nap csaknem minden háznál történni szokott. Az anyós, hiába, csak anyós. Minden kedvessége és jóindulata mellett is belekotnyeleskedik menye minden dolgába. Az uj asszonynak már megvannak a maga kedves kis titkai, melyekről csak a férjnek szabad tudni. De a jó anyós azt hiszi: a hogy a leányával, ugy van a menyével is s előtte titoknak lenni nem szabad. A jó nevelésü ifju menyecske száz szót eltür jó szivvel, ha nem jó

Digitized by Google

kedvvel is. Akad olyan szó, a melyre feleletet ad. Feleletét gyakran feleselésnek tekintik. Minden menyecske a maga édes anyja házának szokásait ismeri. Azokat viszi az uj házba. De valahány ház: annyi szokás. A jó anyósnak is megvannak a maga házi szokásai. A kétféle szokás nem mindenbe vág össze. Az anyós parancsol és rendelkezik, a hogy szokott. A menyecske engedelmeskedik, a hogy tud. De a saját édes anyja szokásaiba vissza-visszazökken. Az anyós ezt gyakran gyermeki engedetlenségnek látja, pedig dehogy az! Végre is igaza van mind a kettőnek s ez épen a legnagyobb baj. A nők mindent belátnak, de hogy a másik nőnek is igaza legyen: azt sehogy se tudják belátni.

Azután ott volt még a háznál két felnőtt leány is. A Zsuzsi, meg a Juli. Ők is annyinak érezték magukat, mint az uj menyecske. Sőt többnek, mert hiszen ők otthon vannak, nem idegenből jöttek. Ám a menyecske, akármilyen szerény lélek, érzi, sejti, álmodja azt, hogy az ő kicsi, kis boldog országának ő a királynéja és senki más; — ő már tökéletes, tökéletesebb, mint a hajadon, — a férje minden boldogsága csak tőle függ senkitől se mástól, ő már vezérli, igazgatja, megalkotja vagy elronthatja azt az életet, mely már nem csupán az övé, hanem a férjé s majdan az apáé és sarjadékoké is.

A leányok pajkossága s a menyecske önérzete bizony sok házi kelletlenséget idézett elő.

S azután Pulay Dávidné asszonyom leánya nem volt

Digitized by Google

ám valami gyáva, pityergő, tedd ide tedd oda gyönge teremtés. A mit róla, erélyességéről és bölcseségéről nagy költő fia száz helyen ir: mind igaz volt ám az. A kit a magyar nép tűzről pattant menyecskének mond: az ő volt. A kit kardos asszonynak mond: az is ő volt. Sehogy se engedte meg, hogy vele oktalanul rendelkezzenek. Türt, hallgatott, perpatvarkodástól óvakodott, de azért határozott maradt s ugy csinálta a maga dolgát, a hogy ő látta jónak.

Mégis jó volt ennek az állapotnak véget vetni. Jókay József azt mondja, felesége sok méltatlanságot szenvedett. Pedig ő maga szenvedett inkább s nem a felesége. Jókay jámbor, engedékeny, mindentürő, végtelen szelid lelkü ember volt, mint a milyennek Károly fiát s nagy részben magát a nagy költőt is ismertük. Olyan asszony nélkül, az élet nehéz ösvényein olyan támasz anélkül, a milyen imádott hitvese, Pulay Mária volt, nem lett volna se annyira jelentékeny, se annyira vagyonos férfiu. Ezt a helyzetet nyomban felismerte Jókay. Neki fájt az, ő szenvedett az által, hogy az ó-gyallai kurián a szülők és a testvérek nem oly rajongó érzéssel vették körül az uj menyecskét, mint ő maga.

Lakás után nézett hát Komáromban. Ügyvédi és megyei hivatása ugyis oda vonzotta, a Jókayak igazi ősi fészkébe.

Digitized by Google

II.

(Komáromba költőznek át. — Háziuruk. — Az első szülött: Károly. — Alakja, jelleme, kora. — Gyermekei. — A két Jókay Mór. — A várépítés. — Mi volt és mit ért Jókay József fizetése? — A lutri. — Jókay Eszter. — Vály Ferencz. — Tanárom volt. — A Jörgli szatócs és a kecske. — Jókay Eszter háza. — Vály Mari. — Jókay Eszter, mint író.)

Az idénről, 1812-ről már elkésett. Komáromban Szent Mihálykor és Szent Györgykor volt a lakás változtatása. Az 1813-iki Szent György napra már meg kellett lenni uj lakásának.

Meg is lett.

Molnár Mihály uramnak volt a Nagy Mihály utczán egy kis háza. Ma is megvan ez az utcza, de ma Deák Ferencz utcza a neve. De az a kis ház már nincs meg, ujat épitettek helyette. Azt a kis házat vette ki bérbe Jókay József, a maga, a felesége és az irodája számára.

Érdekes az, miként határozták meg a házbér összegét.

Jókay József azt kérdezte:

— Mi lesz az árenda Molnár Mihály uram?

— Ha tetszik a házam, bizony az százhusz forint lesz esztendőnként fiskális uram.

— Sok lesz az, Molnár Mihály uram.

— Az már igaz, fiskális uram. Hanem kegyelmed falulról jött, nem ismerem. Nem tudom, milyen lakó lesz. Nem tesz-e sok pusztitást a házban? Nem lesz-e sok kutya, macska, cseléd, apró gyermek? Megelégszünk-e egymással? Ha szépen megférünk egymással: akkor majd olcsóbb lesz az árenda.

Jókay József csak elbámult erre a szóra. Rettenetesen okos, tapasztalt ember ez a Molnár Mihály uram.

Digitized by Google

Hát hiszen okos ember is volt. Egy esztendő alatt nagyon megkedvelte uj lakóját. Le is szállitotta a házbért esztendei százhusz forintról esztendei nyolczvan forintra. Hejh, ti budapesti háziurak, örökké csak házbéremelő háziurak, ti ugyan sokat tanulhatnátok Molnár Mihály uramtól!

Itt lakott Jókay József három esztendeig egyfolytában. Itt született első szülöttje; Jókay Károly. A nagy költő testvérbátyja, a kit én már mint meglett, mint élemedett férfiut kezdtem ismerni ezelőtt ötven esztendővel. 1814. évi május hó 3-án született s a szent keresztségben Károly József lett a neve. De második nevét a hosszu életen át sohase használta se ő, se más.

Magas termetü, gerinczét és fejét egyenesen tartó férfiu volt még öreg korában is. A nagy költő igen gyakran kissé félrehajtva szokta fejét tartani. Kivált ha elmélázott, elandalodott. Van arczképe is ily félrehajtott fejjel akárhány. De Károly bátyjának egyenes volt a feje tartása. Egyébként sokban hasonlitott a két testvér egymáshoz. Ugyanaz a mélázó tekintet, ugyanaz a kék szem, ugyanaz a fehér, hamvas, gyöngén pirosló arczszin. Nem mértem ugyan őket, de egy-két czentiméterrel, ugy hiszen, magasabb volt, mint Móricz öcscse. A nagy költő is magasabb termetü volt a rendes közepesnél. Nálam jó félfejjel volt magasabb. Azt hiszem, a 178—180 czentiméter magasságot, mikor ereje teljében volt, megütötte.

Jókay Károly nagy kort ért. Előbb meghalt ugyan, mint nagy költő öcscse, de hiszen tizenegy évvel volt

Digitized by Google

idősebb. Utoljára Hathalmon találkoztam vele Etelka leányánál, vejének, nemes barátomnak, Ihász Lajosnak házánál. Nyolczvanadik életévéhez akkor már közel járt, de még mindig szép öreg ember volt. Alig látszott hatvan évesnek. Igy volt maga a nagy költő is. A ki életének utolsó évében, a mikor pedig már belépett a hetvenkilenczedik esztendőbe, még mindig gyöngéd, fiatalos, redőtlen arczu s kevéssé őszülő bajuszu férfiu volt. Ezüst csengésü, szép üde, nemes hanggal.

Jókay Károly neje Csontos Klára volt hozzá méltó, derék, nemes urnő. Nagyon kevéssé ismertem, alig egyszer-kétszer láttam Komáromban. Meghalt 1882-ik évi május 15-én.

Négy gyermekük ért nagy kort.

Jókay Géza. Az én időmben járta a pápai főiskolát. Gyermekkorában külsőleg tökéletes Jókay.

Jókay Jolánka. Élénk szellemü, kiváló urnő. Egykori miniszterünknek Hegedüs Sándornak felesége. Még a régi mesebeli magyar nemes nagyasszonynak mintája. Egykor valami apró ügyben levelet intéztem hozzá s korunk jó vagy rossz szokása szerint a megilletö »Kegyelmes asszonyom« szóval czimeztem. Becsületesen kikaptam érte. Azt felelte: Ha már Eötvös Károly is Kegyelmes asszonynak s nem Hugomasszonynak szólitja Hegedüs Sándornét: akkor már csakugyan elvész a világ. — Igaza volt. Hanem hiszen a régi magyar világot mentjük, mentjük, de mi néhányan már meg nem mentjük. Három gyermeke: két fia és egy leánya van. Derék fiuk s már közéleti férfiak. Későbbi krónikás irjon róluk bővebben.

Digitized by Google

Jókay Etelka. Aranyos kedvü édes asszony. Ihász Lajos főrend felesége. Róla és férjéről s férje édes apjáról, a rég elhalt Ihász Imréről, a kit régi megyei életünkben határtalanul szerettem s nagybátyjáról Ihász Daniról, a ki Kossuth Lajos nagy bujdosónknak volt halálig hű társa, sokat szeretnék irni, mondani, mesélgetni. De el kell halasztanom. Nem ide tartozik.

A negyedik gyermek: ifjabb Jókay Mór. Nagy jövő tárult föl előtte s gyors léptekkel ment előre. Kedves, mivelt, nemes szellemü férfiu volt. Korán elhalt, alighanem orvosi műhiba miatt. Özvegye s árvája maradt.

Van egy lehetetlenség, a melyből már nem egy adoma készült. Egy sirban, egymás mellett találnak két száraz koponyát. Az egyik koponya öreg embertől való, már foghijas. A másik fiatal, serdülő legénytől; — ép, sima, fényes. Miféle koponyák azok? A szédelgő plasztikonos azt mondja a szájtátó közönségnek: mind a kettő nagy Napoleon koponyája; — az egyik szentilonai fogsága idejéből, a másik touloni tüzérhadnagy korából.

Hát ez bizony lehetetlenség.

Hát az lehet-e, hogy a hetven éves Jókayt és a husz éves Jókayt együtt, egy időben, egyszerre láthassuk elevenen?

Ez lehet.

Van a nagy költőnek egy fiatalkori arczképe. Képes lapjaink sokszor közölték. Ugy rémlik előttem, mintha maga a nagy költő föstötte vagy rajzolta volna. Nos hát ifjabb Jókay Mór vonásról-vonásra, hajszálról-haj-

Digitized by Google

szálra ehhez hasonlitott. Ha Pulay Mária, az egyiknek anyja, a másiknak öreg anyja megérhette volna: világhirü nagy fiát elevenen láthatta volna maga előtt, a mint hetven éves és a mint husz éves.

Sohase láttam életemben ehhez hasonló másik példát.

Azonban térjünk csak vissza a nagy költő édes apjához.

Jó szerencse érte Jókay József uramat mindjárt az első évben, melyet Komáromban töltött.

A várépitést folytatták. Azt az erődöt, melynek neve most Nádorvonal s mely Csallóköz felől zárja be a várost, itt-amott elkezdték épiteni. A rettenetes sánczokon, árkokon, töltéseken elkezdtek dolgozni. Tenger munkával járt. A Vágduna vonalát ugyancsak a mult század hatvanas éveiben épitették, a győri Dunára néző részt 1844-ben fejezték be, de a Monostor-erődöt s a csallóközi középső műveket már az Ó-Pavillon befejezte után nyomban munka alá vették.

Akkor is a katonaság parancsolt ugyan a várépitésnél, de a nemes vármegyét s a Helytartótanácsot mégse merték egészen mellőzni. Nemesek és polgárok érdeke is belejátszott, a földek kisajátitásához, fuvarokhoz, napszámhoz, szállitásokhoz nekik is volt szavuk. Tehát a közönség részéről is kellett valakinek lenni, a ki vigyázzon, őrködjék, orvosoljon; — ha panasz van a várparancsnokkal és a mindenféle katonai műszaki hatalommal vitatkozzék.

Erre a hatóságra Ürményi Miksát nevezték ki királyi biztosnak.

Az Ürményi-család ekkor volt emelkedésének tető-

Digitized by Google

pontján. Ürményi Miksa már országgyülési követ 1808-ban, később Fejér vármegye első alispánja. Még apja is élt, a ki főispán, septemvir, országbiró, Galliczia kormányzója, utóbb osztrák miniszter volt. Volt hát tekintélye fiának, a várépitő királyi biztosnak.

Jókay Józseffel a vármegyénél megismerkedett. Nagyon megtetszett neki a nyulánk, komoly, értelmes, fiatal ügyvéd s kinevezte az épitési munkálatokhoz felügyelőnek, ellenőrnek. Adott neki fizetésül 3 pengő forint napidijat.

A mostani ember mosolyog e fölött. Mi az a 3 pengő forint? Az csak egy közepes gyári napszám. Hogy lehetett okleveles ügyvédnek ekkora napidijért munkára vállalkozni? Még pedig nem is könnyü munkára. Hiszen reggeltől estig tartott a foglalkozás.

Nyájas felebarátom, ne mosolyogj. Az a három pengő forint akkor 180 pengő krajczár volt, nyolczadfél váltó forint volt és 450 váltó krajczár volt. Egy esztendőre pedig az ünnepnapokat leszámitva is, többre rugott 900 pengő forintnál.

Hogy ez mekkora pénz volt: azt is megmondom.

A főispán egész esztendei fizetése 800 forint volt, az alispáné 600 forint, a főbiróé 300 forint. Tehát Jókay József fizetése háromszor akkora volt, mint a főszolgabiróé, sokkal nagyobb, mint az alispáné, de nagyobb a főispánénál is. Akkor még nem dobálództunk a nagy fizetésekkel. A mikor én vármegye fiskusa lettem, pedig ez se volt utolsó állás, havi fizetésem csak 60 forint volt, ez se pengőben, hanem csak uj osztrák

Digitized by Google

pénzben. És se lakáspénz, se lótartás, se más. Mégis megéltünk.

Nagy pénz volt az Jókay József uramnál. Szépséges ifju felesége gazdagon ellátta házát, asztalát, vendégeit, mégis félretett abból a pénzből legalább két pengő forintot és egy Szüz Máriás huszast.

Hogy lehetett ez?

Hát bizony csak ugy lehetett, hogy a komáromi piaczon 16 krajczár volt egy liba, 5 krajczár volt egy csirke, 3 krajczár volt a legfinomabb zsemlyelisztnek a fontja, 6—7—8 krajczár volt egy font hus nyomatékkal együtt s jó bort lehetett inni icczénként 8 váltókrajczárért, a mi nem sokkal volt több, 3 pengő krajczárnál.

Hát akkor bizony nagy kincs volt naponkint 450 váltó krajczár. Most természetesen másként élünk. Ha az ember igazán jól akar lakni, oda kell adnia a hátas lovát. Akkor még nem volt az a sok veszekedett tudós és tudomány a világon, mint most, de az emberek bizony jobban éltek.

A következő 1814-ik esztendőben Jókay József uramat megint kinevezte felügyelőnek a királyi biztos, sőt ugy megkedvelte, hogy most már 4 pengő forintra emelte föl napidiját. A szerény, kényelmes urasági életmódhoz hát már innen is meglett volna a jövedelem.

Holmi apró szerencséje is akadt.

Akkor volt virágjában a kis lutri. Boldog-boldogtalan rakta egész buzgósággal. Kisvárosnak betegsége volt a kis lutri. Az Álmoskönyvet mindenki forgatta. Ott volt

Digitized by Google

a zsebjében mindenkinek. A számokról való álmodást fontosnak tartotta mindenki. Beszéltek erről minden társaságban.

Jókay József is álmodott egy számot 1815 januárban. A mint az utczán pajtásaival sétált s a lutri elé érnek: eszébe jut álma s elmondja, hogy számot látott álmában. Micsoda számot? 68-at. Egyszerre felkiáltottak:

— Tegyük meg!

Bolondság. Higgadt, okos ember annak tartja. Jókay József pedig olyan ember volt. Magam se tettem soha lutrira. El nem tudtam gondolni, hogy a sok millió változat közül miként eshetnék a véletlen épen az én számomra? Jobb lesz az a pénz a szegénynek.

De bizony a társaság magával rántotta Jókayt is. Csak az volt a kérdés: szólóra tegyenek-e, ámbóra-e, vagy ternóra?

Szólóra, ámbóra nem érdemes, csináltak hát ternót. A 68-ból a 6, 8, 68 épen jó ternó. Jókay József uram, hogy a mulatságot el ne rontsa, maga is tett rá három váltó krajczárt.

Nevetséges csekély összeg. Pajtásai mind többet tettek a játékra. Hiszen három váltó krajczár alig több egy pengő krajczárnál.

Azonban 4800 váltó krajczárt fizet a lutri, ha kihuzzák a számodat. Ki is huzták. Az álom tehát komoly valósággá lett. Nyert 96 pengő forintot. Hallatlan! Ha 300 váltó krajczárt vagy két pengő forintot tett volna a számokra: 9600 forinthoz jutott volna. Háromszáz

Digitized by Google

hold jó földnek volt akkor az ára ez a pénz. Vehetett volna rajta Budán vagy Pesten kétemeletes nagy házat.

De azért soha se tett a lutrira ezen túl.

A következő 1816-ik évben Jókay József házát ujra meglátogatta istennek áldása. Igazi áldás. Ekkor született február 15-én Eszter leánya.

Fölséges asszony. Én már mint asszonyt ismertem meg ezelőtt ötvenkét esztendővel. Vály Ferencz kedves emlékü hires jó tanárom felesége volt Pápán. Sokat lehetne és sokat kellene róla irnom.

Hires jó tanár: Vály Ferenczről nem mondhatok kevesebbet. Nem tudományát értem. Talán az a rendes mértéknél nem volt se mélyebb, se eredetibb. Nem is elméjének erejét értem. Talán az se volt rendkivüli. Nem is irodalmi műveit értem. Irt ugyan, de iratainak nagy része nem került sajtó alá. Én a kémiát, geológiát és geognóziát és a mindenféle dib-dáb kövek megismerését tanultam tőle. De az ő előadásában elevenné vált a kő is. Adomái, észlelései, hasonlatai csodálatos szépek és elevenek voltak. Arczvonásainak tökéletes ura volt. Hangjának és arczvonásainak mozdulataival minden jelenetet és minden gondolatot tökéletesen tudott ábrázolni. Nem volt kövér, de arcza telt és piros volt. Mindig ugy jött az előadó terembe, mintha istentiszteletre jött volna. Előkelő komolysággal, fekete öltönyben. Piros arczáról, mosolygó szemeiről, szürkülő bajuszáról és szakálláról nem tudtuk szemünket levenni. Állatvilágból eredett adomái páratlanok voltak. Mik azokhoz képest Aesopus meséi? Különösen az állatok

Digitized by Google

humora, vidámsága, pajkosságai: ezekről szeretett adomákat alkotni. Minden adomájának erkölcsi éle és fontossága volt. Pajkos és rakonczátlan a diákgyerek. Előadása közben sasszemmel kisérte minden diák arczát s keze mozdulatát. Észrevett minden pajkosságot s helytelenséget nyomban. A gondolatot is kitalálta. Rögtön készen volt az adomával és példabeszéddel. Nem nevezte meg a diákot, nem is szidta könnyedén össze, hanem folyton rá nézve mondta el tanulságos adomáját. Ebből azután az egész osztály diáksága mindjárt megtudott mindent. A rovására történt kaczagást nem feledte el a pajkos diák.

Például a nagy melegben elszunnyadt a diák. Szomszédja mókából el akarja orozni mellényzsebéből, a krétát, vagy irónt, vagy peniczillust. De a peniczillus egyik kis pengéje nem jól záródik, hegye kifelé áll, az orozó diák beleüti ujját, megszurja magát, fölszisszen, torzképet vág és sebzett ujját szájába kapja.

Mindezt senki se látja, de a tanár jól látja. Ránéz a pajkos diákra és rágyujt a tolvaj kecske adomájára.

Volt egyszer egy szatócs, Jörgli volt a neve. A Jörgli szatócs kicsiben szemes eleséget is árult s ezt azzal tudatta, hogy boltajtajában kis rekeszes szekrényke volt kiakasztva, minden rekeszben más-másféle eleség, borsó, bab, buza, rozs, árpa, lencse, köleskása, zab. De a mikor estennen a nyáj hazajött a legelőről, a kecske odament s a zabot mindig megette. Hiába magyarázták neki a tizparancsolatot, hogy a másét nem szabad bántani, — a kecske nem hallgatott rá, czéda volt.

Digitized by Google

Mit csinált a Jörgli szatócs? A Jörgli szatócs azt cselekedte, hogy a zabos szekrénykét magasra akasztotta. Az emberek még láthassák, de a kecske ne láthassa. Szegény Jörgli szatócs! Mintha a kecske nem tudna szagolni, nem tudna bakra állni, nem tudna még az embernél is magasabbra nyujtózkodni! De bizony a kecske még kényelmesebben lopta el a zabot.

Hát most mit csinált a Jörgli szatócs? Most azt csinálta a Jörgli szatócs, hogy a rekesztékbe zab helyett istentelen erős tört paprikát tett. A ki csak megszagolta is: leszédült a torony tetejéről. Nesze neked tolvaj kecske! Most légy vitéz! Ezt a zabot edd meg!

Bizony megette azt is. Hanem hideg-rideg szemeivel, mozgékony ajkaival, százfélekép billegetett füleivel s rezgő szakállával olyan torzképet vágott a paprikához, hogy a mikor a jó tanárunk szelid utánzattal ezt a torzképet elénk ábrázolta; hetvenhét felé dültünk a nagy nevetés miatt. Akkor aztán ránézett a pajkos diákra, akkor se nevezte meg, csak ennyit mondott:

— Lássa, édes fiam, hogy lett csuffá a kecske. El ne feledje!

Nem a tanitásban volt főereje, hanem a nevelésben volt egyetlen. Soha se láttam hozzá hasonlót. Gyámja, édes atyja, valóságos gondviselése volt minden diáknak. A szegényt gyámolitotta. Szorultságunkban tökéletes bizalommal fordultunk hozzá, mint édes anyánkhoz. Vigasztaló szóval, bölcs tanácscsal és segitséggel mindig ellátott. S jó szóval és jó szivvel tette. Igaz, hogy a javithatlan kölyökre néha dühbe jött, botot ragadt s

Digitized by Google

még az öreg diákot is kiporolta istenesen. De ez se volt szégyen senkire. Maguk közt még eldicsekedtek vele a diákok.

A nagy költőnél talán tizenöt évvel is idősebb volt. Azelőtt a rév-komáromi kálvinista gimnáziumban volt tanár s a nagy költőnek is tanára. A nagy költő sokat tanult tőle s költői alkotásaiban is nagy szerepe volt. Ezer meg ezer észlelést, adomát, emlékezetre méltó dolgot beszélt el a nagy költőnek. Ezek mind ott ragyognak a regényekben és elbeszélésekben, kivált az »Elátkozott család«, az »Arany Ember« s a »Mégis mozog a föld« gyönyörü lapjain.

Jó és hű rokon volt. A nagy költő határtalan gyöngédséggel szerette. Én is az ő házánál láttam a nagy költőt először életemben. Hanem bizony ez régen volt.

De akármilyen régen: jól esik lelkemnek, hogy egykori kedves tanitómesteremről megemlékezhettem, emléke iránt hálám kissé leróhattam. S hogy nejéről, Jókay Eszterről is szólhatok röviden.

Többször voltam pápai tanulókoromban házánál. A komáromi rokonok és jó barátok tanuló gyermekeinek szivesen adott ellátást. Finom, nemes, gyöngéd és szerető gondolkodása az édes jó anyát pótolta náluk. A ki az ő és férje szárnyai alatt nevelkedhetett: annak emberré kellett válni. Ott volt Károly bátyjának fia: Jókay Géza. Ott volt Thaly Kálmán barátom s már ott tanulókorában elkezdte a költést, buvárkodást. Ott volt Komáromból Cserey Árpád tanuló. Szerettem ezt a fiut. Korán elhalt. Ott volt Veszprémből Véghely

Digitized by Google

Dezső, később történetbuvár s megyei alispán. Mások is voltak ott. Barátkoztam velük. A fiukkal már akkor játszottuk a kuruczot és labanczot. Birkóztunk a hóban. Tavaszszal a kert zsengéit izlelgettük: málnát, ribiszkét, csipke-szőlőt. Gyakran ott társalgott, sőt tudományosan értekezett velünk leánya is: Váły Mari, velünk egykoru, rendkivül eszes, komoly, piros arczu, szépséges leánya, később Peti Józsefné. Határtalanul tiszteltük s jobban féltünk tudásától és komoly tekintetétől, mint valamennyi professzorunktól. A nagy költőnek is ő volt legkedvesebb unokahuga.

Igy lettem ismerős Jókay Eszterrel és házával. Az egész Jókay-családban talán ez a fenséges, derék urnő volt a legtökéletesebb emberi alkotás. Irói képessége is igen nagy volt. Költői alkotásai nincsenek, de az elbeszélésben csaknem oly erős, mint maga világhirü öcscse. Pedig nem gyakorolta magát az irásban. Azért csodálatos, hogy a mit irt: az mégis feltünő jó és szép dolog. Családi visszaemlékezései, a nagy költő gyermekkoráról s a szülői házról, a komáromi társadalmi viszonyokról, a Jókay-ház elégéséről, a város 1849-iki bombázásáról irt rövid memoárjai a »Hazánk« czimü hetilapban, vagy folyóiratban, a nagy költő által szerkesztett »Igazmondó«-ban s másutt láttak napvilágot, Jókay Eszter név alatt.

Egykor, a mikor mi már nem leszünk, évtizedek mulva nagy Jókay-irodalom támad. A magyar nemzet élni és virágozni fog s legnagyobb nemzeti kincse gyanánt Jókay emlékét fogja tisztelettel őrizni. Életéről

Digitized by Google

és műveiről száz iró száz kötet könyvet ir majdan. S ekkor e tökéletes asszonynak: Jókay Eszternek neve és emléke is ujra tündöklővé válik.

Jókay Eszternek nincsenek unokái.

III.

(A harmadik gyermek. — Jókay Károly betegsége és gyógyulása. — Az első hozomány. — Második háziura. — Városi polgár lesz. — Szigeti kerteket vesz. — A sok Jókay. — A nagy költő a kertben. — A kert költészete. — A gerjeni papfizetés. — Az árvíz. — A nagy költő a kertről.)

Az 1818-ik év február 20-án ujra egy kis testvérbátyja született a nagy költőnek. Ezt Lajos névre keresztelték, de nem sokáig élt. Meghalt 1820-ban. Azonban a kis Károly, az első szülött négy éves korában abba a borzasztó betegségbe esett, melyet a komáromi ember nehézségnek, nyavalyatörésnek nevez. Nincs ellene orvosság. Akkor legalább még nem volt, pedig a boldogtalan beteget egész életén át gyötri. Apa, anya sulyos aggodalomban volt. Hivták, hordták, csődítették a házhoz az orvosokat. Mit ért az?

Végre is a szolgáló megsokalta a sok orvosjárást és patikaszert s előállott azzal, hogy van a Rozáliatéren vagy hol egy javasasszony, van annál egy babszem, kőből van a babszem, de nem sóskőből, hanem csodakőből, az a javasasszony a hetvenhetedik öreg anyjától örökölte, ugy őrzi, mint a szemevilágát. Meg kell kérni azt a javasasszonyt, huzogassa végig a kis Jókay Károlyka testén azt a csodakő-babszemet; — akárki meglássa, örökre elmulik a nyavalyatörés.

Digitized by Google

Ostobaság, babona, kuruzslás!

Igy gondolkodott Jókay József uram. Mint tudós, komoly férfiu nem is gondolkozhatott másként.

De Pulay Mária urasszony nem igy gondolkodott.

— Én se hiszek benne, de bizony megpróbálom. Annyit csak ér, mint a patikaszer.

Meghivatta a vén asszonyt, elhozatta vele csodaszerét, azzal a babszemkővel kenték-fenték a kis gyermeket s megszünt örökre a betegség. A gyermek felnőtt, erős lett, nyolczvanöt évet ért vidám egészségben.

A kis Lajoskának, a harmadik gyermeknek, születése évében kapta napától, özvegy Pulay Dávidné asszonyomtól, az első hozományt. Látta az urasszony, hogy leánya boldog, veje szerző, dolgos, igazi jó férj. Hogy segitse előmenetelében: önként adott neki 1250 váltó forintot.

A következő 1819-ik évben e kis pénzecske már jól fölszaporodott. Az ügyvédség jól jövedelmezett, a közönség bizalma s szeretete nőttön-nőtt. Ez évben csupán keresete 2000 forint volt, 6 darab körmöczi arany és két darab 2 forintos tallér. Abban az időben kétszáz holdnyi jó földből álló birtok jövedelme.

Ez év egyébként is nevezetes év volt. Ekkor már egy kis fényüzésre is tellett a maga számára is, édes kis felesége számára is. Magának egy pár ezüst sarkantyut vett, a feleségének pedig 12 darab evő, s egy darab levesmerő kanalat ezüstből. Addig bizony csak czinkanállal ettek az urak s fakanállal vagy bádogkanállal a cselédek.

Digitized by Google

De ez mind semmiség. Nagyobb dolog az, hogy ez évben lett városi polgárrá.

Rév-Komárom szabad királyi város volt. A régi deák-nyelven Libera Ragiaque Civitas, ezerféle szabadalommal. Jókay József uram nemes ember volt ugyan, tehát szabadon lakhatott a királyi városban már csak annálfogva is, hogy az a város egyuttal a vármegyének is székvárosa volt; nemesi kuriát vehetett is, de polgári birtokot nem vehetett s polgári jogokat nem gyakorolhatott.

Jogot pedig akart gyakorolni, mint városi polgár is s birtokot, házat, földet, kertet akart venni. Hiába minden: a tömeg előtt a tekintély, a tisztesség, a becsület és a nagyság mégis csak a birtok, csak a gazdagság. Vagy legalább annak látszata.

Jókay József uram nemes ember volt. A nemes embernek volt legtöbb joga a világon. Megvolt minden joga és szabadsága. De azért Komáromban, ha valami városi polgárral feleselésbe keveredik, az a polgár szemébe mondhatta.

— Hiába nemes ember az ur! Az ur mégis csak egy ember. De én szabad polgár vagyok, én lehetek Hatvan ember!

Hatvan ember! Hát ez megint miféle isten csodája? Ezt is megtudjuk nemsokára.

Birtokra is szükség volt. A nélkül az ember csak lakó, csak zsöllér, csak házbérfizető. A nemes ember ősi természetével pedig nem fér össze semmi adó, semmi fizetés. Azután a birtok nélkül való embert

Digitized by Google

elnevezik jövevénynek. A goromba és büszke emberek elnevezik jött-mentnek is. Ez pedig már csufolódó szó. A városi polgár, kivált a remekes és czéhbeli polgár pedig goromba és büszke, ha mikor jól sikerül a heti vásár és országos vásár s este berakodás után jól felönt a garatra.

Folyamodott, vegyék föl a szabad polgárok közé, szivesen megfizeti a taksát. A taksa 10 pengő forint, vagyis 25 váltó forint volt. Megfizette. Minthogy pedig már hat év óta jól ismerték s igazán megkedvelték: szivesen fölvették a szabad polgárok közjogi társaságába.

Egyébként nagy segitségére volt ebben házi ura is. Molnár Mihály uram házában csak három esztendeig lakott, onnan 1816-ban elköltözött Fazekas János gazdag és tekintélyes kereskedő házába. Ez a ház a Vármegyeház-utczában fekszik. De már nincs meg, lerontották, uj, szép földszintes ház épült helyére. Erre van a nagy költő születéséről szóló aranybetüs márványlap fölerősitve. Ez a Fazekas János nagyon megszerette Jókayékat, a kik közel tiz évig voltak rendes lakói. Ő sürgette a polgárjog megszerzését, ő sürgette a Dunaszigeti kertek megvételét is.

Erről a Fazekas Jánosról még lesz mondanivalóm e történet folyamában.

A szigeti kerteknek is van történetük.

Ott nyujtózkodik a sziget Komárom városa és Uj-Szőny között végig a Duna közepén. Nagy sziget. Hosszabb két kilométernél s a hol legszélesebb, vagy fél kilométer széles. Több mint kétszáz magyar hold.

Digitized by Google

Ez a sziget 1819-ig senkié se volt, vagyis a városé volt magáé. Tele volt füzzel, rekettyével, szabad tisztásokkal, alkalmas időben derékig érő mindenféle füvel, vadvirággal. Minden oldalát szabadon mosta a Duna árja, védfala vagy védtöltése nem volt. Minek is lett volna? Gólyák sétáltak rajta nagy kevélyen, gémek gubbasztottak fövényes partjain; csérek, fehér halászmadarak, libuczok röpködtek és sikongattak rajta. Ha a Duna áradásban volt, mindig ellepte a viz. Néha ölnyi magas viz alá került. De ha az áradás megszünt s a viz leszaladt róla: akkor is maradtak rajta apróbb-nagyobb tavacskák. Ezeket benőtte a sás, gyékény, lenge nád s a hazai nymphea-félék és vizi liliomok sokasága. A tavacskák vizében hemzsegett a szárcsa és a vadkacsa.

A város ugy használta, a hogy tudta. A nemes urak néha vadászgattak rajta. Kiadta a város egy-egy kis részét konyhakertnek, zöldségesnek, nagyobb részét kaszálónak, legelőnek; legnagyobb részét senki se vette bérbe. Hanem a közelebb lakók kiverték oda legelni bárányukat, kecskéjüket, ludfalkájukat.

Ennek 1819-ben véget vetett a város. Neki állitotta a hites geométrát, egyenlő részekre felosztotta, hosszában két utat a közepén kihasitott, a Dunaparton is egy-egy utnak való szeletet kihagyott s az igy alakult és kiczövekelt kerteket nyilvánosan elárverezte. Akkor még ugy mondták hivatalosan is: elkótyavetyélte.

Vett Jókay József uram is és hitvese, Pulay Mária. Nem is egyet, hanem kettőt. Az egyik volt a 15-ik

Digitized by Google

számu, a másik a 106-ik számu. Mindegyik 700 négyszögölnyi. Az egyiknek az ára 110 forint, a másiké 105 forint.

Igy került vissza a Jókay-nemzetségnek ó-gyallai ága komáromi ősi fészkébe megint birtokosnak. Jóval később, mint száz esztendő mulva.

Ugyan e nemzetség többi ágából sokan laktak Komáromban az egész 18-ik századon keresztül. Ekkor is lakott ott egy másik Jókay József ur is, a kinek a felesége Illyés Judit volt. Lakott egy Jókay János, felesége Sörös Juliánna; — egy Jókay Dániel, felesége Asbóth Erzsébet; — egy Jókay Mátyás, felesége Furó Zsófia; egy Jókay Máté; kiskoru Jókay Zsigmond és Sándor, azután több asszony, Zajos Gáborné Jókay Juliánna, Csepreghyné Jókay Zsuzsánna s többen. A Jókayak leányági ivadékait össze se lehet szedni, annyian vannak. Ez mind vérrokon. Többnyire tisztes czéhbeli mesteremberek, asztalosok, superok, hajóácsok, valamennyien nemesek, ház- és telektulajdonosok, kemény nyaku kálvinisták.

Csak az ó gyallai ág telepedett vissza Jókay József urammal.

A két kert vad volt, rendezetlen zátony volt. Akkora volt benne a rekettye, bürök, sáslórom, vad mályva, takácsmácsonya, hogy ellakhatott volna benne az oroszlán is. Egyik se nézett a Dunára. Először keritéssel kellett körülvenni. Azután fákkal kellett beültetni. A város buzditott, parancsolt, rendelkezett és csemetékről gondoskodott. A mindenféle iszalagok, lonczok,

Digitized by Google

jázminok, galagonyák, hólabdák, fekete és vad ribiszkék ekkor jöttek divatba. De a gyümölcsfák is. Filagóriákat, glorietteket, villákat, hüselőket is kezdtek épiteni. A szigeti villa alakja különös volt s közmondásossá vált. Ma is van még a legelsőkből néhány. Kis, négyszögletes épület téglából vagy fából, manzardos kettős tetővel, fazsindelylyel. Egy szoba s valamely kis mellékhelyiség, semmi más. Minek is több? Nem lakott ott senki se télen, se nyáron. Közel is volt a városhoz. Csak arra való volt, ha az ember kisétált a kertbe s véletlenül eső érte, bevonuljon az eső elől.

Jókay József uram is állitott egy kis filagóriát. A külső kertbeli nem sokkal volt nagyobb, mint egy utczai kofaesernyő. Fából volt oldala, teteje. A kertész szokta benne tartani szerszámait. Diszes is volt valamikor, de az idő lassanként rutul elnyütte. Ma már nyoma sincs. A hol állott, ott most czukorborsót tenyészt a mostani tulajdonos.

Megemlékezik róla a nagy költő is.

— Az a kis fagunyhó — igy ir — ott a dunaszigeti gyümölcsös kertben (nem tudom, megvan-e még) az volt az én legdrágább palotám, a miben valaha tanyáztam. Ott irtam meg az első regényemet.

Más helyt azt irja róla:

— A gunyhó olyan szűk volt, az asztal az ajtótól az ablakig ért.

»A hétköznapok«: ez a czime első regényének, a melyet itt irt. De itt irta a »Nepeán« sziget és »Sonkolyi

Digitized by Google

Gergely« czimü beszélyeit is. És többet is 20—21—22 éves korában.

De az a kis gunyhó még másról is nevezetes. Ott pattant ki, ott izzott, forrt, hullámzott első szerelme. A nagy költő első szerelme! Mekkora fenség van e szóban!

Elbeszélem majd, a mit tudok róla.

Megnéztem azt a kertet. Egykor gyümölcsfákkal, diszbokrokkal volt teljes. A nagy költő ide járt ki gyermekkorában s később is, a mikor már lelkét elboritotta az ábrándok, képek, sejtelmek, csodás képzeletek világa. Innen ballagott ki a sziget felső orrára, hogy széttekintsen a vizen, a partokon, a monostori erődökön, Csallóköz sikjain. Itt számlálgatta a dunai malmok kerekének fordulásait. Itt hallgatta a malomkerekek nyikorgását. Története van e nyikorgásnak. Másként nyikorog Kerekes Mihály uram malma, megint másként Megyery Miklós uram malma. Jól tudja ezt a népnek vidám mesemondása. Sőt azt is jól tudja, a malomkerék tengelyének nyikorgása jól megmondja, mikor van sok őrlető, mikor van kevés; mikor van a molnárgazdának pénze, mikor van adóssága; mikor józan és mikor ittas a molnárgazda. Áruló gaz ficzkó az a malomkerék. Ezer ötlet, ezer jó szó, ezer tünemény vésődött itt a nagy költőnek, akkor még rózsás arczu sudár növésü diák-ifjunak fogékony lelkébe.

Megnéztem a kerteket. Hajdan sokat várt ezektől Komárom városának előkelősége. Nem is volt előkelő ember, a kinek kertje nem volt. A város többet el-

Digitized by Google

adott kétszáznál mindjárt kezdetben. Alsó orrán szabadon hagyott valami ötven holdat. Itt voltak a faraktárak, a révátjáró, a rév- és vámházak. Még egy kis kápolnát is épitettek ide, akkorát mint egy hátas tarisznya. Negyvennyolcz év előtt egész éjszakát, kegyetlen rossz éjszakát töltöttem küszöbén. Az a kápolna ma már nincs meg. Ujat, szépet, csinosat épitettek a helyére, de azért ez se nagyobb a hátas tarisznyánál. Rozzant fahid vezetett hajdan a szigetre s repülő hid a szőnyi partra. Ma már vashidak meredeznek ezek helyén.

Ott andalog a nagy költő, mint ifju gyermek a sziget Uj-Szőny felé néző partján. Ott a szőnyi oldalon vontatják a nagy hajókat fölfelé. Harmincz-negyven ló gyötri magát a vontatással. Kint a hajtók biztatják a lovakat, a hajó farán a kormányos izzasztó munkában, a hajó orrán a sáfár, sasszemmel nézegetve. Ez a hajó a Szent Margit, az Arany Ember hajója. A másik is az, a harmadik is az, de más a nevük. Mindezt erős figyeléssel nézi a nagy költő.

Bizony az a kert nem a régi immár. Lassanként rájöttek az emberek, hogy nem való az másnak, csak uborkát, salátát és egrest növeszteni benne.

Mikor már nyaralókkal teljes diszkertek voltak: akkor is ellepte őket az árviz, a magasra duzzadt Duna árja. S ha lefutott is az ár: sárban, vizben tocsogott utána az ember ott hetekig.

De azért az árviz is adott némi mulatságot. Hadd mondjam el hasonmását.

Ősapám Duna-Szent-Györgyön lakott és soká itt

Digitized by Google

lakott öreg apám is, sokat gyerekeskedett ott apám is. A szomszéd falu Gerjen a Duna árterében feküdt. Nem ott, a hol most fekszik, hanem sokkal mélyebben. A papok üldözései elől menekült oda a jó magyar kálvinista népség. Rendes házakat nem épithettek, mert évenként tizszer is rájuk feküdt a Duna. Kutágasokra épitették hát házaikat, mint a czölöplakók. Sövény volt a házak fala, kivül-belül besározva, betapasztva, bemeszelve. Még igy is gyakran a padláson kellett lakniok.

Ily sövény épület volt a templom is. Ezelőtt vagy száz évvel valami jó rokon volt a kálvinista pap. Fizetési levelében ez a tétel fordult elő.

— A minémü halak peniglen a szentegyházban fogattatnak, mind az tiszteletes urnak tulajdona lészen.

Természet szerint áradáskor a templom is megtelt Dunával. A rabló csukák és harcsák s a kiváncsi ostoba pontyok és kárászok telepedtek oda seregesen. A Duna elment, a hal ott maradt.

Igy jártak gyakran a komáromiak is szigeti diszkertjükkel. Szél és hullám leverte a nyaralók ablakjait és zsaluit, a hal bekukkant a szobába s bizony az is megtörtént, hogy a pamlagon tegnapelőtt szerelmes párok suttogtak, ma meg akkora harcsa nyujtózkodott rajta, mint egy hizott ártány.

A Jókay-kertben egyetlen fát se találtam, melyet a nagy költő édes apja ültetett. Még olyat se, melyet a nagy költő látott volna. De hiszen mindegy az már. Majdnem hetven év óta porlad a gondos apa, majdnem ötven év óta az édes jó anya s a nagy költő lánglelke

Digitized by Google

is elszállt már a csillagok közé, igazi honába. Az a kert most már másé lehet.

Pedig szép volt egykor a kert. A nagy költő szépnek tartotta. Igy sóhajt utána vissza:

— Mintha most is előttem állanának még azok a nagy terebélyes reine claude-fák, érettségtől repedező gyümölcsökkel rakva, a mik a kis gunyhót eltakarták. Távolabb egy almafa vérpiros gyümölcsökkel, meg egy másik tafota fehérrel, azután egy harmadik piros csíkos almákkal. A nyitott gunyhóajtóból a begyepesedett utra lehetett látni, melyet kétfelől szőlőlugas szegélyezett. A mint a vigályos lombok között átszürődött a meleg nyári verőfény, ugy tetszett, mintha zöld aranyból volna minden árnyék. Nagy távolból hallatszott a Dunán át a katonai zenekar hangicsálása, a közben a közelben a sárgarigó fütyült, meg egy-egy béka ümmögött az öntöző árokban.

E kerttel lett Jókay József uram hát Komárom egyik birtokosa s mindörökre szabad polgára.

Jókay József uram duna-szigeti kertjének nagy szerep jutott a nagy költő lelki világának alakulásában, nagy szerep költői alkotásaiban is. A ki majd valamikor a nagy költő életének s költészetének történetét igazán megirja: sok szépet és becseset irhat e szigeti kertről is. Én most csak egy-két részletre terjeszkedem ki.

Digitized by Google

IV.

(Az arany ember. — A regény népszerüsége s ennek okai. — Hány részből áll? — A tengerszemü hölgy is ide tartozik. — Eredete, származása. — Háza, üzleti telepei. — Vagyona. — Bora, hajói, lovai. — A hajdani kereskedők. — Bistosai és Sándor öcscse. — A négy gyönyörü lány. — Juliska, Lidia és Katicza története.)

Hogy nyájas olvasóim tisztán lássanak s mindent megértsenek: el kell mesélnem az arany ember történetét. Azét az emberét, a ki »Az arany ember« czimü regénynek és szinműnek hőse s a kit a nagy költő Timár Mihálynak nevez. Nem ez volt a neve. Majd rájövök igaz nevére is.

Beszélnem kell róla azért is, mert a nagy költő életsorsára nagy befolyása volt. Ő segitette Jókay Józsefet kedvenez emberré tenni s ő segitette a közgyámi állásra is. Óriási vagyona s nagy tekintélye mellett könnyü volt neki. Egy szavába, egy intésébe került. De Jókay Józsefet nagyon kedvelte.

Az arany ember meséjét egy millió ember ismeri, talán sokkal több is. Részint a regényből, részint a szinpadról. A regény, ha nem csalódom, valami harminczöt év előtt jelent meg. Mikor s miként irta a nagy költő: ennek néhány külső körülményét ugy a mint magától a nagy költőtől hallottam, elbeszéltem már az »Utazás a Balaton körül« czimü művemben. A regény harminczöt év alatt sok és sokféle kiadásban jutott el a közönséghez. Leforditották sok nyelvre. Angolul megjelent Európában is, Amerikában is. Nem is egy czim alatt. Irógyári utánzat, firkált regény és

Digitized by Google

beszély száz meg száz készült alakjaiból, jeleneteiből. Ugy loptak belőle idegen nyelvü irók, kivált amerikaiak, mint egykor Kalifornia gazdátlan aranyából. A nagy költőnek nem ez a legtökéletesebb regénye, de azért ezt forditották le legtöbb nyelvre.

A szindarab is szép és vonzó. Volt sikere német szinpadokon is. A közönség ma is kedveli. A nagy költő nem volt szerencsés szinmüveivel. De ezzel mégis nagy eredményeket ért el. Régen porrá válik már ő is s az utánunk következő ivadékok is régen elhamvadnak: az arany ember még mindig égi gyönyört és égi bánatot okoz minden mivelt, minden érző s minden ifju léleknek.

Maga a nagy költő is azt mondja:

— Be kell vallanom, hogy nekem magamnak ez a legkedvesebb regényem.

Két okot hoz föl erre. Az egyik: a regény csodálatos sikere. A másik: a regény alakjai mind jó ismerősei, ki korábbról, ki későbbről.

Ehhez a második okhoz majd mi is hozzászólunk.

Bizonyos, hogy a korszerü regények legfőbb tárgya a szerelem és a pénz. Még a hol nagy bűnök, nagy elemi erőszakok, nagy hőstettek s nagy szenvedések anyagából készül is a regény tárgya: még ott is a szerelem és a pénz a fődolog leginkább. Igy van ez már Homérosz Iliásza óta, a legelső regény óta.

Az »Arany ember«-ben a szerelem ugy áll előttünk, a hogy a költészet, a hagyomány és a történet a középkor legnemesebb és legfönségesebb szerelmét

Digitized by Google

megrajzolta. Noémi alakja s Noémi és Timár szerelme örökre élő marad. Még akkor is, a mikor már ily alakot s ily szerelmet a kimerült emberiség élete nem tud növeszteni.

A mit pedig a regény a pénzről s a pénzszerzésnek mai korszerü módjairól mesél, az a mai kor erkölcseinek felel meg annyira, hogy az emberek nagy része saját lelkét, vágyát, gondolatát, szerencséjét és kudarczait látja az arany ember tőkegyüjtő kalandjaiban. Az árkülönbözetek, a kereskedői fogások, üzleti viszonyok, katonai szállitások, miniszteri bűnök, érdekharczok, könnyü nyereségek pokoli küzdelme ott sürög-forog, ott hemzseg, zajlik, forr, csatáz, zúg és ordit szemünk és fülünk előtt, a hogy volt már régóta s a hogy lesz ezentul még inkább. Az aranykor édes alakjai s a létért való küzdelem bűnei és erényei egy csomóban: im, ez a regény.

Bizony ezt a nagy költő nagyon megszerethette. A költői igazságszolgáltatás is tökéletes benne mindenképen.

Három részből áll a regény.

Egyik része az arany ember alakja s keletkezésének és üzleti életének története. Ez komáromi eset. Az arany ember Komáromban élt és halt meg s még regényes kalandjainak egyik-másik részét is ismerték mende-monda vagy hagyomány gyanánt a komáromiak. Jókay József jól ismerte az arany embert, de a nagy költő már nagyon kevéssé ismerhette. Hét-nyolcz éves volt csak, a mikor az arany ember meghalt.

Digitized by Google

A másik része a fékezhetetlen vérü Athália vad szerelme, boszuja, féltékenysége s orgyilkossági pöre. Ez az alak másutt élt. Története Fejér vármegyében folyt le s nem Komáromban. De ez is igaz történet, csakhogy időben és térben különálló. Ezt csak a nagy költő képzelete szőtte-fonta össze az arany emberrel. Történetét Szücs Lajosné, előkelő urnőtől hallotta Balaton-Füreden, hol ez urnő, mint egyébként távoli rokon is jó barátságban volt Jókaiékkal. Nyaralóik is közel feküdtek egymáshoz.

A harmadik része a Senki szigete s ott Teréza mamának és Noéminek Robinzon-élete. Ez tisztán költői alkotás, tisztán a teremtő képzelet szüleménye. Nincs is más alapja, mint az a komáromi mendemonda, mely az arany ember halálakor keletkezett. Talán nem is halt meg az arany ember, hanem csak elbujdosott. Mást temettek el helyette s ő maga ott él valahol Tündér Ilonával valami messze szigeten márványpalotában.

Van azonban az arany ember komáromi történetének oly része is, melyet a nagy költő nem ebben a regényében irt meg. Hanem abban, melynek a czime: »A tengerszemü hölgy«. A nagy költő szivének világánál ez a rész még sokkal fontosabb, mint a többi.

De ki volt hát az arany ember? Megfelelek e kérdésre ugy, a hogy rokonoktól s idegenektől hallottam. Sokféle kalandos dolgot hallottam ugyan róla, százféleképen beszélik történetét ma is Komárom öregjei és fiataljai, de én csak azt mondom el, a mit nyomozásaim alapján

Digitized by Google

biztosnak tartok. A most élő hagyományokban már nagy részük van a regény képzeletszőtte kalandjainak.

Az arany ember neve nem Timár Mihály volt, hanem Domonkos János. Gabonakereskedő, hajótulajdonos, háza és kertje s nagy gabonaraktára Komáromban. Vagyonát milliókra becsülték.

Görög keleti vallásu volt. Rácznak, görögnek tartotta a komáromi közönség. De tökéletes magyar ember volt, noha tudott németül, ráczul, görögül és törökül is beszélni. Aldunai, törökországi üzleti összeköttetései közt meg kellett e nyelveket tanulnia. Az ő idejében még Zimonynál és Brassó közelében kezdődött a hatalmas Törökország s az adriai tengertől a Fekete tengerig mindenütt a szultán ő felsége volt a mi szomszédunk.

Apja Domonkos András volt s igy hivták öregapját is. Születésüktől fogva ezek nem mindig komáromi lakosok voltak, de fiuk, unokájuk, az arany ember, már itt született. De mikor született? Erre nézve már van némi kétségem.

Leszármazó oldalági rokonai azt mondják, hogy 83 éves korában halt meg s halála évétül 1833-at jelölik meg. E szerint 1750-ben született volna. Ám a tudós Szinnyey bácsi azt irja emlékirataiban, hogy 1833. évi szeptember 24-én halt meg 66 éves korában. E szerint hát 1767-ben született volna. Melyik adat igaz hát? Én ugyan el nem tudom dönteni, de meg kell jegyeznem, hogy Szinnyey bácsi egyik fontos adata téves. Azt állitja ugyanis, hogy a négy tündér-

Digitized by Google

szép Domonkos-leány az arany ember leánya volt, pedig nem azé, hanem Sándor testvéröcscséé volt. Az arany embert Komáromban senki se ismerte feleséges, gyermekes embernek. Ugy élt, ugy halt meg, mint vidám agglegény. Ha tehát Szinnyey bácsi egyik adata téves, téves lehet a másik is. De tévedhettek természetesen az oldalági leszármazó rokonok is.

A négy gyönyörü Domonkos-leányról később beszéljünk.

Az arany ember lakóháza ott volt a Szombathy-utczában. Ma Jókay-utczának nevezik. Ez utczában van a kálvinisták temploma is. A Domonkosház ma is megvan. Hosszu homlokzatu, földszintes ház. Az arany ember ugyan épithetett volna akármilyen magas s akárhány emeletes palotát, de az emeletes ház a gyakori földrengések miatt Komáromban nem volt szokásban. Most ugyan már régen nem volt ott igazi földrengés, van is már Komárom városának ötven-hatvan emeletes háza, de száz év előtt még elevenen emlékeztek arra az irtózatos földrengésre, melyet a nagy költő az »Elátkozott család« czimü regényében leir s mely még a Dunát is kivetette ágyából. Akkor bizony épen a legmódosabb emberek szerettek földszintes házakban lakni. Kevesebb volt fejük fölött és lábuk alatt a veszedelem.

Domonkos János sok mindennel kereskedett, de mindennel csak nagyban. Fő czikke volt a gabona. A Dunán és Tiszán ő volt a legnagyobb ur. Raktárai voltak Bécstől lefelé Galaczig, Brailáig. Pozsonyban, Magyar-Óvárott, Győrött, Pesten, Baján, Ujvidéken,

Digitized by Google

Pancsován, Kevén mindenütt ur volt. Legnagyobb ur Komáromban. A Tiszán legfelsőbb telepe Mező-Tisza-Váriban volt, de voltak telepei Tokajban, Szolnokon, Szegeden is. Mindenütt ügynöke, irodája, lakóháza, félszerei, raktárai, lógyüjteménye. Ügynökeinek a neve nem Agens, Sáfár vagy Sreiber volt, hanem Biztos. A vármegye biztosait akkor még Komiszáriusoknak nevezték. Ő magyarul csinált mindent.

Mit érhetett a vagyona?

Nehéz ezt most már biztosan megmondani. Hirtelen halt meg. Nem volt mellette semmi rokona, csak hires inasa: Laki Pál. Egyetlen testvérje élt: Sándor öcscse. De ő Tisza-Váriban lakott a Felső-Tiszánál, ott volt bátyjának Biztosa. Mire Komáromból a halálhir Váriba érkezett s onnan a testvér Komáromba ért: hetek teltek el addig. Se vasut, se táviró, se igazi posta. Kocsin, lóháton, gyalog kellett a levelet, izenetet küldeni.

Domonkos Sándor ugyan, mint egyetlen örökös, sietett Komáromba, meg is kezdték a leltározást nyomban, folytatták is vagy félesztendőn keresztül, de azután Sándor is meghalt, mielőtt az inventárium elkészült volna. Nem is készült el igazán soha. A rengeteg vagyon, a sok millió Sándor özvegyére s négy serdülő hajadon lányára szállt. Tizenkét telepen tizenkét gyám, plenipontentiárius és ügyvéd és szenátor gazdálkodott az árvák vagyonában, akik maguk is messze földön laktak s vagyonuk után nem nézhettek. El lehet képzelni, miféle gazdálkodás folyt a tengernyi uratlan vagyonban.

Digitized by Google

De azt még se lehet megtudni most már: mennyi lehetett az a vagyon. Hanem egyes adatokat biztosan megőrzött az öregek emlékezete.

Volt a komáromi pinczében 32 ezer palaczk tokaji aszubora. Ezt nem is kereskedésre szánta, hanem csak ugy uri kényelemre. Csak ugy pajkosságból gyüjtötte. Hogy neki több legyen, mint a császárnak Bécsben, vagy a minden oroszok czárjának Szent-Pétervárott. Különben egy körmöczi arany volt minden palaczknak az ára. Ma legalább négyszázezer korona érték volna az az aszubor. Abban telt gyönyörüsége, ha ismerős urnőknek és uraknak, sinylődő betegeknek, nyomorgó szegényeknek, főispánnak, várkommendánsnak, megyei uraknak küldhetett belőle ajándékot. Vagy ha valami nagyur, nádorispán, tárnokmester vagy efféle meglátogatta a várost s ő a diszebédet elláthatta az istenek nektáritalával.

Hogy egyéb nemes bora hordószámra mennyi volt pinczéiben, soha se vette számba senki. Legfölebb Laki Pál, az inas.

Volt az arany embernek összesen 36 dunai nagy gabonaszállitó tölgyfahajója, vagy tiz kikötője imittamott s több mint hetven kisebb hajója. A nagy hajók közt volt a Szent Borbála is, melyet a regény szerint Fabula János uram kormányzott.

Efféle nagy hajók ma is járnak a Dunán, csakhogy fölfelé nem ugy járnak, mint hajdan.

A hajót hajóácsok, superek készitették Komáromban. Az arany embernek volt belőlük egész czéhre való.

Digitized by Google

Erős, marczona, napsütötte, jómódu alakok. Ma már Komáromban is megszünt régi virágzó állapotuk. A mikor a gőzhajókat feltalálták, a Dunára hozták s az ó-budai hajógyárat fölállitották, az arany ember hajó-ácsait lassankint áttelepitették Ó-Budára. Az ó budai kálvinista magyarok nagy részben ezek ivadékai. Ügyesebbek voltak, mint a triesztiek.

Hosszu, hajlott testü, nyerges hátu hajók. Hátul a kormányos padja egész nagy tábla. A kormányrud óriási fenyőszál, a kormánylapát egész kapu. Feketére festve minden. Elől a konyha és szoba alkotmány szép szinesre föstve, kétfelé nyiló ajtóval, kis ablakokkal. Ott már virágcserép is van rozmaringgal, pelargoniummal. Gyakran macska is van, kutya is van. Oda van föstve öreg betükkel a hajó neve is.

Ily hajó, ha nem nagyon czifra, 25—30 ezer koronába kerül. Hajdan is belekerült egyenként az arany embernek jó hat ezer pengő forintjába. Hajói, dereglyéi, csónakjai, kikötői, szerszámai, kötelei mai érték szerint másfél millió koronába kerülnének.

Ezek csak a hajók. De hát még a lovak! Minden hajót ló vontatott fölfelé. Harmincz-negyven ló párosával, egymás elé fogva izzadt, dagasztott porban, sárban, vizben a vontató parton. Két-három lóhajtó ember minden hajónál, ki lovon, ki gyalog. Pőrén, kusza hajjal, kezében ostor, harsány hangon biztatja a csüggedő lovakat. A vontató ló nem volt drága, de az arany embernek mégis volt vagy ezerötszáz lova. Szép pénz ez is. A hajóló sorsa bizony nem volt

Digitized by Google

irigylésre méltó. Élete nem volt oly kellemes, mint a püspöké vagy apáturé. A ki megunta a világot, igy sóhajtott fel:

— Inkább lennék hajóvontató ló, mint igy tovább élni!

Közpéldabeszéd volt ez.

Hány szegény pára nemes állat dőlt ki az utban a hajó előtt vagy jutott czigánykézre. De azért másfélezer ló s annak gondviselése, abrakja, lakóhelye, örökös pótlása mégis nagy pénz.

Azonban aszubor és sok hajó és sok ló a gazdaságnak mégis csak a külseje s nem a valódi gazdaság. Valódi csak a gabona, a buza, rozs, zab, kukoricza a hajókban és a raktárakban.

Egy-egy nagy hajóba tizezer mérő buza fért el. Ha két utat tett is a hajó esztendőnként, ez már sok százezer köböl, a mai pénzben sokkal több tiz millió koronánál. S a mennyi gabona a hajókon: ugyanannyi a raktárakban. S ez mind az arany emberé.

A kereskedés hajdan nem olyan volt ám, mint ma. A kereskedő hajdan nem ügynök volt ám és nem bizományos, nem másnak a lótófutója, hanem valódi kereskedő, igazi tőkepénzes. Tőkéje ott feküdt a portékában. Nem váltóra, nem hitelre, nem határidőre és különbözetre, nem »hozom«-ra játszott, hanem készpénzre. A mit megvett: azt kifizette. Áruit tömegekben összehalmozta. Azután nyugodtan pipázott. Telegráf, telefon, börzeárfolyam nem rontotta idegeit, nem pusztitotta élete folyását. A mikor olcsón vehetett:

Digitized by Google

akkor vásárolt be. A mikor felszökkent az áruk értéke: akkor adott el. Kár ugyan akkor is érhette: tűz, viz, földindulás, ellenség, de mégis ritkán. Ha most Argentinában halomra dől valami nagy bank, harmadnap mulva Budapesten megbukik tizenöt bankár. Ha pedig hajdan dőlt halomra az argentiniai bank, mire annak hire elérkezett Komáromba: akkorra tél is elmult, nyár is elmult s két uj komáromi naptár is napvilágot látott. A magyar kereskedő tyukszemét hajdan nem lehetett Amerikában eltiporni. A világ ma tökéletesebb mint hajdan, de valami nagy és ostoba betegsége mégis van, a mi hajdan nem volt.

De hát azért még se tudjuk szám szerint, mekkora volt Domonkos János gazdagsága. De mesék szállongtak róla.

Három-négy Biztosának fönmaradt a neve.

Az egyik volt Domonkos Sándor, a kiről még említésre méltó dolgokat beszélek el. Ez a tisza-mező-vári telepet vezette. Ez testvéröcscse volt.

Másik Biztosa volt valami Buday nevü. Ez is tisztes vagyonra tett szert. Azt mondják, valamelyik unokája országos képviselő volt valamikor.

Egyik Biztosának a neve Dura volt. Ez nagy ur lett, gazdag ember, százezreket szerzett. Ez többnyire az arany emberrel együtt volt Komáromban. Milyen nagy ur lehetett az, a kinek abban az időben még cselédje is százezreket kereshetett?

Egész város ismerte hires inasát, Laki Pált. Ha Laki Pálnak jó kedve volt, azzal dicsekedett, hogy

Digitized by Google

pehelypárnán alszik, selyemmel takaródzik s aranytűvel piszkálja fogait. Csirkéje pedig, ha kedve tartja, nem legyeket fogdos, hanem napkeleti igaz gyöngyöt kapargál ki az udvaron.

De hát aranyát, ezüstjét senki magával a föld alá nem viheti. Nagy összegekre megy az arany ember jótékonysága, de azért eljött az ő ideje is. Itt kellett hagynia mesés kincseit.

Örököse, Sándor öcscse, rögtön jött, a mint jöhetett haza, Komáromba. Hozta magával családját is.

Felesége Both Ágnes volt. Száz év előtt Tisza-Váriban lakott tiszteletes Both uram, oda való kálvinista lelkész. Ennek volt nagyon szép leánya: Both Ágnes. Ámbár Domonkos Sándor görög keleti vallásu volt, mégis szivesen lett felesége a kálvinista pap leánya.

Öt gyermek származott a házasságból. Egy fi és négy leány. A tündérszép négy Domonkos-leány.

A fiunak is Sándor volt a neve. Öt már nem akarták kereskedőnek, jogi pályára adták, legyen ur. Lesz benne módja elég. A mesés vagyonnak rá kellett szállani, minthogy édes apja is az arany ember után csakhamar elhalt.

Akkor még a mágnásokon s néhány köznemesen kivül nem igen volt gazdag ember az országban. Milliós ember alig volt öt-hat a kereskedők közt is. Néhány görögnek, egy-két czinczárnak volt milliós hire. Sina már itt volt, de jövevény s ő is csakhamar a bárók közé emelkedett. A Wodiánerek is gyapjuval, repczével akkor kezdtek emelkedni. Oly messze terjedő,

Digitized by Google

szétágazó óriási vagyon, mint az arany emberé, szinte párja nélkül való volt az országban.

Az ifju Domonkos Sándornak ebben kellett volna urrá lenni. De a család számitásait tönkretette a végzet. Az ifju meghalt fiatalon, jogász korában.

Csak a leányok maradtak — édes anyjukkal.

A Domonkos ház kényelem, jólét, fényüzés dolgában első ház lett nemcsak Komáromban, hanem hét vármegyében. A nagy költő a háztartás sok részletét leirja a »Tengerszemü hölgy« czimü regényében. A hagyomány talán fölötte élénken szinezi a gazdagságot, talán a nagy költő képzelete is elcsapong kissé, de ha minden tulzást leszámitunk is, a valóság mégis kápráztató volt.

Volt a háznál angol, német, franczia társalkodónő. Volt tánczmester, zongoramester, szakácsmester. A leányoknak mindent kellett tanulniok, még sütést-főzést is. Fogatuk három is volt. Inasok, komornák, szobalányok csak ugy hemzsegtek a szobákban.

A ruhanemüek Bécsből, a legelső mesterek kezéből jöttek. Maga az urnő s négy serdülő lánya ezreket költött a divatra havonkint. A női divatczikkeket a legujabb párisi és bécsi izlés szerint a Domonkos-házból ismerte meg az egész vidék. Buda ódon város, Pest kis város volt még akkor, a városok élén Pozsony állott még német voltánál fogva is.

A négy gyönyörü leány azért magyar lány maradt. Szinte csodálni lehet. A várparancsnok és a magasabb tisztikar német volt, a főispán se tudott magyarul, a

Digitized by Google

városi közigazgatás nagy része is német volt, az a sok Miss és Fräulein, az a sok táncz, ének és zongoramester s az a mindenféle ujabb meg ujabb divat is mind német és idegen volt. Nyilt ház, ezer vendég, gyakori társas mulatságok magyarul se tudó idegenekkel: a leányok nem vetkőztek ki magyarságukból még se.

Hiába a tiszai kálvinista pap lánya nem lehet németté. S anyjuk árnyékában a leányok se.

A nagy költő minden leányt személyesen ismert fiatal korában. Eljárt a házhoz, részt vett mulatságaikban; a városban is, a szigeti kertekben is gyakran együtt volt a családdal. Mindaddig, mig állandóan Pestre nem költözött, jó ismerőse, barátja volt a családnak.

A legidősebb lány volt Juliska. Ma is él még. Igen magas koru agg urnő. Sohase volt akkora szerencsém, hogy találkozhattam volna vele. Bácskában lakik s az messze esett az én tanyáimtól. Férje Zákó István, nagyhirü követ volt 1844-től fogva a pozsonyi országgyüléseken s később a forradalom alatt is. Üldözték, bujdosott, börtönt szenvedett, most már régen meghalt. Neje méltó volt hozzá a vész napjaiban is. Még ma is, messze túl a 80 éves életkoron, édesen őrzi jeles férje emlékét.

A második leány Lidia volt. Őt már jól ismertem. Mint nagyon előkelő, mint a világtól már teljesen visszavonult élemedett urnővel éveken át érintkeztem. Férje után történelmi névre tett szert. Hatalmas alispán fia vette el. Az az alispán idősb Pázmándy Dénes

Digitized by Google

volt, nyolczvan év előtt a nemzet egyik ünnepelt vezére. Fia ifju Pázmándy Dénes. Domonkos Lidia férje, 1848-ban a nemzetgyülés elnöke s 1848-ban jelesebb államférfiaink egyike nagy vagyonnal, nagy értelmi tekintélylyel. Leányuk Vilma, Lónyay Ödönné lett s unokájuk gróffá, a ki a legelső császári ház legelső főherczegnőjével lépett boldog házasságra.

Sokszor mondogatták az arany embernek szemtől szembe:

— Kegyelmednek Domonkos uram, több pénze van, mint a királynak.

— Több ugyan nincs, hanem holmi ringy-rongy fejedelemmel nem cserélnék.

Bizonyosan balkáni fejedelmet értett ez alatt az arany ember. De mit szólt volna, ha csakugyan megérheti egyik vérének ama hatalmas házasságát.

Minő szépség volt egykor a második leány: a nagy költőtől tudom, de másoktól is. De egykori szépségének ragyogó nyomai még élete vége felé is megvoltak. Ő igazi Domonkos-vér volt barna szinü, balkáni szinü. Anyjának vére kevésbbé látszott rajta. Ugy hallottam: nagybátyjához, az arany emberhez ő hasonlitott a leányok közt legjobban. Családjáról, őseiről, az arany emberről soha se beszélt előttem. Nem jutott eszembe, hogy valaha iró is leszek, hát nem kérdezősködtem tőle. Pedig oly szives, oly rokoni jó indulattal volt hozzám. Magas állásu férje után is annyi mindent tudott a hősi időkből s a nemzeti szenvedések korszakából.

A harmadik leány Katicza volt. Szép leány ez is.

Digitized by Google

Feltünő élettől megkimélte a végzet. Mégis volt életében nagy szerencsétlensége. Első férje agyonlőtte magát. Szomoruan érdekes eset volt, de nem beszélem el; nem tartozik se az arany ember, se a Jókay-nemzetség történetéhez. Második férje Komárommegye egyik nemes, birtokos, jól ismert nevü férfia volt. Férj és feleség, régen elmult. Gyermekeik, unokáik élnek.

V.

(A tengerszemü hölgy. — A regény s az élő alak. — A nagy költő első szerelme.)

A negyedik leány Terézia. A család kebelében csak Trézsi volt a neve. A nagy költő nem igaz nevén ir róla. Erzsinek nevezi. Szőke szépség, de igazi szépség. Tojásdad alaku arcz, gyönyörü fürtök, harmatos arczszin, szép termet. De mindez nem feltünő, nem is ritka dolog. Hanem szemeiben volt valami különös. A kék szinben valami csodálatos mélység. A ki ránézett, nem tudott másra nézni. Elmerült mélységeiben. A nagy költő »tengerszemü«-nek nevezi s igy örökitette meg »A tengerszemü hölgy« czimü regényében.

Ez a regény voltaképen nem is regény. Egy kis korrajz, egy kis emlékirat, egy kis irodalomtörténet, egy kis önéletirás. Bensőleg össze nem függő tünetek csodálatos halmaza. A tünetek közt csak Erzsike alakja és a nagy költő ifjukori egyénisége alkotja meg a külső kapcsolatot. Nem a kérlelhetetlen végzet, nem a költészet parancsa, nem a lelkek kényszere, nem is az életnek és halálnak igazsága teremti meg benne az egységet. Nincs is egysége. Véletlen benne minden

Digitized by Google

Ha nem a nagy költő irta volna meg, nem irná meg senki, nem olvasná senki.

Engem is csak azért érdekel, mert összefügg az arany embernek s a nagy költő édes apjának történetével, meg a nagy költő ifjuságával.

Trézsi, az arany ember négy unokahuga, négy örököse közt a legifjabb lányka volt. Mikor a sor rákerült: férjhez ment ő is. Lánykorának vázolása közben irja le a nagy költő a Domonkos-ház uri fényüzését és oktalan tékozlásait. Igaz, hogy az arany ember örökségét a gyámok, gondnokok, ügyvédek és hatóságok pusztitották el gondatlanságból és könnyelmüségből. Igaz, hogy a négy leány nem kapott nagyobb hozományt, csak egy millió kétszázezer koronát összevéve, legföljebb másfél milliót, de ha a Domonkos-ház nem dőzsöl, nem tékozol: az arany ember sok milliójából mégis sokkal többnek kellett volna maradni.

Ez azonban jelentéktelen dolog.

Trézsi férjét Bagotay Mukinak nevezi a nagy költő s akként jellemzi, hogy legény korában divatmajom és szájhős volt, vőlegény és ifju korában pedig ledér, gondatlan s betyáros gondolkozásu, a ki mellett az asszonynak el kellett szilajodni.

Ehhez a nagy költőnek joga volt s nemcsak költői, hanem férfiui joga is. Épen azért nem mondta meg igaz nevét, ehhez már nem lett volna joga, nemes izlése se engedte volna meg.

A tengerszemü hölgy első férje Patkósteszéri Zámory Adolf volt. Előkelő, nagy birtoku nemes család sarja.

Digitized by Google

Némán volt nagy birtoka Komárom vármegyében. Apja Zámory György, anyja Noszlopy-lány. Rokonságban állott Zámory Kálmánnal, országgyüléseinknek harmincz év előtt feltünő alakjával. S nem is volt ő olyan kusza lelkü ember, a milyennek a regény Bagotay Mukit rajzolta.

De a házasság nem volt szerencsés. A csapongó képzeletü és fékezhetlen szenvedélyü menyecske nem tudott összeszokni férjével. Beleszeretett férjének valami cselédjébe. A regény szerint gulyásába, a hogy én tudom: juhászába. De az bizonyos, hogy az a cseléd közönséges saruban járó, ködmenszagu, sült paraszt, mezei szegődvényes cseléd volt, a kit túl a Dunán tahónak szokás nevezni. Az asszony a kedvéért cselédruhába öltözött, mezitláb járt; csirkét, tojást, turót, tejfelt árulni bejárt Komáromba a heti vásárokra. Fején hordta a vékát, hátán a bugyrot, mint akármelyik rákos-palotai kofa.

No hiszen volt miről beszélni hét vármegyében Igaz, hogy nem példátlan dolog. Nagy angol urnő összeadta magát egy vad rabló kurd legénynyel Kurdisztánban. Milliós orosz herczegnő boldog volt haláláig egy donvidéki szennyes falusi muzsikkal, a ki pedig gyakran el is döngette. Magam is leirtam »Gróf Károlyi Gábor jegyzetei« czimü munkámban egy Zichy grófnő esetét, a ki közönséges arabbal vagy mórral lakott és sátoros életet élt haláláig Észak-Afrikában. De ez mind rendkivüli eset. Az volt a ragyogó szépségü Domonkos Teréz esete is. A ki a legmagasabb nevelés-

Digitized by Google

ben részesült, Európa mivelt nyelveit beszélte, a ki értett a zenéhez s ismerte a világ szépirodalmát, a kiért egykor maga a nagy költő lángolt, a ki földes uraság volt s a ki mégis kérges tenyerü cseléddé vált a férje birtokán a juhásza kedvéért.

S még csak nem is amerikai történet az egész!

Hajh, minő regényt irtak volna ebből a franczia és orosz regényirók. A nagy költő nem tette, ő csak vázlatot készitett a regényhez.

Elképedtek az emberek az eset hallatára. De még jobban, a mikor a kaland véget ért.

Férj és feleség természetesen elváltak egymástól törvényesen. Azt mondja a regény, hogy a férj tiz tinót adott a cselédnek, hogy kergesse el magától az asszonyt s az a tiz tinóért elkergette. — Dehogy tiz tinóért! Hanem elkergette magától csupán egy borjas tehénért! Ez lett a vége ennek a regénynek.

Bizony csunya vége.

De a tündérszép asszony történetének ezzel még nem lett vége. Az eset után meghóditott Bőnyön egy délczeg katonatisztet. Azután meghóditott egy hősszinészt. Valamelyiknek Huszár Kálmán volt a neve. Azután meghóditott Pest vármegyében egy protestáns tanitót, a kinek a neve volt Sztregovay János. Ezt meggyilkolta, pedig hites férje volt. Ezért halálra itélték. A halálos itéletet életfogytiglan való fegyházra változtatták. Oda került Mária-Nostrába élőhalottnak. Ott élt sokáig, évtizedekig, végre néhány év előtt behunyta varázsló tengerszemeit örökre.

Digitized by Google

Minő vadregényekre való esetek összege ez az élet. A lélekbuvárnak minő kimerithetlen aranybánya. Az arany ember utolsó legifjabb örököse, Noémi, a szerelemnek az a csillaga, mely fölöttünk van s örökké ragyog. S Trézsike, a szerelemnek az a csillaga, mely alattunk van s mely örökké sötét, mint a pokol.

A nagy költő leirja mindezt a regényben. Sőt még többet is. A tengerszemü hölgynek még egy házasságáról tud, melyet valami Kvatopil Venczel nevü dragonyos hadnagygyal kötött volna 1858-ban. De erről én nem tudok, nem hallottam. Lehet, hogy ez is igaz. A nagy költő jobban tudhatta. De az is meglehet: az már csupán költői alkotás.

De hát miért beszéltem én el mindezeket?

Nagy okom van rá.

Domonkos Teréz volt, az arany ember legfiatalabb örököse volt a nagy költő első szerelme.

Jókai Mór első szerelme! Van-e magyar sziv és müvelt lélek, a ki mohó vágygyal ne akarná tudni, ki volt, mi volt a nagy költő első szerelme?

Száz regényében s ezer beszélyében uj és nagy világot teremtett számunkra. A magyar szellemnek ez a világa előtte teljesen hiányzott. Ő teremtette s örök időkre megteremtette. A magyarságnak, a hős lelkeknek, a nagysziveknek s a világfentartó szerelemnek legmagasabb, legszentebb, legdicsőbb világa ez. Ezer hibájuk, ezer gyöngeségük van a nagy költő müveinek, de minden gyöngeségük daczára is Jókai a halhatatlanság magasságában ott áll, a hol Homéros, Dante,

Digitized by Google

Shakespeare és Goethe. Akkora lehetne, ha nem magyar volna, az emberiség számára, mint ők s nemzetünknek nagyobb alkotó lelke, mint ők saját nemzetüknek.

Az a szerelem, mely a nagy költő irótollát vezeti, se nem képzelet, se nem elmélkedés. Azt ismernie és éreznie kellett, azt végig kellett élnie. Egyetlen szerelem nem is lett volna képes őt nagy költővé tenni. Neki érintkeznie kellett több nőszivvel és nőalakkal s többhöz vonzódnia időnkint a rajongás egész tüzével. Minden szerelem minden titkának föl kellett előtte tárulnia.

Nagy nemzetek fáradhatlan buzgósággal kutatják nagyjaik szerelmének történetét. Mi is kutatjuk kissé Kisfaludy Sándornál, Csokonaynál, Petőfinél. Másnál alig. Jókainál eddig semmikép. Két házasságát ismerjük. Az elsőnek a legtöbb titkát tudjuk, a kettőt összehasonlitani még nincs ideje. Talán nem is lehet. Az elsőt a rajongó ifju, a másodikat a hanyatló agg kötötte.

Ezelőtt hat-hét évvel gyakran ebédeltem vele együtt négyszemközt. Ha dolga volt a városban: ebédre oda tért be velem a jó Klivényihez. Ott izlelgette a vendéglők borjupörköltjeit. Szerette adomáimat, én is az övéit. Tizszer annyi adomával ebédelgettünk, mint ahány tál étellel. Gyakran felette bizalmas dolgokról, beszélgettünk. Egyszer azt mondtam neki:

— Alkotásaidból látom, bátyám, hogy te se vagy jobb a Deákné vásznánál. Mondd el nekem gyermekkorodból legelső szerelmedet.

Digitized by Google

— Hetet-nyolczat megirtam, öregem, egyik-másik regényemben. A feleségemmel valót szokszor is megirtam. Ezt jól ismered. A többi más nevek alatt szerepel. De a legelsővel megint nem igen titkolództam. Ábrándos volt, de erős és mély. Elolvashatod a »Tündérszemü hölgy« regényében.

Akkor özvegy ember volt a nagy költő s még eszébe se jutott ujra házasodni. Engem »öregemnek« szeretett szólitani. Pedig tizenhét évvel voltam fiatalabb, mint ő.

Csakugyan megirta Domonkos Terézzel való érzelmi viszonyát.

Komolyan gondolkodott arról 20—21 éves korában, hogy feleségül veszi. Igaz, hogy a Domonkosok nagy uri ház, ő meg vagyonban szegény, de azért ő »nagy« lesz és »ur«. Nagyobb, mint az a ház. Az istenek erejét érezte magában »Erzsikéhez« méltó lenne.

Édes anyja, a bölcs nemzetes asszony azt mondta, neki, mikor ezt észrevette.

— Ugyan, édes fiam, mit szaladgálsz te azok után a nagy urak után? Hisz azok téged csak kinevetnek.

Elképzelni is borzasztó! Ha feleségül vette volna Mi lesz akkor?

Nincs akkor a magyar nemzetnek Jókaija. Hanem a helyett van Komáromban a Szombathy-utczában egy nagyságos ur, öreg már, nyolczvan éves, potrohos, örökké pipál és köhög, öt-hat gyermeke erre-arra, ő maga soha se csinált semmit, az ördög se tud róla, hanem meg kell vallani: gazdag ember. A neve: nagyságos Jókay Móricz, királyi tanácsos s városi virilista. Egyéb semmi.

Digitized by Google

VI.

(Jókay József testvéröcscse. — Megint születik egy gyermek. — Napa meghal. — A királyi város alkotmánya. — Mi a hatvan személy? — A nagy költő édes apja hatvan-személylyé lesz.)

Bővebben szóltam az arany emberről, semmint a Jókay-nemzetség története szükségessé tette volna. De a Domonkos-kert közel esett a Jókay-kerthez s a két kert közelsége idézte elő a nagy költő életének első regényét s irodalmi alkotásainak több ragyogó fejezetét. Ezért terjeszkedtem ki az arany emberre oly bőven.

Térjünk azonban vissza Jókay Józsefre, a nagy költő édes apjára.

Nemsokára örökre elidegenedett testvéröcscsétől, Zsigmondtól. Azt akarta, hogy öcscse is ember legyen. Oda vette házához, maga is, jó felesége is ellátta mindennel, még költséggel és ruházattal is. Tanittatta a gimnáziumban s azután besegitette a vármegyéhez rendes fizetéssel, kanczellistának. De a fiu boldogtalan utra tért. Volt egy család Komáromban, melyet Jókay József uram »veszedelmes lányos család«-nak nevez. Ez a fiut elcsábitotta, József bátyja ellen minden rosszra rábirta. A vége az lett, hogy a két testvér elzárkózott egymástól. Igazi kibékülés nem is jött létre köztük soha. Ez 1821-ben történt.

A következő évben, 1822-ik évi április 6-án megint figyermekük született. A kis Lajoska már 1820-ban meghalt s a szülők ezt is Lajos névre kereszteltették.

Digitized by Google

Hiába volt. Ezt is elvette az isten csak hamar. Ez is alig ért egy-két esztendőt.

Ebben az évben őszszel, október 2-án halt meg Banán napaasszonya is, özvegy Pulay Dávidné, Szücs Erzsébet. Nagy, szép temetéssel adták meg neki az utolsó tisztességet.

Szép örökség maradt utána Banán Komárom vármegyében és Kápolnás-Nyéken, Puszta-Pettenden, Gárdonyban, Fejér vármegyében. Háromfelé ment az örökség és ugy öregéből-nagyjából nemsokára meg is osztoztak. A mai pénz szerint Pulay Dávidné asszonyom öröksége sokkal többet érne 200,000 koronánál.

Ettől kezdve Jókay József uram már módos ember volt. Meg is tették csakhamar hatvan személylyé.

A szabad királyi városoknak furcsa alkotmányuk volt hajdanában. A városi polgárnak volt szabadsága, de az a szabadság különös volt s nem egyenlő. A czéhben teljes szabadság; a piaczon és vásártéren ősi biztos sátorhely, bódé és árusitó hely; szabad járás az országos vásárokra; birtokjog, öröklési, szabad rendelkezési jog korlátlanul; egyházi és nemzeti ünnepeken, temetéseken, bucsujárásnál szabad és diszes gyülekezés; polgárőrség, fegyverhasználat, várvédelem, különös bástya, városi törvénykezés, saját birósága, saját rendőrsége.

Mindez jó lett volna, de a belső alkotmány, a hatalom birtoklása még se olyan volt, mint a mai.

Nem volt népképviselet, legalább nem olyan, mint a mai. Legnagyobb ur volt a város birája, polgár-

Digitized by Google

mestere és belső tanácsa, de azt nem a nép választotta, nem is a király nevezte ki, nem is a nádorispán és a tárnokmester. Hanem a külső tanács, az akkori városi képviselet.

Hát a külső tanácsot ki választotta?

Ezt volna jó tudni. De ezt senki nem tudhatja. Valamikor századok előtt valahogy megalakult a külső tanács vagy e néven vagy más néven. Sok városban, Rév-Komáromban is Hatvan Személy volt a neve. Latinosan Szekszagintásoknak is nevezték a Hatvan Személyt. Akár hatvanan voltak, akár többen, akár kevesebben: azért csak hatvan személy volt a nevük. A szeptemvirek se heten voltak, mint a markotai ördögök, mégis hétszemélynök volt a nevük.

Időnkint megfogyott a Hatvan Személy száma. Egyik-másik belső tanácsossá vagy tisztviselővé lett. Néha el is ítéltek, néha agyon is csaptak egyet-kettőt. Azután el is haltak, elöregedtek, dögvész esetén nagyon is gyorsan pusztultak. Mit csináltak ilyenkor?

A Hatvan Személynek mindig teljes számban meg kellett lenni. A hiányzó helyett tehát ujat választottak.

De ki választott?

Bizony nem a közönség. Hanem csupán maga a Hatvan Személy. Öt-hat-tiz familiából állt a Hatvan Személy. A ki ezekkel volt rokon, atyafi, sógor, koma, üzlettárs, jó barát: az lett a Hatvan Személy, azt választották. Igy történt, hogy a századok előtt megalakult Hatvan Személy halhatatlan volt, örökös volt, el se égett, mint a Phoenix-madár, mégis mindig föl-

Digitized by Google

támadt s ez ellen a városi polgárság hiába zugolódott. Tehát nem is zugolódott. A választás külső módjára mégis ügyeltek. A belső tanács és tisztikar minden üres helyre kijelölt három személyt s ebből azután egyiket szépen, csöndben megválasztották.

Nos hát 1823-ik évi április hó 2-án Jókay József uramat is Hatvan Személylyé választották.

Nagy sor volt ez. Épen csak tiz év óta lakik a városban. Más házában lakik. Egyéb birtoka sincs, csak két vizjárta szigeti kertje. A régi patriciusokkal, a nép által ugynevezett kórifejesekkel se atyafiság, se rokonság, se közös üzlettárs. Ezenkivül ügyvéd is. Az ügyvédet soha se szerették maguk közt a Hatvan Személyek. És mégis megválasztották. Tehát szerették, nem féltek tőle, biztak benne.

Mert szelid volt, nem izgága; igazságos volt, de nem bizonykodó. Eszes volt, de látták, érezték, nem ül a nyakukra.

Hét üresedés volt akkor a Hatvan Személyek között. A választásról igy szól a jegyzőkönyv:

— Pro septima vacantia per mortem domini Josephi Sebestény enata domini Stephanus Fülöp, Josephus Jókay et Joannes Kalicza candidati ex quibus Dominus Josephus Jókay electus fuit.

Tehát Sebestyén József Hatvan Személy halt el. Hármat jelöltek ki helyére. Fülöp Istvánt, Kalicza Jánost és Jókay Józsefet. Igy választották meg.

Digitized by Google

VII.

(A nagy költő születése. — Német világ. — Jókay József árvák atyja lesz. — Házat vesz és épit. — Csepy Zsigmond szenátor. — A szomszéd ablakja. — A vizsály. — A hamus kenyér.)

Ez után nemsokára megszületett utolsó gyermeke, a nagy költő. Ezt jegyzi föl születéséről:

— 1825-ik esztendőben az isteni kegyelmes gondviselésnek irántam s házam népe iránt való jóságát tapasztaltam különösen. Most ugyanis a feleségem sok betegeskedései után szerencsésen szült egy fiat február 18-án délután 4 órakor, a midőn én bizonyos dolgok végett Bagotán voltam: — ezen kis fiunkat megkereszteltük 20-án Móritznak.

Tehát a nagy költő 1825. évi február 18-án délután 4 órakor született. El ne felejtse senki. Édes apja 44 éves, édes anyja 35 éves volt akkor. Több gyermekük nem is született. A nagy költő volt az ötödik s az utolsó. Ő volt a fészekfentő, a ki valamennyi közt a legkedvesebb.

Túl a Dunán azt a kis madárfiókát nevezik fészekfentőnek, a ki legutoljára tanul meg repülni s legutoljára hagyja el az anyai fészket. Ilyen volt a nagy költő is. Csakhogy az ő repülése tüneményes volt. Költészetének szárnyai fölrepültek a csillagos égig s a mig lesz magyar sziv, ott röpdösnek annak mélyén örökké.

Az apa semmit se sejthetett arról, él-e, hal-e, ki lesz, mi lesz, mi sorsot ér Móricz fia és születését mégis az isteni kegyelmes gondviselés különös jósága

Digitized by Google

gyanánt jegyezte föl. Mintha csak az az isteni gondviselés valamit sugott volna neki a csecsemő születése napján!

Ugyanebben az évben már különös szerencse is érte. Országgyülés volt. A nemzetébresztő első országgyülés. Hosszan is tartott. Átment a harmadik évbe is. A tekintetes Királyi Tábla is tagja volt az országgyülésnek. A királyi Személynök, a protonotáriusok, itélőmesterek, táblai főpapok, táblabirák mind ott ültek Pozsonyban, az ország gyülésén. A pöröket tehát nem intézték; ügyekkel, prókátorokkal nem bajlódtak. Valóságos törvényszünet volt éveken át. Ha pedig a felső biró nem dolgozott: hát az alsó biró se dolgozott. Ő se kutya. De minek is dolgozzék? Hiszen a felső biró ugy se néz az ügybe, hiába terjesztik eléje.

De miből él akkor az ügyvéd? Jókay József uram akármilyen Hatvan Személy volt, mégis csak ügyvéd volt. Az ügyvédi toll volt kenyérkereső szerszáma, az volt ekéje, talyigája. De ha ügy nem volt: nem vehette semmi hasznát.

Azonban jó az isten. Az árvaszéki elnök állása megüresedett. A jó tanácsosok és Hatvan Személyek tanakodtak: ki lenne ez állásra a legalkalmasabb férfiu? Tiszta kéz, éles látás, szorgalmas természet, jó sziv, törvénytudás kell ahhoz. No, ez mind feltalálható Jókay Józsefben. Sőt ily mértékben másnál föl se lehetne találni. Junius 24-én ünnepélyesen megválasztották az árvaszék elnökének; a hogy a nép mondta: árvák atyjának; — a hogy pedig ő maga följegyezte: az árvák gondviselői hivatalnokának.

Digitized by Google

Pedig egyik elnevezés se igaz.

Czudar világ, német világ volt akkor még a magyar városok igazgatásában is. Jókay Józsefnek is németül kellett ezt a hivatalt végeznie. Gyönyörü, szabályos, olvasható öreg betüs irása volt. Kálvinista módra irt gömbölyü betükkel, a melyeket a latinoktól tanultunk. A német irás szögletessége akkor még nem csufitotta el a magyar ember irását. Nos, hát ezzel a szép irásával igy szokta Jókay József a maga német nyelvü jelentéseit aláirni:

— Joseph v. Asvay Jokay mpr. Waisen-Amts-Verwalter.

Tehát Waisen-Amts-Verwalter volt a hivatalos igaz neve. Magyarul Árvahivatali Igazgató.

De hát elvégre tisztes jó fizetéssel járt, nyugalmas és előkelő és önálló hivatal volt. Nagy szerencse. Maga Jókay József igy jegyezte föl:

— Ez én reám nézve a mostani pénzszükében, a midőn az ország gyülése miatt a perek folyamatja megszünvén, a prókátori kereset megcsökkent, nagy isteni gondviselés!

Most már házat kellett szerezni. A ki már ügyvéd, szabad polgár, szigeti kertes, Hatvan Személy, városi főtisztviselő; annak már házának is kell lenni. Igy hozza magával az ősi szokás és az illendőség. Ily hatalmas ember zsöllér, másnak lakója, házbérfizető többé nem lehet.

Módja volt hozzá.

Tőkepénzessé 1819-ben lett. Ez év február hónapjá-

Digitized by Google

ban adta ki kölcsön törvényes 6 perczentumra első részletbeli tőkepénzét. Nem volt ám akkor se bank, se takarékpénztár, a hova a pénzt be lehessen helyezni. Ha valakinek pénze volt: vagy élére rakta, láda fiókjában elrejtette s ráült. Vagy eltitkolta, hogy agyon ne üssék érte. Vagy ki kellett adnia kamatra, akár látta, akár nem látta többé.

Napától már — mint emlitettem — 1818-ban is kapott hozományt. 1822-ben pedig elhalt napa; az örökség, a mi rámaradt, mai pénz szerint legalább megérne 70—80 ezer koronát, talán többet is.

Talált is 1826-ban alkalmas eladó házat. Vagyis inkább háztelket. Öreg Tóth Mihálynénak volt egy sarokháztelke a Szombathy-utczában, mely egyuttal a Nagy Mihály utczába is beszegellett. Az öreg asszony meghalt. Unokái nyomban eladták. Ezt vette meg 1620 váltó forinton; akkori pénzben 648 pengő forinton; mai pénzben 1360 koronán és 80 filléren. Bizony kesze-kusza módon változott azóta a pénzérték számitása.

Nyomban fogadott kőmivest, ácsot, asztalost, lakatost; — azonnal hordatta a téglát, meszet, homokot, épületfát, május 19-én már megkezdte a ház épitését, aratás után már feltüzték a tető csucsára a koszorut s vigan lengette a szél a koszoru piros szalagjait, Szent Mihálynap előtt négy nappal pedig már beleköltözött, belehordozóskodott.

Láttam ezt a házat, voltam is benne ötven év előtt is, harmincz év előtt is egyszer-egyszer. Meg is néztem

Digitized by Google

minden szegét-lyukját. Kapualjára, folyosójára, külső alakjára most is jól emlékszem. Udvarára, kertjére is. De bizony minden egyebet, szobák számát, fekvését, nagyságát elfeledtem. Az a ház most már nincs meg. Ma is unokájáé, Ihász Lajosné urnőé, de helyére ma emeletes szép nagy uj ház van épitve. De bizony az a Jókay-ház, a hol a nagy költő édes apja még tizenegy évig, édes anyja pedig még harmincz évig élt s a hol maga a nagy költő másfél éves kis gyermek korától kezdve felnőtt, az már nincs meg. Az utcza sincs meg a régi neve szerint. A város kegyelete Jókay-utcza névre változtatta.

De a Jókay-ház telke meg is növekedett. Kicsiny volt az udvar, nem volt elég kertje se. 1828-ban eladásra került a szomszéd telek, megvette 1600 váltó forinton s kertjéhez csatolta. Igy azután a komáromi szokásos észjárás szerint uri telek, uri ház lett a Jókay-ház.

Ebből a házból egyszer nagy háboruság származott a szomszédos ház urával. Elmondom a történetét, mert a nagy költő édes jó anyjára szép világot vet az a történet.

Jókay József uram följegyzi egy helyütt, hogy őt egyszer ugy 1830. évi februárban Cs. Z. szenátor megrágalmazta s ezért felesége hamus kenyeret küldött feleletül a szenátornak.

Ki volt az a Cs. Z., nem tudtam. Kérdeztem a nagy költőt: Cselényi volt-e, Cseley volt-e, vagy Cserey, Csapó vagy Csomasz vagy ki? Azt mondta: egyik se, hanem Csepy volt. Utánanéztem a dolognak.

Digitized by Google

A Jókay-ház azelőtt öreg Tóth Mihályné korában félig-meddig üres telek volt. Kelet felől épen nem volt ráépitve semmi. Az ottani szomszédos ház Csepy Zsigmond szenátor uramé volt, a ki egyik udvari szobájából az üres telekre rendes ablakot vágatott. Öreg Tóth Mihályné eltürte ezt, se nem szólt, se nem tett ellene semmit s igy szenátor uram a sok évi gyakorlattal az ablakhoz jogot szerzett magának.

A német ész ebben egészen más, mint a magyar ész. A magyar ész azt mondja: ott vág az ember ablakot a maga falán, a hol akar s ott épit a maga telkén, a hol neki tetszik. A német ész pedig azt mondja, hogy ablakot vágni a szomszédra nem szabad, de ha már van joga hozzá, azt a szomszédnak elfalazni szintén nem szabad.

A Jókay-háznál összeveszett a magyar ész meg a német ész.

Csepy Zsigmond szenátor a maga ablakján át szabadon nézhetett Jókay Józsefné asszonyom udvarára, sőt még folyosójára is. Ha nagy mosás után ruhát szárogattak: azt mind jól látta. Sőt ha vendégei voltak az urasszonynak s azok a kávét, gyümölcsöt, süteményt a folyosón költötték el: azokat is jól látta. De ha kinyitotta az ablakját, még a csevegésüket is jól hallotta.

Sehogy se tetszett ez az állapot Jókayné asszonyomnak. Hogy az ő fehér ruháit valaki számitgassa, sőt még azt is lássa, hogy uzsonnára mit ád vendégeinek: nem lehet azt eltürni.

Azt mondja férjének:

Digitized by Google

— Te édes uram, nem tudnál te valamit tenni a Csepy szomszéd ablakja ellen?

— Nem én, angyalom. Jussa van hozzá.

— No hát majd én teszek.

Nyomban hozat fát, deszkát, ácsoló embereket s rögtön épittet az ablak elé egy szép, diszes disznóólat s tele rakja azokkal a mindenféle módon hasznos és kellemes házi állatokkal, a kik akár kérnek, akár megköszönnek valamit: mindig azt mondják: röf. Most nézegessen át Csepy szomszéd a Jókay-ház udvarára!

Ez meg már Csepy szenátor uramnak nem tetszett. Mirevaló az ablak, ha onnan az ember se a Tátrát, se a Balatont, de sőt még az isten napját se látja, hanem csak a disznóólat látja? Egy kicsit morgott, egy kicsit káromkodott, Jókay József urammal egy kicsit össze is feleselt, de Jókay József uram is megmondta neki az igazságot.

— Már édes jó felebarátom, a mi történt, azt az én kedves feleségem cselekedte; — a ki pedig ő vele ellenkezni mer: jobb lett volna annak vakon születnie.

Igaz is.

Szenátor uram mégis mert. Felöltözött szép ünneplő ruhájába, fekete fényes kordován csizmába, zsinórral ékesen kifigurázott dolmányába, fekete fényes asztrakán süvegébe. Keztyüt huzott, sárga csontos fogantéku fényes botját a kezébe vette s átment a szomszédba látogatásra, tisztelgésre. A hogy igazi uri ember szokta urasszonynyal. Csakhogy olyan időt választott, a mikor Jókay József uram kint volt a vidéken,

Digitized by Google

Apácza-Szakállason, valami árvaügyben. Háboritlanul beszélhessen az urasszonynyal.

De még valami mást is csinált.

Két markos városi poroszlót magával vitt. Ezeknek meghagyta: hozzanak magukkal fejszét és feszitő vasakat s mig ő odabent a szobában lesz: az alatt bontsák szét az ablak előtt lévő alkotmányt szép csöndben, a hogy csak lehet s fáját rakják össze az udvaron egy csomóba.

Ugy is lett.

Az urasszony szivesen fogadta a szomszéd urat. Szenátor uram nagy illendőséggel kezet csókolt s igazán jól elmulattatta az urasszonyt vidám, hizelgő beszédekkel. Még a bort is megizlelte, még a mindenféle kalácsból, fonatosból és liktáriumból is evett egy-két falatot, még pipára se gyujtott, noha az urasszony ugyancsak unszolta. Volt ugyan valami szó az ablakról és ólról is, de ez se okozott semmi vitát, semmi keserüséget a jó szomszédok között.

Valami kis kopácsolás hangja beszüremkedett ugyan a szobába, de ezt is inkább csak a szenátor uram hallotta, de az urasszony alig hallotta. Egyszer megszünt a kopácsolás, nemsokára szenátor uram fogta botját, kalapját, nagy tisztelettel kezet csókolt s isten áldásának szives hangoztatása közben eltávozott.

— Milyen kedves ember mégis ez a jó szomszéd uram!

Ezt a szót az urasszony mondta, a mikor vendége már eltávozott.

Digitized by Google

De a mint kiment a udvarra: körülnézett. A két markos poroszlónak semmi nyoma De az ólnak, a nagy diszes alkotmánynak sincs semmi nyoma. A szomszédos ház ablakja nagy büszkén néz megint az udvarra és a folyosókra. Még vigyorog is a beste ablakja. Ő a diadalmas, ime. Elbámul az urasszony.

— Mi történt itt?

Lassankint megérti, mi történt. Szenátor uram nagy tisztelgése csak furfangosság volt. Hogy ő ne vegye észre, mikor bontják az ólat s a fazékszedő bottal ki ne verje az udvarából a poroszlókat.

Csakhogy ez a furfangosság se ért semmit. A nagy költő édes anyjával ily módon nem lehetett végezni. Nyakas nemes asszony, kardos menyecske, nem engedhette a maga jussát. Másnap kora hajnalban megint ott termettek az ácsoló emberek s délre már a diszes magas ól megint ott állott az ablak előtt.

Ebből lett a csetepaté szenátor uram és Jókay József uram közt harmadnap a tanácsházban a többi szenátor füle hallatára. Jókay szelid, jámbor kedélyü, lágy természetü ember volt. Csepy Zsigmond szenátor uram pedig pattogó természetü. Még azt is mondta többi közt Jókay uramnak:

— Ha te valamikor lobogó alatt vonulsz át a másvilágra, még az a lobogó is feleséged köténye lesz.

Nagy szó. Voltaképen ugyan nem sértő szó. Sőt becsületes jó férjre nézve lehet-e nagyobb dicséret és dicsőség, mint az, hogy felesége kötényе legyen még szemfödele is? De az akkori pajkos világ nem igy

Digitized by Google

gondolkodott. Azt hitte: szenátor uram e szóval nagyon megsértette az árvák atyját. Tüzelték is emiatt Jókay József uramat eléggé. Noha siker nélkül.

Megtudta az esetet természetesen Jókayné asszonyom is. Szemre hivta férje urát.

— Aztán, édes, uram, mit feleltél te vissza Csepy szenátor uramnak?

— Semmit, édes aranyom!

— Nohát majd én felelek.

Odament a pohárszékhez. A pohárszék alja kétajtós szekrény volt. A szekrényben szokott állani fehér sütőkendővel szépen betakarva a kenyér; a hires, gyürkés komáromi kenyér. Kivette a kenyeret s leszelt belőle egy karéjt. Azután kiment a konyhába. A tűzhelyről a hamus lapáton behozott egy nyaláb hamut. A karéj kenyeret belehentergette a hamuba, sőt a hamut a kenyér likacsai közé jól be is tömködte. Azután fogott erős szürkés diós-győri papirost, csinált belőle alkalmas boritékot, lepecsételte s öreg betükkel ezt irta rá:

— Nemzetes Csepy Zsigmond szenátor uramnak saját kezébe adassék.

Beszólitotta a szolgálót.

— Zsuzsi, ezt a levelet átviszed a szomszédba. Megkérdezed: otthon van-e a nemzetes szenátor ur? Ha otthon van, odaadod saját kezébe s azt mondod: Tiszteltetí a nemzetes Jókay Józsefné asszony, ezt küldi a nemzetes urnak.

Igy történt minden.

Digitized by Google

Másnap az egész város tudta, hogy Jókayné asszonyom hamus kenyeret küldött Csepy Zsigmond szenátor uramnak.

Nagy dolog volt ez. Csóválta a fejét mindenki. Mert azt az egész város tudta, mit jelent a hamus kenyér. A kutyának szokás hamus kenyeret adni, a kit ismeretlen eb mart meg s a kit attól féltenek, hogy megvesz.

Kemény visszatorlás. Igy állt boszut Jókayné asszonyom azon, a ki az ő édes férjeurát megbántotta. Fönmaradt a hamus kenyér hire a városban sokáig. Van, a ki még ma is emlegeti. Pedig februárban mult hetven esztendeje, a mikor ez történt.

Nem is bántotta többé senki Jókayné asszonyom ólát. Sőt Csepy Zsigmond szenátor uram, a ki elvégre jó és bölcs ember volt, becsülte ezentul legjobban a férjevédő nemes asszonyt.

A Jókay-háznak még egy balesetét meg kell említenem:

Komárom vára és városa a függetlenségi harcz alatt a mi kezünkben maradt. A mikor azonban Windischgrätz elfoglalta Budát: Komáromot is kemény ostrom alá vette. A költő édes anyja az ostrom alatt Komáromban élt saját házában. Hova is ment volna? Fészkét el nem hagyhatta. Együtt nélkülözött az ostromlottakkal.

Folyt az ostrom szakadatlanul egész télen át s a tavaszon 1849-ben, a míg csak Görgey a nagy-sarlói csata után föl nem szabaditotta. 1849-ik évi május hó 29-én az ellenségnek egy bombája Magyary-Kossa László

Digitized by Google

uram házába esett s azt felgyujtotta. Szélvihar volt, nagy tűzveszedelem támadt, a szomszédházakra is átterjedt a tűz. A Jókay-házra is, mert az is közeli szomszédságban feküdt. A nagy költő édes jó anyja sokat szenvedett e miatt. Bajait, aggodalmait, szenvedéseit mesteri tollal irta le édes leánya Eszter, Vály Ferenczné. Én hát nem irom le. Ugy se tudnám szebben. De még oly szépen se leirni. Ha majd egykor a Jókay-irodalom termékei együtt lesznek, a gyüjteményből annak a leirásnak nem szabad hiányozni.

VIII.

(Nincs adósság. — III. Sámuel meghal. — A temetés a régi világban. — Az esztozás hajdan. A nagy költő első betegsége. — A táblabiróság. — Jókay Jóssef birtokai. — Betegsége, halála. — Ne bántsd az árvát.)

A Jókay-ház kertjének is megvan a maga története, de ez már a nagy költő gyermekkorának változataihoz tartozik.

A házépitéshez Jókay Józsefnek kölcsönpénzt kellett fölvennie. E kölcsön utolsó részletét, 1200 forintot, 1827-ben fizette vissza. Ekkor megszünt utolsó adóssága s azután nem is volt soha többé adóssága.

Adósság!

Millió szegény ember van, a kinek nincs adóssága, de vagyonos ember alig van, a kinek nincs, vagy soha se volt adóssága. Ha van is: igen kevés. Olyan az adósság, mint a levegő vagy a napfény. A korszerü világ a nélkül épen nem tud megélni. Nem is akar. Adósságot csinálni okosság kérdése; adósságot

Digitized by Google

megfizetni: becsület kérdése. A nagy költő apjának az volt legnagyobb öröme, a mikor minden adósságát megfizethette.

De meg is ünnepelte azt a napot.

Összeült kedves feleségével tanácskozni: mit csináljanak?

— Szólj, lelkem, feleségem, mit vehetnék neked?

— Hát te, édes uram, mit szeretnél?

— Én ezüst kardot.

— Én meg hintót.

Az urasszony hintót akart s igaza volt. Fiakkernek hire se volt akkor Komáromban. Ha Banára, Ó-Gyallára vagy máshova kellett utazni: csak parasztkocsin utaztak. Ha már diszes akart lenni az a kocsi: beföstötték vagy zöldre, vagy sárgára. Kegyetlen rossz utakon kirázta az ember lelkét. De meg a hintó hozzátartozott az urasághoz is. Lesz majd irigykedés: a sok városi és falusi nemzetes asszony majd pukkadoz, de már ezen nem lehet segiteni. Majd csak az idő segit.

Meglett az ezüst kard s meg lett a hintó.

Édes apja, Jókay III. Sámuel, már nagyon elnehezedett. 1829 ik évi julius 20-án meghalt. Nyolczvan évet és 17 napot élt.

Ő, mig élt, többször ellátogatott fiához, menyéhez Komáromba. Örült fia uraságán, boldogulásán. Látta még utolsó unokáját is, a nagy költőt. De a jó anya, Vöres Katalin urasszony, még eddig sohase látogatta meg József fiát Komáromban. Igaz, hogy fia, menye gyakran ment Ó-Gyallára a szülőkhöz, de mégis furcsa

Digitized by Google

volt ez. Tizenöt éve mult, hogy Jókay József Komáromba költözött s édes anyja nem érzett ösztönt fiát ott meglátogatni. Semmi más oka pedig nem volt, csak az, nem szerette elhagyni egy napra se otthonát. De férje halála után csakugyan meglátogatta gyermekeit. Maga is már a nyolczvan felé ballagó öreg asszony.

Az 1830-ik év a Jókay-nemzetség sok tagját vitte el magával. Nem a kolera, mert hiszen ez csak az esztendő utolsó napjain közelgett Komárom felé, hanem a természet rendes törvénye.

Emlitettem, hogy a nagy költő öreg apja, III. Sámuel, már tavaly, 1829-ben meghalt. Következett utána ifjabbik fia, Zsigmond, a nagy költő nagybátyja. Ez Komárom vármegye esküdtje volt már, Ó-Gyallán halt meg az apai házban, 1830. évi február 26-án. A nagy költő, bár ekkor már öt éves volt, ezt a bátyját nem igen ismerte, minthogy Jókay Zsigmond, a mióta megházasodott, a kitört családi viszály miatt a nagy költő szüleinek házát gondosan kerülte. Csak özvegye maradt, de árvája nem.

Néhány nap mulva meghalt a nagy költő öreganyjának testvére, Vöres Zsuzsánna, özvegy Litassy Lászlóné. Kis-Sarlóban lakott Bars vármegyében, mint özvegy 24 évvel élte túl férjét. Szeptember 5-én meghalt a nagy költő öreganyja is, Vöres Katalin. Alig egy évig élte túl férjét.

Sok temetés esett tehát erre az esztendőre.

A temetés pedig akkor kissé más módon történt, mint most.

Digitized by Google

Táviró nem volt; posta hetek mulva ért oda, a hová igyekezett; — gyalog postás, levélhordó, lovas legény s futós czigány vitte a halál hirét az atyafiakhoz szanaszét.

A temetésre pedig el kellett menni pereputtyostól. Mindenki elment, a ki csak mozdulni tudott. Igy parancsolta a szokás és a tisztesség.

De minden ezerféle családi viszály daczára az atyafiságos szeretet is mélyebb és élénkebb volt, mint most. Az emberek s a vér törvényei akkor se voltak mások, mint most, de fennállott az ősiség. A mi azt jelentette, hogy minden birtok az egész nemzetség birtoka, habár egyes rokonok közt van is felosztva. Tehát már a birtokhoz és örökséghez ragaszkodó okos önzés is azt parancsolta, hogy minden rokonhoz jó szivvel legyünk, jó arczot mutassunk, atyafiságos figyelmet és ragaszkodást tanusitsunk s rokonérzésből származó jó barátságot tartsunk. Ezért volt bensőbb és erősebb a családi összetartozás. Nehogy a jó rokon, ha utolsó rendeléseit teszi, rólunk megfeledkezzék. Ha nem csinál rendelkezést, ugy is mi öröklünk utána.

S volt egy kis hiuság az emberekben akkor is. Minden öt nemes ember közül négy kálvinista volt. A jó kálvinistáknak pedig az volt a szokásuk, hogy halottjaikat, ha nagyobb hirnevük, vagy birtokuk, vagy nagy uri családjuk volt, nemcsak egy tanitóval és egy pappal, hanem sokszor két-három pappal temettették. Az egyik ugy beszélt, mintha a halott beszélne azokhoz, a kik életben maradtak. A másik ugy beszélt,

Digitized by Google

mintha az életben maradottak beszélnének ahoz, a ki meghalt. A harmadik, legkiváltképen a rektor ur, ékes rigmusokban bucsuzott el a halott nevében mindazoktól, a kik élnek s az elköltözöttnek rokonai, barátai, szomszédai, tiszttársai voltak valaha. Kezdődött a temetés kora délelőtt s végződött késő délután. Lehetett sirni órák számra. Az asszonyok ezt épen el nem engedhették. Ha jól sikerült a sirás: évek mulva is emlegették. Még a papokat is a szerint itélték meg: mennyi keserü könyet tud fakasztani egyik-másik.

A bucsuztatóba hát be kellett kerülni név szerint. A ki pedig el nem ment a temetésre, a bucsuztatóból ugy kihagyták a papok és tanitók, mintha a világon se lett volna. A szegényebb atyafi a gazdag rokon temetéséről éppen el nem maradhatott. Hadd lássa a világ: őt se az utfélen szedték föl, őt se a gólya költötte, ő is a diszes familiához tartozik. Sok ember csak akkor lett dicsővé és hiressé, a mikor sikerült meghalnia.

De még ezeknél is nagyobb ok volt arra, hogy az ember el ne maradjon a temetésről.

Nem volt ám akkor hagyatéki biróság, a ki oda dugja az orrát s mindent összeirjon a halott után.

Nem volt ám akkor finánc, a ki mindent kikutasson, megvizsgáljon, számba vegyen, megbélyegezzen, megilletékezzen s a megkeseredett rokonokat örökké zaklassa. Nem volt ám akkor se birtokadó, se házadó, se tőkekamatadó, se hetvenhétféle osztályu személyi, kereseti, jövedelmi adó, se semmiféle pótlék és jövedék.

Digitized by Google

Nem volt ám akkor halálesetfölvétel, hagyatéki tárgyalás, árvaszéki beavatkozás s több efféle ostobaság. A községi és kerületi jegyzők, a mindenféle gondnokok, biztosok, halottkémek, kerületi és községi előljárók, kézbesitők, rendőrök és csendőrök, anyakönyvvezetők és királyi közjegyzők hada nem tehette ám be a lábát a nemes ember házába, hogy ott valamit megnézzen, fölirjon, megkérdezzen, kézbesitsen vagy valakit ide vagy amoda, erre vagy arra a napra megidézzen. Bíróság, hatóság akkor csak azért volt a világon, hogy ha valaki hozzá folyamodik: tegyen igazságot. Ha pedig senki se folyamodik hozzá: pisszenni se merjen, mert ugy kilökik az utczára, hogy a lába se éri a földet.

Ma más világ van. Ma európai s nem ázsiai állapotban élünk. Ma a jogállam keze ott kotorász minden zsebünkben, a jogállam orra ott szaglász még hónunk alatt is. A halottat ugyan annyira-mennyire békén hagyja, de a ki életben maradt, azt örökké zaklatja. Elveszi kalapját, lehuzza lábáról a csizmát, ha száz hivatalt be nem futkos s ezerféle haláleset-fölvétellel, tárgyalási jegyzőkönyvvel s mindenféle hivatalos bizonylatokkal, meghagyásokkal, ivekkel, elismervényekkel, kiadványokkal, vevényekkel, hiteles kivonatokkal s okiratokkal föl nincs fegyverkezve. Ma nem szükséges a hatósághoz fordulni. Ma »hivatalból« vetkőztetik le a szegény embert. Ezt a szót ugy ejtik ki: »ex offo«. Megyei tisztviselő koromban ismertem Pápán valami adófőnököt, a ki végignyuzta az egész járást, noha jókedvü ember volt. Beállit az ádáz-teveli

Digitized by Google

öreg nemes udvarára, hogy elvegye a tehenét valami illetékért vagy miért. Az öreg nemes azt hitte, még most is Ázsiában élünk, egész jó lélekkel kérdi az adófőnököt:

— Mit keres az ur az én kuriámon? Hivtam én az urat ide?

— Dehogy hivott Bereczky uram, én ex offo jöttem.

— Mit jelent az?

— Ex offo bizony csak azt jelenti: »ebül, kutyául«.

— Még most se értem.

— Pedig érthetné! Ebnek kutyának az a természete, hogy se nem hivják, se nem kérik, mégis megugatja az embert. De még az inába is belekap. Nohát Bereczky uram, igy tesz az állam is. Én pedig az állam vagyok.

Ezelőtt hetvenöt évvel Jókay József uram virágzó korában az állam még nem egészen volt ilyen. Még volt köztünk némi jó ázsiai szokás. Temetés után való napon nyomban összeült a legközelebbi atyafiság, családi tanácsra. Férfiak és asszonyok vegyesen. Idegennek, gyermeknek nem volt szava. Gondosan egybevetették: mi az örökség? Maradt-e adósság? Kinél és mennyi? Hogy vagyunk a bérlőkkel, zálogbirtokokkal? Kik az örökösök? Mikor osztozunk s a birtokok melyik részét oszszuk föl? Maradtak-e árvák s miként viseljük az árvák gondját? Miként gondoskodjék magáról az özvegy? És igy tovább.

Néha nem tudtak megállapodni; későbbre halasztották a dolgot. Néha összevesztek s ugy mentek szét,

Digitized by Google

no még egyszer meggondoljuk, mit csinálunk. Ügyvédhez el nem mentek volna hamarosan. Néha évekig, évtizedekig osztozatlanul maradtak, csak ügyvéd kezére, iró-biró tetszésére ne kelljen ügyüket bizni. Azt már istentől elrugaszkodott, fajtagadó embernek tartották, a ki mindjárt elfutott az ügyvédhez.

Jókay József uram épen nem maradhatott el semmiféle atyafi temetéséről. Rokon is volt, jogtudó is volt, tiszti fiskus is volt, árvák atyja is volt s békéltetni, kiegyeztetni az ő nyájas szavával mindenkinél jobban tudott. Unokaöcscseit, hugait, a Litassy ivadékokat szerencsére igen gyorsan meg is osztoztatta Barsmegyében.

Sokkal több baja volt a maga osztályával.

Apja-anyja elhalt, négyen voltak örökösök. Osztoznia kellett Zsuzsi hugával, Gózon Istvánnéval és Juli hugával, törei Tóth Jónáthánnéval. Zsigmond öcscse is meghalt már, annak csak özvegye volt: Mikolay Jusztina. De épen ő miatta ütött ki a testvérek közt ezelőtt kilencz évvel, 1821-ben a nagy családi viszály. Birtok is többféle volt. Az apai Ó-Gyallán, az anyai több helyütt, Bars- és Komárom vármegyékben. Városmányok, zálogbirtokok szintén voltak. Jókay József nagy bölcsességel és nagy szeretettel intézte az osztályt. Özvegy ángya ugyan váltig akadékoskodott, de utóbb vele is megbirt. Gózonék leginkább készpénzben vették ki osztályrészüket s nem is egyszerre. Adomák vannak arról, hogy Gózon István uram miként jutott felesége örökségéhez.

Ez évben esett a nagy költő is, mint öt éves gyermek,

Digitized by Google

az első sulyos betegségbe. Hajdan az ugynevezett torokdaganat, torokgyik sokkal gyakoribb és veszélyesebb gyermekbetegség volt. mint most. Most már ritka. Valami negyven év óta a difteritisz nevü betegség ragadozza el az apró nemzedéket. Gyermekkoromban ennek még hire se volt. Hanem ismertük a torokgyikot. Ebbe esett a nagy költő. Szegény anyjának két férfigyermeke halt meg már kis korában, a két kis Lajoska. A kit a kigyó megcsip, a gyiktól is fél. Hát még a torokgyiktól! A jó anyát majd megölte a kétségbeesés. Se éjjele, se nappala nem volt a kis beteg mellett. Nem evett, nem aludt, el nem hagyta pillanatra se. Istennek minden ereje ott van az anyában, a mikor haldokló gyermekének életét óvja. Csoda az!

A nagy költő kigyógyult, megmaradt. De édes anyja sulyosan megbetegedett. Megtörték a léleknek és testnek fáradalmai, gyötrelmei. Férje ápolta és édes, gondos Eszter leánya, a ki már akkor tizennégy éves volt s minden iskolát és intézetet elvégzett. Végre az erős szövetü jó anya is felgyógyult.

Valamire való jeles embernek abban az időben is kellett valami kitüntetés. Nem azért, mert ő kivánta; hanem azért, mert a nemesi közönség kivánta.

Miféle kitüntetés?

Mi más mint a táblabiróság? A király nem igen osztogatta akkor a tanácsosi czimeket. Kálvinista kurucz nemesnek épen nem adott, ha még olyan jámbor volt is. Hát a városi gyámatyának hogy adhatott volna.

De a nemesi közönség Ásvai Jókay József érdemeit

Digitized by Google

mégis ismerte már Komáromban is, Fejérmegyében is. Birtokos volt édes felesége után ez utóbbiban. Nemessége is ki volt hirdetve. Igy tisztelte meg a nagy költő édes apját táblabirósággal 1832-ben mind Komárom, mind Fejér vármegye nemes közönsége.

Ettől kezdve igy irhatta alá nevét az okiraton:

— Nemes Ásvai Jókay József, hites és okleveles ügyvédő, kiszolgált inzurgens hadnagy, nemes Komárom vármegye tiszti viczefiskusa, szabad királyi Rév-Komárom városának árvaügyi igazgatója s több tekintetes, nemes vármegyék táblabirája, stb.

Ennél többre czimek és hivatalok dolgában nem is vitte. Csak egyházának közdolgai terén. Ott is tanácsbirája volt egyházkerületének.

A szójárás a nagyobb vagyonu embert vagyonos, módos, gazdag embernek nevezi. Abban az állapotban, a melyben hetven év előtt volt népünk és akkori felfogás szerint Jókay Józsefet jómódu, vagyonos embernek tartották. Haláláig, a mely idő előtt korán következett be, nem is igen szerzett már birtokot.

Összes szerzeménye 1833-ban abból állt, hogy Gárdonyban, Fehér vármegyében kiváltott egy kis zálogos birtokot, a melyet édes anyjának testvérje, Vöres Zsuzsánna vetett zálogba. A birtok nem volt nagy. Mikor a nagy költő 1850-ben testvéreivel osztozott, a gárdonyi birtokot 800 forintra becsülték »testvérek között«. Talán megért akkor ezer forintot. Huszonöt holdnál tehát nagyobb nem lehetett.

Volt hát a nagy költő édes apjának Rév-Komáromban

Digitized by Google

diszes és kényelmes uj földszintes háza, alkalmas, nagy telekkel és házi kerttel. S volt a nagy dunai szigetben két kertje. Mindezt maga szerezte s épitette.

Volt Ó-Gyallán nemesi háza, udvara s mintegy 50 holdnyi külső birtoka. Mindez apja után való örökség volt. Ősi birtok, eredetileg Konkoly-Thege-féle háramlás, mely, a mint másutt tüzetesen elbeszélem, házasság utján jutott a Jókay-nemzetség birtokába. És pedig a nagy költő dédapjának, Jókay I. Sámuelnek birtokába 1700 körül. Addig a Jókayak komáromiak voltak. Ez az első Sámuel a nemességszerző ősnek édes fia volt. Ez költözött először ki Ó-Gyallára; városi nemes polgárból vármegyei nemessé ez alakult át.

Volt birtoka Banán. Ez ugyan felesége Pulay Mária hozománya volt. Terjedelmét egész biztossággal nem tudom, de 70—80 holdnyi lehetett. Valamikor, hajdanában a baracskai Szücs-nemzetség tulajdona.

Volt birtoka Kápolnás-Nyéken és a Nyék és Baracska közt fekvő Pettend pusztán Fehér vármegyében. Ez Jókay Józsefnek öreg anyjáról, Kutas Évától maradt örökségül. De nagyobb részben eredetileg nem Kutas birtok volt, hanem a Péli Nagy nemzetség öröksége: Ebből a nemzetségből származott Kutas Éva édesanyja, Péli Nagy Erzsébet asszony. Ez a birtok volt legértékesebb. Ezt becsülték legtöbbre maguk között.

Végül ott volt a gárdonyi kiváltott zálogbirtok. Ez a Gárdony a velenczei tó partján fekszik s közel esik Kápolnás-Nyékhez.

Az az összes birtok, mely a nagy költő édes apjáé

Digitized by Google

és édes anyjáé volt, a mai pénzértékben semmivel se érne kevesebbet jó kétszázezer koronánál. Tehát a nagy költő sehogy se volt amolyan ágról szakadt szegény legény, a milyennek valamikor Csokonayt és Petőfit tartották paraszt urak s korpavelejü kritikusok.

Hagyjuk azonban ez unalmas vagyoni dolgokat.

Jókay József nem volt viharbiró, erős szövetü alak. Magas, nyulánk, nem sovány, de épen nem kövér. Nem volt ugyan soha elkényeztetve, de azért több izben betegeskedett. Azért jegyzem ezt föl, mert épen az ő betegségében a nagy költő is sokat szenvedett, élete első felében, ugy 38 éves koráig.

Ez a betegség valami gonosz, hurutos nyavalya volt, mely rárohant gyakran Jókay József tüdejére. Most bronchitisnek, hörghurutnak nevezik az orvosok. Minden ember megkapja. Ha nem valami nagymértékü: fiatal ember föl se veszi, le se fekszik miatta, sőt szobában se marad. Négy-öt nap alatt elmulik a baj, lehet mondani, magától. De öregedő, ereje-csökkenő embernél, kivált ha nagyméretü és lázzal jár, kinos és komoly nagy betegség ez.

Ez a betegség szokta meglepni Jókay Józsefet.

Gyakran kellett utaznia télen is, zimankós időben is. Akárhogy védekezett, bármily hatalmas bundával járt, a kegyetlen hideg szél gyakorta belekeverte e nyavalyába. Hetekig szokott feküdni utána.

1837. évi október közepén is megkapta a bajt. Ekkor már 56 éves volt. Ámbár jól ismerte régi gonosz ismerősét s tökéletes ápolói voltak; napról-napra

Digitized by Google

mégis rosszabbul lett. Angyallelkü neje s édes Eszter leánya se tudta megmenteni. Betegágya körül ott volt mindkét felnőtt gyermeke s ott volt a nagy költő is, akkor még csak 12 éves gyermek. Ugy emlékszem, mintha hallottam volna, tüdőgyuladás csatlakozott bajához. Október 29-én halt meg.

Mérhetlen fájdalomba sodorta szeretteit korai halála. Nagyon szerették. Hosszu évek mulva is könybe lábbadt hű özvegyének s felnőtt gyermekeinek szeme, a mikor ráemlékeztek.

Temetésén ott volt az egész város. Hiszen annyi özvegynek, annyi árvának viselte hű gondját tiszti állásánál fogva is. Ott volt a kálvinisták gimnáziumából egy ifju tanár is: Vály Ferencz. A kiről már emlékeztem, a ki csakhamar Jókay Eszternek lett boldog férje s később a pápai kollegiumban nekem jó tanárom.

Szép halotti beszédeket tartottak a papok is. Magas egyházi tisztsége is volt, az egyház fényes halotti tisztességet nyujtott neki. A minőt csak nyujthatott. A halotti beszédeket külön könyvecskében kinyomatták. A könyvecske czime. »Ne bántsd az árvát!« Gyermekkoromban láttam ezt a könyvet, de azóta bizony nem láttam. Most, hogy e sorokat irom, kerestem fővárosi nemzeti gyüjteményeinkben, de ott se találtam.

— Ne bántsd az árvát!

Furcsa czim ez, ha a könyv csak halotti beszédekből áll. Ugy hallottam: Vály Ferencz adta e czimet a könyvnek. Ő pedig komoly ember volt s komoly dologgal nem engedett pajzánkodni.

Digitized by Google

Nem is a halottnak szól az az intés, hogy ne bántsd az árvát. Hogy is bánthatná a halott az árvát? Kivált olyan jó férj és jó apa! Sőt, ha más bántaná is: az a halott megvédelmezné árváit. Kinyujtaná csontkezét a sirból s megfenyegetné azokat, a kik az ő árváit bántani merészelik.

Története van a könyv ama czimének. Vály Ferencz bölcs volt, a mikor azt a czimet választotta. Azt a történetet, a hogy tudom, el kell mesélnem.

IX.

(A kósza hír. — Hiányzik az árvák pénze. — A tanács könnyelmű. — Jókay Károly föllépése. — Beleavatkozik a nádorispán. — Az erélyes alispán. — Rendben van az árvák pénze. — A vasas láda esete. — Fazekas János hagyatéka. — Feltörik a vasas ládát. — Példás rend.)

Alig jöttek haza a temetőből, föl se száradtak még a hulló könnyek: gonosz suttogás támadt a városházán.

— Hátha az árvák pénze nincs rendben?

Az első embernek csak a kérdés jutott eszébe. A második már megtoldotta a kérdést.

— Meglehet, hiba van az árvák pénze körül!

A harmadik már egyenesen azt suttogta:

— Elveszett az árvák pénze.

Hát hiszen az igaz, hogy néhay Jókay József a városi árvaszék és árvapénztár legfőbb tisztviselője volt. Az igaz, hogy hirtelen jött halála miatt a hivatalt és a pénztárt át nem adhatta utódjának. De hiszen nem hordta ő magával se a hivatalt, se a pénztárt. Ott van az mind a városházán. A pénz a városi pénztárban,

Digitized by Google

az iratok az irattárban. Rendben van ott minden, csak meg kell nézni!

Dehogy nézték meg.

A szükebb tanács, a belső tanács összeült, fejét összedugta. Hitt a suttogásnak. Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fujja. Igaz, hogy néhai Jókay Józsefet becsületes embernek ismerte mindenki. Nem is támadt ellene soha semmi panasz, semmi kifogás. Pontos, lelkiismeretes, példás volt minden cselekedetében. De hát az ördög nem alszik. Hátha hiba van mégis az árvapénzek körül? Ki fizesse a hiányt? Talán a tanácsbeli urak? Ők bizony nem fizetik. Pedig, ha egy napot vagy egy órát mulasztanak is: a hiányt nekik kell fizetniök. De bizony nem mulasztanak ők egy órát se! Elég gazdag volt Jókay József; házát, birtokát le kell zárni, le kell szekvesztrálni.

De talán mégis meg kellene előbb vizsgálni: van-e hiány? Mirevaló zajt ütni ok nélkül és idő előtt? Hátha mégis rendben van minden s nem hiányzik egy fillér se? Azután a halott becsületét még se kellene ily vakon és ily orvul megtámadni. Pedig, ha a birtokát lezárják, már akkor meg van támadva. Szent a halott becsülete. A halott már nem szólhat, nem védheti magát s nem törheti be azok koponyáját, a kik a becsületét megrágták. Azután tisztes családja is van. Tekintélyes özvegye, ügyvéd fia, felnőtt gyönyörü hajadon leánya és a 12 éves Móricz fia, a kire már most is büszke a főiskola s utóbb büszke lehet a város is. Minek ezeket elkeseriteni?

Digitized by Google

Lári-fári! Első a hivatalbeli kötelesség. Ez a kötelesség pedig azt parancsolja, hogy intézkedni kell rögtön. Igaz, hogy a pénztárt meg kell vizsgálni. Meg is lesz az. De ez hetekbe, hónapokba kerül. Az alatt a Jókay-örökösök eladhatják vagyonukat s elköltözhetnek Törökországba. Bottal üthetik a nyomukat. Ha pedig nincs hiba: ugy se lesz az örökösöknek semmi káruk. Majd visszakapják birtokjukat.

Hát a becsület?

Ejh-hajh! A ki vizbe esett, ne csodálkozzék azon, hogy vizes lett a ruhája.

A városi tanács elhatározta, hogy néhai Ásvai Jókay József volt árvahivatali Igazgató minden ingó- és ingatlan vagyonát lefoglalja, lezárja, záloggal terheli. Mintha gonosztévő lett volna.

Ekkor kapta a halotti beszédek könyvecskéje azt a czimet: »Ne bántsd az árvát!«

Hanem hát a dolog még se volt olyan könnyü, mint a hogy a belső tanács bölcs bolondsággal elgondolta.

A botrány ugyan megtörtént. A városban szerte repült a hir, hogy Jókay József, az árvák atyja nem hagyta rendbén az árvák pénztárát s azért a város lefoglalta az utána maradt örökséget. Pulay Mária urasszony sok keserü könyet hullatott e miatt, de már a botrányos hiresztéléseknek egyelőre elejét venni nem lehetett. Csakhogy az urasszonynak egyéb hatalma is volt, nemcsak a könye.

Jókay József minden birtoka Komárom és Fehér vármegyében nemesi birtok volt, a nemesi birtokot pedig

Digitized by Google

holmi üres mendemondára lefoglalni nem lehetett. Birói itélet kellett ahhoz és hosszu esztendőkig tartó per, a melyben a belső tanácsnak napnál fényesebben be kellett bizonyitani, hogy hiányzik-e a pénz, mennyi pénz hiányzik, ha hiányzik: honnan hiányzik, mióta, és miért hiányzik. Jókay József kezén volt-e az a pénz vagy másnak kezén, ő-e a hibás vagy más is hibás, sőt a belső tanács is hibás.

Az özvegy urasszony azt mondta;

— Szeretném én azt a pert látni! Majd szeme közé nézek én a tanácsbeli uraknak. Mert az én boldogult lelkem uram becsületes ember volt. Én tudom azt!

Igaz is. Jókay József nem volt tékozló, sőt takarékos, okos, szerző ember. Nem dőzsölt, nem játszott, lóra, vadászatra, szép asszonyra soha egy fillért el nem költött. Miért nem vigyázott volna hát az árvák pénzére?

A szabad királyi Komárom városában levő birtokot, a házat és kerteket ugyan könnyebben le lehetett foglalni, mint a megyebéli nemesi birtokot, de azért ennek is volt csinja-binja. Mert azt a házat és azokat a kerteket és minden ingó-bingót együtt és közösen szerezték s azokban az özvegy is csak olyan ur volt, mint boldogult férje. Vegyétek el a kölykét a tigristől. Vegyétek el az ő saját vagyonát s gyermekei jövendőjét Pulay Mária urasszonytól!

Azután ügyvéd fia volt már. Jókay Károly, első szülött fia épen letette az ügyvédi vizsgát s megkapta az oklevelet. A nemes vármegye is kihirdette már. A főjegyző meg is kapta érte a körmöczi aranyat.

Digitized by Google

Szelid fiu volt ugyan Károly ur, de a mikor az elhaltnak becsületét, a jó apának becsületét kellett oltalmazni: az oroszlán erejét érezte az ő lelkében.

Neki állt az irásoknak. Összeállitotta a számadást. Minden számadási tétel mellé odarakta a mindenféle inventáriumokat, dekretumokat, asszignációkat, kártabiánkákat, kvietáncziákat, rekognicziálisokat, testimoniumokat, exaktorális és perceptorális attesztátumokat s tisztán, világosan kimutatta: mennyi pénznek kell lenni az árvák pénztárában.

— Se többnek, se kevesebbnek, ennyinek kell lenni. Punktum. Az irás nem hazudik. És pedig ime, ennyi van obligáczióban, ennyi van készpénzben, aranyban, ezüstben, rézpénzben és kelendő bankóczédulában.

— Nézzétek meg tanácsbeli urak: ugy van-e?

— Egyébként pedig a fönséges nádorispán és a nagyméltóságu Helytartótanács is nézze meg az ügyet, döntse el, főképen pedig nyujtson elégtételt Ásvai Jókay József hátrahagyott özvegyének, Nemes Pulay Mária urasszonynak és árváinak aképpen, hogy a sulyos rágalmak megtorlására Komiszáriust küld a város nyakára s azokat a tanácsbéli urakat, a kiket vétkeseknek talál, mind kiszórja a városházából az utczára.

Igy kell annak lenni.

Aligha nem ez volt a fiatal ügyvédnek, Jókay Károlynak, legelső ügyvédi munkája. A nagy költő ebbe még nem szólhatott bele, hiszen csak tizenkét esztendős gyerkőcze és diákocska volt, de Váły Ferencz már ebben is együtt tanácskozott a családdal.

Digitized by Google

Ért is valamit ez a munka.

De azért nem lett volna ám annak semmi haszna, semmi látszatja, ha maga az urasszony nem vette volna az ügyet az ő erős kezébe. Nem volt pihenése. Nyakára ment a városbirónak, megrohanta a tanácsbelieket, a fekete földig hajlitotta a fiskusokat, nótáriusokat, perczeptorokat, exaktorokat és mindenféle kanczellistákat. Neki ne aludjanak, ne késlekedjenek, ne huzzák-vonják a dolgot, hanem szolgáltassanak igazságot, de azonnal — tüzes mennykő-teremtette.

Ugy féltek utóbb tőle, mint a jégesőtől.

Elment a vármegye hires első alispánjához is, idősb Pázmándy Déneshez.

Csak tavaly lett vége az országgyülésnek. Pázmándy Dénes már a harmadik országgyülésen volt követ. Hires követ. Malleusa a kormánynak. Nagybirtoku, bölcs és tekintélyes ember. Ismeri és becsüli a nádorispán is. Ha ő fölemeli szavát a Helytartótanácsnál: esze nélkül siet minden hatóság igazságot tenni.

Atyafi is volt kétszeresen is, sokszorosan is mind a Jókay-, mind a Pulay-nemzetséghez.

Lám Pázmándy Dénes Baracskai Szücs Terézia asszony fia, Pulay Mária pedig Baracskai Szücs Erzsébet leánya. A két asszony unokatestvér egymással, tehát az alispán is unokatestvér Jókay Józsefné urasszonynyal. Osztályos atyafiak, tagadhatatlan vérségi kapocs.

Ez csak az egyikféle atyafiság. Van másféle is.

Ime, az elhalt Jókay József öreganyja Péli Nagy

Digitized by Google

Erzsébet leánya volt, Pázmándy Dénes felesége pedig Péli Nagy Judit, tehát Jókay József unokahuga. Az elhalt gyámatyának, ily közel való többszörös atyjafiának megrágalmazását tehát az igazságos, bölcs és hatalmas alispán nem türheti.

Nem is türhette, nem is türte.

Megvizsgálták a pénztárt s ime, abban azt az összeget találták, a melyet Jókay Károly, a fiu, számadása kitüntetett. Az obligácziók, a készpénz, az arany, ezüst, rézpénz és kelendő bankó czédula minden ugy volt, a hogy az irás tanitotta. Az égből leszállt angyalok se tisztábbak, mint a milyen ragyogó tisztának találták néhai Jókay József uram lelkét, kezét s egész tisztviselő pályáját.

Hogy a birtokot lefoglalják: arról többé szó se lehetett. De hátra volt még az elégtétel. Annak a tanácsbélinek kegyetlen megczibálása, a ki a rágalmat koholta és szőtte-fonta.

Hanem itt álljunk meg egy kissé.

Hatóságtól, bíróságtól elégtételt kapni nem lehet.

Sohase lehetett, ezentul se lehet. Ha a hatóság valakit alaptalanul, ostobán vagy rossz szivvel megbánt, megsért, becsületében vagy vagyonában vagy jó hirnevében megrövidit: legjobb azt eltürni és senkinek róla nem szólani. Mert istennek, királynak, részeg katonának, tűznek, viznek, földindulásnak nagy hatalma van ugyan, de a hatóságnak még nagyobb az ő hatalma. Ő elégtételt nem ad, mert hogy ő valamikor ostoba volt, be nem látja soha.

Digitized by Google

A nagy költőnek alig volt jobb adomája az életben, mint a hogy ez a csetepaté végződött.

A nemes özvegy sürgette az elégtételt. Hiba nem volt. Miért bántották boldogult férjét? Lakoljanak miatta. Ő a hivatalnokok paczkázását el nem türi.

Áldott jó asszony! Majdnem ötven év óta ott porlad már a komáromi temetőben. Bizonyára nem olvasta Hamlet dán királyfi tépelődését. S ha olvasta is, talán nem fontolta meg eléggé. Hamlet csak királyi vér volt s nem valami ütött-kopott, tedd ide, tedd oda inczenfincz legényke, a kivel a hatóság azt cselekszi, a mit akar. És mégis, a mikor eszébe jutnak az élet gyötrelmei s elgondolja, mi van a halál után a másvilágon, még ő is felsóhajt:

Vajjon a másvilágon megszabadulunk-e a hivatalnokok paczkázásaitól?

Szabadulunk a manót. Sohase törd a fejed a fölött jó dán királyfi. Ott is csak lesz hatóság. A jámbor öreg Péter a jó kapus, s a mindenféle angyalok és oktató szentek ott is csak beleártják magukat a szegény ember dolgába. Hatóságtól nincs szabadulás.

Nos, hát özvegy Jókay Józsefné urasszony se kapott elegtételt.

Sokszor megjárták iratai a Helytartótanácsot s elvégre a számtisztek csakugyan találtak hibát a Jókay-féle árvaszámadásban. Egy töredékszám valahogy kimaradt az összeadásból. Az a töredékszám volt $^{11}/_{37}$-ed rész krajczár.

Mekkora összeg ez? Más ember ezt ki se tudja már

Digitized by Google

számitani, mert ma már nem is hatvan krajczár, hanem száz krajczár van egy forintban.

Ha egy krajczárt 27 felé elosztunk: mennyi az? Ha a 27-ből 11 részt magunkhoz veszünk: mink van akkor? Bizonyos, hogy nincs egészen egy fillérünk se.

Az is igaz, hogy a pénztárban vagy 7—8 krajczárral többet találtak, mint kellett volna. De a számtisztek ezt is hibának állitották? Miért van több? Ott se kevesebbnek, se többnek lenni nem szabad.

Igazságuk ugyan ebben se volt. Hiszen az adófizető a töredékfillért is köteles befizetni, a hivatal pedig a töredékfillért soha se fizeti ki, hát egy-két krajczárnak ott mindig össze kell a számadáson túl gyülekezni. De hát mindegy ez már.

Kimondta a hatóság, hogy a Jókay-féle számadás, ámbár tökéletes, még se hibátlan egészen, mert $^{11}/_{27}$-ed rész krajczárt figyelmen kivül hagyott. Igy hát a városi tanácsot se lehet egészen bűnösnek mondani, ennélfogva a panaszt elutasitják.

Köszönje meg a jó özvegy urasszony, ha be nem csukják s még a rajtavalóját is el nem veszik.

A »vasas láda« esetét is el kell még mondanom. Ez is a nagy költő édes apjának történetéhez tartozik.

Emlitettem már, hogy Jókay József 1816-tól kezdve tiz éven át Fazekas János házában lakott. Ez az a ház, a melyben a nagy költő született. Ennek helyére épült az a mostani ház, melyen a születési márvány emlékige meg van erősitve.

Ez a Fazekas János jómódu kereskedő volt. 1837-ben

Digitized by Google

az év elején meghalt. Halála előtt végrendeletet csinált s végrendeleti végrehajtónak Jókay Józsefet és Zámory Károlyt nevezte ki.

Patkósteszéri Zámory Károly nemes ur volt, nem is Komáromban lakott, hanem kint a vármegyén, Nagy-Keszben; gazdag is volt, sok birtoka, minden idejét nagy gazdasága foglalta le, Fazekas János uram végrendeletével nem sokat törődött, rábizta azt egészen jó barátjára, Jókay Józsefre, veszödjék vele ő. Ugyis prókátornak, birónak, jogtudósnak való az egész végrehajtás. Kissé furcsa gondolkozásu ember is volt. Szinte hasonlitott kissé fiához, Zámory Kálmánhoz, a ki a mi időnkben már többször volt képviselő s ezer adoma szól róla.

Hát igy is jó volt. Jókay József csakugyan el tudta intézni a végrendeletet maga is. Maga még jobban, mintha ketten csinálták volna.

Azonban Jókay József halála után, miért-miért se, megijedtek az örökösök, kivált mikor a városi tanács minden vagyonát le akarta foglalni. Hol az ő végrendeletök? Hol az ő harminczezer forint örökségük? Hol vannak az ő irásaik?

Futottak az özvegy urasszonyhoz. Adjon elő mindent.

De bizony ő semmit elő nem adhatott. Menjenek a városházára. Ott van minden. Ott tartotta boldogult ura az ily dolgokat a »vasas ládában?«

Futottak a városházához. Adják elő a tanácsbeli urak az örökséget, ott van a »vasas ládában«.

Micsoda? Hogy ők fölnyissák a »vasas ládát?« Már

Digitized by Google

azt ők meg nem cselekszik. Isten tudja, miféle titkok vannak abban a ládában.

No most már mit csináljanak?

Valaki fölvilágositotta őket. Ott van Zámory Károly Kesziben. Kikerül a Fazekas-féle örökség ő tőle tizszer is. Ő is végrendeleti végrehajtó, testamenti executor. Menjenek hozzá, keressék ő rajta.

Fölkerekedtek az örökösök és hagyományosok mind, a hányan voltak. Két kocsi tele lett velük. Hajtottak keményen Duna-Ujfalunak, Aranyosnak, meg se álltak Kis-Kesziig.

Hol az örökség?

Tizen is beszéltek egyszerre Zámoryhoz. Ez csak hallgatta őket egy darabig. Azután nevetett, azután haragba jött s ugy kidobált minden örököst a kastélyából, a lábuk se érte a földet.

— Adta purgerei! Keressétek az örökségteket a pokol fenekén és ne Kesziben. Az öreg apám se volt semmiféle végrehajtó.

Még a kopókat is utánuk uszitotta.

Ekkor lett már nagy a veszedelem. A sok örökös és hagyományos tele jajgatta az egész várost, hogy ime, ők most már földönfutók lettek. Két végrehajtónál volt az örökség. Az egyik meghalt, elvitte magával a sirba, a másik pedig nagy ur, nemes ur, vármegye ura: hallani se akar róla.

A sok ügyvéd, tanácsadó, kijáró, bejáró szavára végre is megrohanták Jókay Józsefné urasszonyt, ugy is mint néhai istenben boldogult férjének hátrahagyott

Digitized by Google

özvegyét s mindkét nemen lévő árváinak legalis és naturalis tutrixát és kuratrixát, vállalja el a törvényes evikcziót s fizessen, mint a köles.

Szegény, jó urasszony. Jól ismerte ő a dolog állását. Hiszen oly jó bizalmas barátságban éltek ők néhai Fazekas Jánossal, mintha testvérek lettek volna. Kiosztotta már az ő boldogult férje az egész örökséget mindazok közt, a kiket illetett, vett is mindenkitől tökéletes irást, nincs itt semmi hiba, senkinek semmiféle alapos panasza. Csak az irásokat kell kivenni a »vasas ládából«. Az örökösök és hagyományosok csak azért jajgatnak, azért beszélnek kárvallásról, hátha elvesztek az irások s hátha még egyszer meg lehetne kapni az örökséget azoktól, a kik Jókay József után maradtak. Hamis a zuzzájuk. Istentelen praktika az egész.

Megint rajt hajtott az urasszony a városházán: nyissák föl a vasas ládát.

Nem nyitották.

Fia Károly megint hatalmas instánczát küldött a Helytartótanácshoz: tegyen igazságot.

Ha az olyan könnyen menne!

Pázmándy Dénes alispánhoz, a hatalmas rokonhoz megint oda kellett folyamodni: emelje föl szavát az árvák mellett.

A tanácsbeli urak előadják, hogy az a »vasas láda« a szabad királyi város tulajdona. Abban vannak elrejtve a városnak minden kiváltságai, szabadalmai s egyéb erősségei a tatárjárástól kezdve mind máiglan. Abba néhai Jókay József ur nem tehette a Fazekas-örökség

Digitized by Google

iratait. Ha tette is: illetéktelenül tette, a város tehát nem köteles azokat kiadni. Egyébként is a vasas ládát csak a belső és külső tanács rendeletére és csak a közönség érdekéből szabad fölnyitni, magánosok érdekéből pedig semmi esetre. A kulcsa is tokba van téve, lepöcsételve, elrejtve.

— Ennélfogva tekintetes alispán ur; bölcsen méltóztatik tudni, hogy mi a vasas ládánkat föl nem nyithatjuk.

Nagy türelemmel hallgatta végig a hatalmas alispán azt a sok mindenféle hiábavaló mentséget és bizonykodást. És csöndesen azt felelte:

— Tudom, tudom, érdemes tanácsbeli urak! A mit kegyelmetek nem tehetnek, majd megteszem én.

Már akkor zsebjében volt a Helytartótanács megbizása is, hogy mint Komiszárius hozzon rendet ebbe a kérdésbe.

Hozott.

Meghagyta a tanácsbeli uraknak, hogy délután legyenek ott pontosan a városházán.

Ő maga szintén oda ment pontosan. Kalpag a fején, panyóka a vállán, kard az oldalán. A hogy illik, a nádorispán Komiszáriusához.

Kisérte őt a vármegye fiskusa és központi törvényes bizonysága, a főbiró és az esküdt. Kisérte a várnagy, négy huszárral, hajdukkal, vasakkal és bilincsekkel, hogy a ki vakmerően ellenszegülne és zenebonát csinálna: azt nyomban vasraverjék s a vármegyeház oduiba elkisérjék. És kisérte egy-két izmos lakatoslegény egy

Digitized by Google

rét-ingben, feltürt ingujakkal, bőrköténynyel, füstös arczczal, de azonkivül üllővel, kalapácscsal s mindenféle pörölylyel, vasfogókkal, ráspolyokkal és feszitő vasakkal. De még néhány fürt tolvajkulcscsal is.

Hogyha föl tudják nyitni a vasas ládát, hát akkor fölnyitják. Ha pedig föl nem tudják nyitni: darabokra vágják.

Mert az igazságnak eleget kell tenni.

Hát milyen volt szabad királyi Komárom városának »vasas ládája?«

Akkor még a Wertheim-szekrényt nem találták föl. Azt a szekrényt, a mely tűznek, viznek, tolvajnak, betörőnek egyaránt ellenáll. Akkor még nem volt az a kép megföstve, a hol máglyát raknak, tetejébe teszik a szekrényt, a máglyát meggyujtják, zsandár őrzi a tüzet vállára vetett szuronyos puskával, sárga csucsos fekete ércz-sisakkal s körülötte a szájtátó közönség. A kis macskát bezárják a szekrénybe, a máglyát elégetik s a szekrénynek még se lesz semmi baja, de benne még a macskának se. Akkor még zsandár se volt a világon.

De azért hamis vasláda akkor is volt. Gazdag és furfangos eszü lakatoslegények szoktak késziteni remekbe szabaduláskor. Ha azután nagyon sikerült a láda, oda szokták ajándékozni anyavárosuknak. Tartsák benne a város féltett kincseit.

Efféle eredete van a komáromi vasas ládának.

Megnéztem. Odautaztam azért, hogy lássam. A mi miatt annyi keserü könyet hullatott egykor a nagy költő édes anyja, nekem azt látnom kellett.

Digitized by Google

Kalapált vaslemezekből készült az egyszerü vasas láda; erős vasabroncsokkal. Nem is nagy, — hosszukás, négyszögletes. Nincs benne fortélyosság se. Se titkos nyomója, se elrejtett pattanója, se hamis kulcslyukja. A kulcslyuk és a závár is a felnyitó tábla közepén van. A kulcs sincs egészen akkora, mint egy sonka, noha azért elég vaskos s a kulcsnak a tolla igazán mesterkélt. Hetven év előtt az árvaszék birtokában volt, azért használta Jókay József uram is. Ma a levéltár birtokában van, ott fekszik a dohos iratok közt a padlón. A város becsesebb iratai vannak benne ma is.

Pázmándy Dénes alispán uram ennek a vasas ládának ment neki hatalmas brachiumával. Az volt a szándéka, ha elrejtik előle: szétbontja az egész városházát.

De a városbiró is meggondolta a dolgot, a mint ott látta a nyakán az egész vármegyét. Ugy rémlik előttem. Amtman uramnak hivták a városbirót. Talán harmincz, talán negyven esztendeig is városbiró volt egyhuzamban, Annyira megkedvelték.

De meg is érdemelte. Bölcs ember volt.

Ugy kinyitotta azt a vasas ládát: alispán uramnak szeme-szája elállt bele.

Benne voltak a keresett irások is gyönyörü rendben. Nem hiányzott azokból semmi. Látszott, hogy tökéletes ember volt Jókay József uram. A vármegye fiskusa nyomban magához vette az irásokat, a törvényes bizonyság protokollumba iktatta s azután az egész csomót átadták Jókay Károlynak, a fiatal ügyvédnek.

Digitized by Google

Soha se merte ezentul Jókayékat de egy ferde pillantással is illetni senki. Az özvegyet, a nemes urasszonyt igazi tisztelet környezte haláláig.

* * *

Ezzel be is fejezem a Jókay-nemzetség történetét Magáról a nagy költőről talán irok még, talán már nem is irok. Sokat tudnék róla, de dicső alakja csak most tünt el előlünk, róla tehát mások is tudnak irni. Nekem pedig az a rossz szokásom, hogy a mit más is elvégezhet: azt másra bizom. Azt, a mit egyedül magam tudok a világon: csak azt megörökiteni okoz nekem gyönyörüséget. Mert igazi kötelességem csak addig terjed.

Digitized by Google

BEFEJEZÉS.

(A Jókay-nemzetség származási rendje. — A nemzetség leányági ivadékai. — Barátaim ezek közül. — Rokonok-e a többi Jókayak, a római katholikusok s a Szivanyó Jókayak? — A nemességszerző Ásvai Jókay Ferencz és Ásvai Jókai Jakab.)

A nagy költő nemzetségének származási rendje.

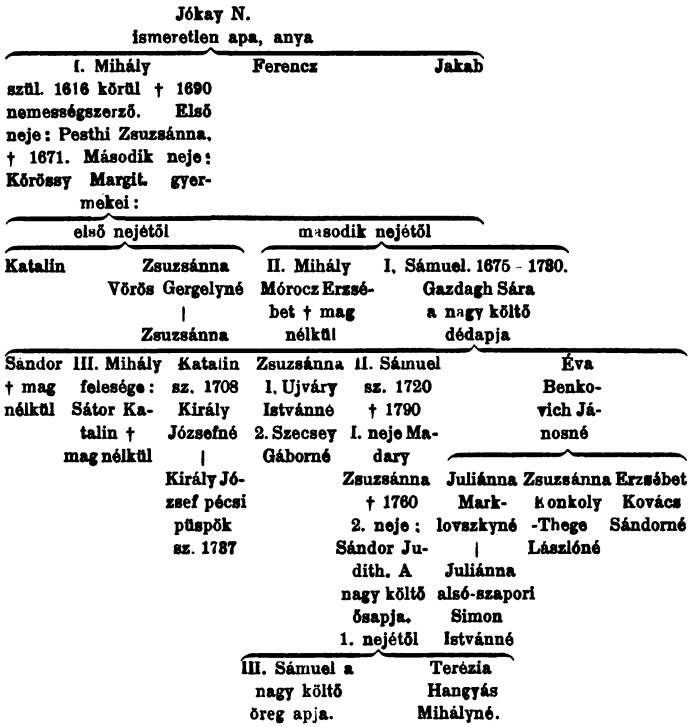

(Folytatása a következő lapon.)

Digitized by Google

III. Sámuel 1749—1829
neje: Vörös Katalin

Apollónia † mint csecsemő	József a nagy költő édes apja sz. 1781. † 1837. neje: Pulay Mária	Zsuzsánna Gózon Istvánné	Dániel † kis korában	Juliánna Tóth Jónathánné	Zsigmond Mikolay Jusztin † mag nélkül

Károly sz. 1814 † 1902 neje: Csontos Klára † 1882	Eszter sz. 1817 † 1889 Vály Ferenczné	I. Lajos sz. 1818 † 1830	II. Lajos sz. 1822 † 1824	I. Mór a nagy költő sz. 1825. † 1904 1. neje: Laborfalvi Benke Róza. 2. neje: Grósz Nagy Bella
| Mária Peli Józsefné				| fogadott leánya Róza, Feszty Árpádné.

Géza sz. 1846 neje: Tersztyánszky Jolán	Jolánka Hegedüs Sándorné	Etelka Ihász Lajosné	II. Mór sz. 1864 † 1896 neje: Madarassy Róza † 1899
| Klára			| Miklós szül: 1892.

A családi leszármazáshoz egy-két megjegyzést kell tennem.

Én a nemzedékrend összeállításában a nemességszerző I. Mihály leányági utódaira nem terjeszkedtem ki. Nem is szokás. A leányok ivadékai már más nemzetséghez tartoznak s ott kell azokat felsorolni. De különben is igen nehéz vagy épen lehetetlen volna kis családok leányági sarjadékait kétszázötven évről pontosan összegyüjteni.

Ime a nemességszerző két leánya: Katalin és Zsuzsánna mindjárt eltünik szemünk elől. Katalin már

Digitized by Google

az 1695-iki osztálykor nem él s utódai sincsenek, Azt se tudjuk, hajadon fővel halt-e meg vagy meddő menyecskeként. Zsuzsánnának maradt árvája: Vörös Zsuzsánna. Erről se tudjuk: férjhez ment-e vagy idő előtt elhalt? Tehát azt se tudhatjuk: voltak-e s élnek-e maradékai.

I. Sámuelnek három leánya volt s mind férjhez jutott.

Első leánya Katalin. Ennek ága fiában, a hires pécsi püspökben valószinüleg örökre kialudt. Legalább a családi iratokban semmi nyomát sem találom, hogy e fián kivül egyéb fiu és leánygyermekei lettek volna.

Második leánya Zsuzsánna. Kétszer ment férjhez egymásután. Ha egyik vagy másik vagy mindkét férje után voltak maradékai: azokat csak az Ujváry és Szecsey nemzetségek leszármazási során lehet megtalálni.

Harmadik leánya Éva, Benkovich Jánosné. Ennek csak leányai maradtak. Ezek utódai már a Marklovszky, Konkoly-Thege és Kovács családokban merülnek el. Igy van II. Sámuel Terézia leánya is, a ki a Hangyás-nemzetségbe olvadt bele férje után.

III. Sámuelnek két leánya ért nagy kort Az egyik Gózon Istvánné, a másik Törei Tóth Jonathánné lett. Mind a két családnak több tagját ismerte és szerette a nagy költő s szivesen emlékezett a velük való atyafiságról.

Nekem is van egy jó barátom Gózonné véréből; ez Gózon Gyula, szent-gáti veszprém-vármegyei kálvinista

Digitized by Google

derék lelkész. S volt egy jó barátom, pápai tanulótársam Törei Tóthné véréből is; — legutóbb szolnoki királyi ügyész Törei Tóth Móricz volt. Néhány csinos elbeszélést ő is irt. Jelentékeny irói tehetség volt, de az irást nem gyakorolta. A mikor ráemlékezem: szomoruság tölt el. Ezelőtt négy évvel 1902-ben családi ünnepre akartunk összegyülekezni, a kik negyvennégy év előtt együtt végeztük Pápán a jogi tudományokat. A mikor erre összebeszéltünk: viruló jókedvü, erős, lelkes férfiu volt s két nap mulva halott. Deus disponit! Azóta egykoru iskolai társak késő emlékünnepéről nem szivesen hallok.

A nagy költőnek is maradt fogadott lánya: Jókay Róza. Feszty Árpádnak, kiváló festőművész jelesünknek neje. Maga is festőművész. Lehetetlen volt művemben legalább nevét meg nem emlitenem. Ő is irt a nagy költőről édes, szép dolgokat.

* * *

Sok Jókay van az országban, Komárom városában s vármegyéjében is, másutt is s itt a fővárosban is. Vannak köztük nemesi rendbeliek, gazdagabbak, szegényebbek s római katholikus hitüek is. Van egy család, melyet Szivanyó Jókay-családnak neveznek. Mióta a nagy költő világhirre emelkedett: azóta sok Jókay szivesen emlegeti, hogy ő is annak nemzetségéhez tartozik.

Nehéz az ily állitást akár elfogadni, akár eltagadni.

Két más Jókay-nemzetségről könyvem lapjain bővebben emlékeztem.

Digitized by Google

Az egyik a Pograneczi Jókay, a mely báróvá lett, de már kihalt. A másik a barsvármegyei Jókay még a 16-ik századból. Erről a két nemzetségről bebizonyitottam, hogy ezek egyike se tartozik közjogilag és családjogilag a nagy költő nemzetségéhez.

De ott van az egykor Csepen birtokos Jókay Dorottya nemes urnő esete. Őt már 1654-ben nemesnek ismerte el a vármegye, holott Jókay I. Mihály csak tizennégy év mulva, 1668-ban szerzett nemességet. S mégis a közeli korban élő Jókayak valódi vérrokonuknak tudták Dorottya kisasszonyt. Tehát I. Mihály valamelyik nagybátyja már nemes lehetett, mert csak attól származhatott Dorottya, mint nobilis domina.

Neki azonban nem voltak, nem is lehettek származékai.

Művem folyamán azonban sok Jókay-családot emlitek meg, a mely mind Komáromban lakott a 18-ik és 19-ik században. Ebben nem lehet kétség, mert a város egykoru, hiteles jegyzőkönyvében magam láttam e családok nevét és birtokát följegyezve. Ezek közt lehetnek római katholikus hitüek is, de eredhettek ezek közül a Szivanyó Jókayak is.

Az a lehetőség pedig csakugyan megvan, hogy ezek a nagy költő nemzetségéhez tartoznak.

Jókay I. Mihálylyal, a nagy költő dédősapjával egyidejüleg s ugyanazon királyi adománylevélben ugyanis I. Mihály két testvérje is nemességet nyert. Ásvai Jókay Ferencz és Ásvai Jókay Jakab. Vérségük, nemességük, származásuk, előnevük tökéletesen ugyanaz, a mi a nagy költő dédősapjáé.

Digitized by Google

Vajjon ez a két önálló Jókay-család hová lett? S maradékaik hová tüntek el?

Hogy maradtak utódaik: ez a természet törvényénél fogva valószinü. Ha magtalan kihalásuk nincs bebizonyitva: akkor családjuk tovább fennállását a természet törvényénél fogva bizonyosnak kell tekintenünk.

De egyébként is nagyon fontos körülmények bizonyitják e családok fennállását.

Ha Ferencz és Jakab, a két nemességszerző testvér vagy fiaik, unokáik mag nélkül haltak volna el, akkor vagyonuknak az ősiség erejével l. Mihály testvérükre vagy ennek utódaira kellett volna szállnia. Ámde ily esetnek se az 1695-ik osztálylevélben, se a későbbi százféle osztályos és peres levelekben semmi nyoma. Legalább én semmi nyomát nem találtam. A nagy költő nemzetsége tehát utánuk semmit soha nem örökölt, a mi azt bizonyitja, hogy oldalági öröklés utánuk soha nem nyilt.

Ime: egyszerü tiszta valóságában az eset. Két Jókay-család alapitó őse ismeretes, de leszármazói nincsenek kipuhatolva. Ötven és száz év mulva tiz-tizenöt Jókay-család él ugyanott, a hol egykor a két ős élt, de a tiz-tizenöt család ősei szintén nincsenek kipuhatolva. Nem jogos, nem természetes-e az a nézet, hogy a tiz-tizenöt család ugyancsak a kettőnek származéka, minthogy egy helyben, egy városban, egy házban, egy névvel, egy nemességgel élt a két ős is, s a tiz-tizenöt család is? Hogy utóbb római katholikussá is lett egyikmásik s valamelyikhez a Szivanyó nevet is oda-

Digitized by Google

csatolta a közönség vagy a rossz szokás, mindez esetleges s a vérrokonsági kapocs jogi természetén semmit se változtat.

Egyébiránt Komárom városa könyvei oly rendben vannak s 1700 óta anyakönyvei is oly rendben lehetnek, hogy gondos vizsgálat után a vérrokonság elméletét vagy kétségtelenül be lehet bizonyitani vagy kétségtelenül meg lehet cáfolni.

* * *

Jókay Jolánka urnő házasságáról, férjéről, leszármazóiról sokat lehetne irnom. De férje országos közférfiu s történelmi neve van. Leszármazói is előkelő nevek. Együtt mind ezek más nemzetséghez tartoznak. Ez okból nem irok bővebben Jókay Etelka urnőről se.

Digitized by Google

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

TÁJÉKOZÓDÁS:

I. (A nemes y. — Mit tesz ez a szó: ük? — Honnan származik az ó-gyallai birtok? — A Konkoly-Thege atyafiság. — Valami a nemesi levélről. — Jókay Dorottya. — Az 1654-iki vármegyegyülés. — Dorottya kisasszony ellenmondása. — A példabeszéd.) 1

II. (Mese az ősi urodalmakról. — Az 1715-iki országgyülés a Maholányi és Jókay örökségről. — Kik voltak a Maholányiak és báró Jókayak? — Bars vármegye Jókay-családai. — Ezek más nemzetségek. — Tud-e a természet rögtönözni lángelmét? — Virágillat a tengeren.) 12

ÁSVAI JÓKAY MIHÁLY:

I. (Az első ős. — Jókay Mihály a nemességszerző. — Életkora és életmódja. — Első felesége Pesthi Zsuzsánna. — Nemes lány volt-e? — A nemesi levél. — Az első házasságból származott lányok. — Mit jelentett hajdan a nemesség? — Volt-e katona Jókay Mihály? — Az első Jókay-ház Komáromban. — Hol feküdt? — A Kajtor-utcza. — Második feleség a szép Kőrösy Margit. — Az első ős családja. — Az Ásvai név.) 22

II. (Özvegy Jókay Mihályné ujra férjhez megy Kazay Andráshoz. — Az osztozás nehézségei. — Hétféle vagyon és háromféle gyerek. — Az 1695-iki osztálylevél. — A becsületes és okos

Digitized by Google

Oldal

osztozást közférfiak eszközlik. — Az osztályos egyezség pontjai. -- Az osztály megállt örökké. — Jókay Ferenczről és Jókay Jakabról nem tudunk semmit.) 35

A HÁROM SÁMUEL:

I. (Jókay II. Mihály. — Felesége Mórocz Erzsébet. — A beketfalvai Mórocz-nemzetség. — A nagy költő ősapjának Jókay II. Sámuelnek költeménye. — Költői ér buzog a családban. — Jókay Zsuzsánna költeményei elvesztek.) 48

II. (I. Sámuel is ötvös lett. — Tanulása, szabadulása, czéhbe állása. — Felesége Gazdagh Sára. — A Gazdagh és Konkoly-Thegenemzetség. — A labancz Szluha Ferencz atyafisága. — I. Sámuel gyermekei. — Családfája az első izen. — A gróf Szluhák ellen inditott nagy per. — A pert megnyerik. — Elfoglalnak 23 tótot.) 54

III. (II. Sámuel születése első házassága Madary Zsuzsánnával, gyerekei, második házassága Sándor Judittal, első izen való családfája. — Ő a nagy pörlekedő. — A Kajtor-utczai ház pöre Mórocz Erzsébet örököseivel. — Milyen ember volt Jókay II. Mihály? — A tanuvallomások. — Borszerető ember volt. — Hogy osztozott unokatestvérével a pécsi püspökkel? — Pörbe szállt fiával is III. Sámuellel.) 67

IV. (III. Sámuel már irói képesség. — A Tajnay-pör iratai. - Bámulatos testi szervezete. — Házassága. — A pécsi püspök térítgető alapitványa. — Mit felel a hires püspöknek? — Családfája az első izen. — Fia: József már ujabb korszak embere.) 81

A NAGY KÖLTŐ ÉDES APJA MINT IFJU:

I. (A család neve nem Ásvay, hanem Jókay. — Honnan tudom, a mit tudok Jókay Józsefről? — Öregapám vendége 1886-ban. — Apám emlékezőtehetsége. — Egyéb forrásaim.) 88

II. (III. Sámuel felesége Vőres Katalin. — Ennek családfája. — A kis Jóska gyerek három éves korában iskolába jár. — Apja nevelési elvei. — Mikor került a fiu Komáromba? — Németül is meg kell tanulni. — Tanárja vértanuságot szenvedett. — Mi legyen az életben? — Princzipálisa Baloghy szolgabiró. — Mi volt hajdan a patvarista? — Mi volt Baloghy uram patva-

Digitized by Google

Oldal

ristája? — A pecsenye-szeletelés. — Hálótársai a hajdu, a béres, a kotlós tyuk. — Szelid és türelmes legyen a kálvinista gyerek.) 95

III. (Még keményebb princzipálisa akad. — Nyáregyházi Nyáry Ignácz. — Ujabb hálótársai: csőbőrből vederbe. — Furulyaszóval csillapitja a világot. — 1803-ban megy Pestre. — Alakja, arcza, a Jókayak szine. — Nem tudott tánczolni. — Apja pénzügyi elvei. — Hét forintból vesz kardot s él egy esztendeig. — Zsebórájának története és mivolta. — Ügyvéd lesz és a vármegye tiszteletbeli fiskusa. — Komárom várának épitése.) 115

IV. (A nemesi fölkelés. — Jön Napoleon. — A nemességet kigunyolják. — Kik lehettek inzurgensek? — Fegyver nincs. — Nemesek összeirása. — Jókay József hadnagygyá lesz. — A katonai oktatást megkezdik.) 130

V. (Maséroz a komáromi nemesség. — A fölkelő ujonczok s a világverő franczia. — Az abdai sánczok védelme. — Jókay József megbetegszik. — Siet Koronczóra. — A szarkavári libaháboru. — Mire jó az alabárd? — A szabadhegyi ágyuharcz. — A győri csata részleteiből. — Jókay József átmegy a győri fölkelőkhöz. — Apja egy szekér kalácsot visz a csatába.) . 142

VI. (Hogy kell megtölteni a puskát? — Milyen az az ágyutűz? — A futás. — Szabadhegyről kiverik a francziát. — A retirálás tovább tart. — Golyók kerülgetik Jókay Józsefet. — A mészárosok utján. — A medvebőrös franczia lovasság rohama. — Az esti harangszó a csata után.) 157

VII. (Gönyő felé. — Jókay József találkozik a komáromi inzurgensekkel. — Zámoryval Nagy-Keszibe megy. — A veszteség. — A Léliszigeten. — A legyőzhetetlen vadállat. — A szunyog-kérdés. A szunyog-adoma. — A szőgyi révnél. — A nagy császár a magyar nemzethez. — Jókay József elfogja Narbonne tábornagy polgári követét.) 171

VIII. (Az örök vita. — Ki volt gyáva, ki volt hős? — A német és magyar vezényszó. — Az igmándi nemes mondása. — Jókay József kézi sebe. — A kisbéri szállás. — Buesuzás a katonaéletről.) 185

Digitized by Google

Olda

A NAGY KÖLTŐ ÉDES APJA MINT FÉRFI:

I. (Házasodnia kell. — Az atyafilátogatás. — Fölkeresi nagybátyját, a pécsi püspököt. — Hogy fogadja a püspök. — A Pulay-család. — E család nemzedékrendje. — Eljegyzés. — A jegygyürü. — Elveszti, de megtalálja a jegygyürüt. — A nagy költő is elveszti Laborfalvy Róza jegygyürüjét, de nem találja meg. — A nászutazás. — Ó-Gyallán telepednek meg.) . . . 194

II. (Komáromba költöznek át. — Háziuruk. — Az első szülött: Károly. — Alakja, jelleme, kora. — Gyermekei. — A két Jókay Mór. — A várépités. — Mi volt és mit ért Jókay József fizetése? — A lutri. — Jókay Eszter. — Vály Ferencz. — Tanárom volt. — A Jörgli szatócs és a kecske. — Jókay Eszter háza. — Vály Mari. — Jókay Eszter, mint iró.) 209

III. (A harmadik gyermek. — Jókay Károly betegsége és gyógyulása. — Az első hozomány. — Második háziura. — Városi polgár lesz. — Szigeti kerteket vesz. — A sok Jókay. — A nagy költő a kertben. — A kert költészete. — A gerjeni papfizetés. — Az árviz. — A nagy költő a kertről.) 222

IV. (Az arany ember. — A regény népszerüsége s ennek okai. — Hány részből áll? — A tengerszemü hölgy is ide tartozik. — Eredete, származása. — Háza, üzleti telepei. — Vagyona. — Bora, hajói, lovai. — A hajdani kereskedők. — Biztosai és Sándor öcscse. — A négy gyönyörü lány. — Juliska, Lidia és Katicza története.) 233

V. (A tengerszemü hölgy. — A regény s az élő alak. — A nagy költő első szerelme.) 248

VI. (Jókay József testvéröcscse. — Megint születik egy gyermek. — Napa meghal. — A királyi város alkotmánya. — Mi a hatvan személy? — A nagy költő édes apja hatvan-személylyé lesz.) 255

VII. (A nagy költő születése. — Német világ. — Jókay József árvák atyja lesz. — Házat vesz és épit. — Csepy Zsigmond szenátor. — A szomszéd ablakja. — A viszály. — A hamus kenyér.) 259

VIII. (Nincs adósság. — III. Sámuel meghal. — A temetés a régi világban. — Az osztozás hajdan. — A nagy költő első beteg-

Digitized by Google

Oldal

sége. — A táblabiróság. — Jókay József birtokai. — Betegsége, halála. — Ne bántsd az árvát.) 270

IX. (A kósza hir. — Hiányzik az árvák pénze. — A tanács könnyelmü. — Jókay Károly föllépése. — Beleavatkozik a nádor-ispán. — Az erélyes alispán. — Rendben van az árvák pénze. — A vasas láda esete. — Fazekas János hagyatéka. — Feltörik a vasas ládát. — Példás rend.) 283

BEFEJEZÉS:

(A Jókay-nemzetség származási rendje. — A nemzetség leányági ivadékai. -- Barátaim ezek közül. — Rokonok-e a többi Jókayak, a római katholikusok s a Szivanyó Jókayak? — A nemességszerző Ásvai Jókay Ferencz és Ásvai Jókay Jakab.) 299

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C005252939

Digitized by Google

Digitized by Google